

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО-СТРУЧНИ
ЧАСОПИС
МИНИСТАРСТВА
УНУТРАШЊИХ
ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД
ГОДИНА XLII
Број 3/00

Главни и одговорни уредник: **Снежана Перишић**
Технички уредник: **Слободан Медић**
Секретарица уредништва: **Весна Поповић**
Лектор и коректор: **Ана Мучалица-Ненезић**
Уредништво и администрација: **Београд,**
Кнеза Милоша 103
Уређивачки одбор: **Радомир Марковић**
(председник),
проф. др Андреја Савић,
проф. др Момчило Талијан,
Слободан Крстић,
Драган Ануцојић,
Милош Војновић,
Миодраг Вуковић,
Радован Јованов,
проф. др Љубомир Стајић,
Снежана Перишић

Телефон и телефакс: **3611-978**
Штампа: **Штампарија „КОСМОС”**
Београд,
Светог Саве 16-18

САДРЖАЈ

ТЕОРИЈА И ПРАКСА

- Др Мићо Бошковић* **236** НЕКИ ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНОГ РАДА (II део)
- Мр Слободан Лазић* **285** УТИЦАЈ КАРАКТЕРИСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНАТА ПУТА НА БЕЗБЕДНОСТ САОБРАЋАЈА, ТЕХНИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ И РЕЛЕВАНТНИ ПАРАМЕТРИ
- Радован Јованов* **307** ПОГОДНОСТИ ЛОКАЦИЈА ЗА ПРЕТОВАР И ЦАРИНСКИ НАДЗОР ЕКСПЛОЗИВНИХ МАТЕРИЈА
- Петар Поштић* **314** КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРАШКАСТИХ ПРИВРЕДНИХ ЕКСПЛОЗИВА
- Мирослав Шкорић* **322** РАЧУНАРСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ПУТЕМ РАДИО-ВЕЗА И ЗАШТИТА ПРИСТУПА

ПОГЛЕДИ И МИШЉЕЊА

- Др Милан Мијалковски* **331** ТЕРОРИСТИЧКИ КАРАКТЕР АМЕРИЧКЕ ХЕГЕМОНИСТИЧКЕ ПОЛИТИКЕ
- Мр Добрица Весић* **345** МЕНАЏМЕНТ И КРИЗНИ ПРОГРАМ – АСПЕКТ ОДНОСА СА ЈАВНОШЋУ
- Др Мирослав Живковић* **355** О ПИТАЊУ ДОПУШТЕНОСТИ ДОКАЗА ПРИБАВЉЕНОГ ПОВРЕДОМ ЛИЧНОГ ПРАВА

ИНОСТРАНЕ ПОЛИЦИЈЕ

- Др Милан Милошевић* **361** УРЕД ЕВРОПСКЕ ПОЛИЦИЈЕ – ЕУРОПОЛ

ПРИКАЗИ

- Проф. др Мирослав Живковић* **381** ДР ЖЕЛИМИР КЕШЕТОВИЋ. „СОЦИОЛОГИЈА – ИЗБОР ТЕКСТОВА ЗА РАДНИКЕ ОУП”
- Драган Ануцојић* **384** Др Слободан Р. Петровић: „КОМПЈУТЕРСКИ КРИМИНАЛ”
- Проф. др Љубомир Стајић* **388** Проф. др М. Лазовић, проф. др В. Милошевић, мр С. Милојевић, и мр Р. Радовановић: „МЕТОДОЛОГИЈА ГАЂАЊА НА СИТУАЦИОНОМ СТРЕЛИШТУ”.

НЕКИ ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНОГ РАДА (II део)

Др Мићо БОШКОВИЋ,
Полицијска академија

УТИЦАЈ СПЕЦИФИЧНОСТИ
ПОЈЕДИНИХ ОБЛИКА
КРИМИНАЛИТЕТА НА ПРИМЕНУ
КРИМИНАЛИСТИЧКИХ МЕТОДА У
ОПЕРАТИВНОЈ ДЕЛАТНОСТИ

Теоријско разматрање свих аспеката оперативног рада захтева и сагледавање односа и утицаја специфичности појединих облика криминалитета у односу на примену појединих криминалистичких метода и начина у њиховом супростављању. Поједини облици криминалитета имају одређена својства и карактеристике који су од утицаја на извесна одступања и намећу потребе одређене доградње постојећих криминалистичких метода, како би исти били прилагођени свакој конкретној криминалистичко-тактичкој ситуацији, односно како би садржај оперативног рада био адекватан специфичностима појединих кривичних дела из таквих области криминалитета. То се, пре свега, односи на фингирана кривична дела, компјутерски и еколошки криминалитет, па ћемо у наредном излагању настојати да укажемо на карактеристична својства оперативног рада која су условљена одређеним специфичностима наведених облика криминалитета.

Фингирана кривична дела се испољавају у разноврсним и специфичним облицима који захтевају да се, у њиховом откривању и разјашњавању, примењују постојећи али прилагођени криминалистички методи, као и посебни криминалистички методи. Са лицем које је извршило фингирање и пријављује да је стварно извршено кривично дело од стране непознатог учиниоца, разговор може да води стручан и искусан оперативни радник, коме је проблематика фингирања у потпуности позната.

У току разговора мора се обратити пажња на чињеницу да лице даје лажан исказ, односно да прикрива истину, настојећи да убеди оперативног радника у истинитост његове приче. Насупрот њему, оперативни радник настоји да утврди истину, па њих двојица долазе у контрадикторан однос, нарочито онда када оперативни радник уочи низ нелогичности и супротности у исказу пријавиоца. Нужна је детаљна провера исказа и упоређење садржаја са чињеничним стањем утврђеним на месту фингираног кривичног дела. У поновљеном

разговору такво лице ће упасти у још већу нелогичност и израженију контрадикторност, нарочито у односу на супротности између садржаја његовог исказа и утврђених чињеница током увиђаја. То је сасвим логична последица нестручности и немогућности таквог лица да успешно фингира кривично дело и да доведе у заблуду искусног оперативног радника. Битно је да оперативни радник изабере право време за презентирање битних чињеница које указују на фингирано кривично дело, јер тада пријавилац неће моћи да објасни присутне контрадикторности, јер прикупљене чињенице и докази представљају јаку аргументацију која му онемогућава потврду садржаја његовог исказа.

Поред специфичности разговора, други битан фактор који доприноси разјашњавању фингираних кривичних дела у склопу оперативне делатности, испољава се у посебним својствима трагова и предмета пронађених код фингираних кривичних дела. Наиме, ти трагови у извесном смислу одступају и разликују се по одређеним особинама од трагова код стварно извршеног таквог кривичног дела. Зато је битно пажњу обратити на врсту, количину, положај, облик, изглед и локацију трагова на месту извршења фингирања. То су лажни трагови и искусни оперативни радник ће уочити разлику у односу на праве трагове и формирати сопствено мишљење, на основу којег ће и планирати даљи ток оперативног рада.

У оперативном раду на разјашњавању фингираних кривичних дела, изузетан значај имају негативне чињенице, па је нужно њихово фиксирање током увиђаја, који пропусти су у одређеном броју присутни и практичном раду, што онемогућава њихово оперативно коришћење. Негативне чињенице се морају оперативно вредновати и посматрати у склопу са свим осталим утврђеним чињеницама и околностима, јер су и настале као последица немогућности да учинилац предвиди све детаље.

У склопу оперативне делатности, у циљу разјашњавања фингираног кривичног дела, веома значајно место заузима и метод рефлексивног мишљења. Суштина овог метода се заснива на конфликтној ситуацији која настаје између лица које лажно пријављује кривично дело а (фингирано дело), и оперативног радника који се тим лицем води информативни разговор ради разјашњавања чињеничног стања и утврђивања истине. Оба учесника у том конфликтном односу настоје, сваки са својих позиција, да једно другом наметне своје мишљење и коначно решење, презентирајући свако своје чињенице. На основу свог криминалистичког знања и искуства, а на основу свих карактеристика прикупљених трагова и предмета, негативних чињеница и околности, оперативни радник је у том конфликтном односу у ситуацији да користи управљачку рефлексiju у односу на лице које је фингирало кривично дело и да му снагом аргумената сугерише да је фингирало кривично дело и наведе на такво признање. Битно је да у склопу примене рефлексивног мишљења оперативни радник врши анализу сопственог начина деловања и размишљања, али и да предвиђа начин деловања и размишљања лица које је извршило и пријавило фингирано кривично дело. У том контексту не треба запоставити и чињеницу да и лице које је фингирало кривично дело врши анализу своје криминалне делатности и прогнозира начин размишљања и поступања оперативног радника. Метод рефлексивног мишљења, у оквиру којег долази до рефлексивних

игара између лица које је учинило и пријавило фингирано кривично дело и оперативног радника, управо и омогућава тактичко-психолошки сукоб између тих противника, у којем оперативни радник, који је у предности на основу претходно наведених чињеница, треба да избори позицију управљачке рефлексije. При томе оперативни радник не сме да подцењује противника, нити да испољи сопствено потцењивање, већ је најбоље да се држи упутства које указује да су противник и он способни једно другога имитирају мишљења, при чему мора да избори активнију улогу у примени метода рефлексije у разјашњавању фингираних кривичних дела.

Еколошки криминалитет има одређене специфичности које су, пре свега у вези са начином извршења, насталим траговима и изазваним последицама, што је од утицаја на поступање полиције у откривању и разјашњавању појединих еколошких кривичних дела.¹⁶ У оперативном раду на разјашњавању и доказивању еколошких кривичних дела, за разлику од других кривичних дела, полиција не наступа у првом плану, без обзира што се ради о кривичним делима која се гоне по службеној дужности. Управо због те чињенице не може се искључити надлежност полиције када су у питању еколошка кривична дела, али одређене специфичности и опредељују време наступа појединих надлежних органа и врсту криминалистичких радњи и мера које треба применити у склопу конкретне криминалистичко-тактичке ситуације. То све указује на одређена својства метода и начин поступања полиције, који се разликују у односу на друга кривична дела, јер у првом плану треба да наступају специјализовани органи за заштиту животне средине, који су стручни и који имају одговарајућу опрему за деловање у таквим ситуацијама које, у многим случајевима, могу да буду опасне по здравље и живот људи. У склопу оперативне делатности у разјашњавању и доказивању ових кривичних дела полиција примењује одређене криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере (прикупљање обавештења, провера, осматрање, увид у одређену документацију, заседа, преглед и сл.), а од истражних радњи најчешће вештачење, претресање и увиђај, али само у оним ситуацијама када нема опасности по здравље и живот људи, односно када је ради откривања учиниоца и обезбеђења доказа нужно применити криминалистичке методе, искључиво полицијског карактера.

Полиција учествује у откривању и разјашњавању компјутерских кривичних дела, без обзира на присутне њихове специфичности које су у вези са деловањем компјутерске технологије. Специфичности код ових кривичних дела односе се пре свега на време, место и начин извршења, као и на посебна својства материјалних трагова, па је њихово откривање и разјашњавање немогуће без поседовања солидног знања из области компјутерске технике и технологије. У томе и јесте присутна одређена разлика у односу на примену метода код других кривичних дела, која се и испољава у чињеници да оперативни радник, с обзиром да нема још увек специјалиста за сузбијање компјутерског криминалитета (или их има у незнатном броју) не може сам да оперативно

¹⁶ Др М. Бошковић, „Методика откривања и разјашњавања еколошког криминалитета, ВШУП, Земун, 1993. стр. 121–155.

поступа и да примењује одређене криминалистичко-техничке радње и мере и поједине истражне радње, већ то треба да ради у заједници са стручњаком који добро познаје компјутерску технику и технологију и који ће му пружити стручну помоћ. Ова радња мора да буде присутна током читавог тока оперативног рада, а нарочито у односу на прикупљање и обезбеђивање материјалних доказа.

САГЛЕДАВАЊЕ ОДНОСА КРИМИНАЛИСТИЧКИХ МЕТОДА И НАЧИНА ОТКРИВАЊА И РАЗЈАШЊАВАЊА КРИВИЧНИХ ДЕЛА И САДРЖАЈА ПОЈМА ОПЕРАТИВНОГ РАДА

Полазећи од чињенице да, по претходно наведеној дефиницији, теорија оперативног рада представља скуп систематизованих, научно-аргументованих сазнања која се односе на све криминалистичке радње и мере које се примењују у предкривичном поступку (криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере, истражне радње и оперативнотехничка средства и методе-ОТС), а имајући у виду значај теорије за повезивање и објашњавање узрочности међу друштвеним појавама, као и практичне аспекте оперативне делатности уопште, осећа се потреба за једним краћим освртом на однос свих наведених криминалистичких радњи и мера а једне, и садржаја појма оперативног рада, с друге стране.

Према нашем схватању, сви наведени методи и начини откривања и разјашњавања кривичних дела, а у оквиру њих и мноштво криминалистичких радњи и мера, не би могли да буду обухваћени садржајем појма оперативног рада. Ако би се то прихватило, онда се садржај оперативног рада не би ни по чему разликовао од општег криминалистичког деловања у спречавању и откривању кривичних дела и учинилаца, односно могао би се ставити знак једнакости између свих радњи и мера у криминалистичкој обради и садржаја оперативног рада. Такво схватање елиминише оперативни рад као посебну категорију деловања полиције у сузбијању криминалитета, негира његове специфичности, онемогућава формирање ужег и ширег схватања његовог појма, диференцирање на једној страни криминалистичке контроле и обраде и на другој страни оперативне контроле и обраде. Уједно, такав приступ не оставља простор за одређивање предмета криминалистичке оперативе, као посебне криминалистичке дисциплине, будући да се не посвећује пажња особеностима оперативног рада, који уствари и чини суштину предмета криминалистичке оперативе, већ, насупротив томе, све криминалистичке делатности систематизује у склопу радњи и мера криминалистичке тактике, методике и технике.

Очигледно је да све у претходном тексту, наведене радње и мере не могу да уђу у садржај појма оперативног рада, уколико се претендује на постојање криминалистичке оперативе као посебне криминалистичке дисциплине. Поред тога, оперативни рад, у самом свом називу, носи одређене карактеристике које се односе на оперативу и оперативност, па стога не би могао да у свој садржај обухвати све криминалистичке радње и мере које се примењују у спречавању и откривању кривичних дела и њихових учинилаца, односно у прикупљању и обезбеђењу материјалних и личних доказа.

Претходно изнето мишљење, такође се односи и на све специфичности појединих облика криминалитета које остварују одређени утицај на формирање и прилагођавање криминалистичких метода у откривању, разјашњавању и доказивању таквих кривичних дела. Наведене специфичности се морају познавати па, сходно њима, нужно је вршити правилан избор одговарајућег криминалистичко-тактичког начина и времена његове примене. Према томе, саме те специфичности су у узрочној повезаности са применом криминалистичких метода, али нису од значаја за одређивање радњи и мера које спадају у садржај појма оперативног рада, јер се и тако одређене радње и мере морају прилагођавати условима конкретне криминалистичко-тактичке ситуације.

Сигурно је да теорија оперативног рада мора, по свом садржају, да буде много шира од самог појма оперативног рада, уколико жели да оствари своју улогу на плану научне аргументације сазнања која се заснивају на криминалистичкој науци, у циљу ефикаснијег супротстављања криминалитету. У склопу тога, с циљем егзистирања криминалистичке оперативе као посебне криминалистичке дисциплине, нужно је издиференцирати све оне радње и мере које, по својим посебним карактеристикама, требају да буду обухваћене садржајем појма оперативног рада и по којима ће се криминалистичка оператива разликовати од осталих дисциплина криминалистике.

Имајући у виду све претходно изнето, а нарочито теоријско објашњење односа и утицаја криминалистичких метода и начина откривања и разјашњавања кривичних дела и садржаја појма оперативног рада, може се констатовати да је оперативни рад ужи појам од мноштва криминалистичких радњи и мера, па ћемо га у наредном излагању, на основу таквих сазнања и опредељења и дефинисати, односно изнети лично схватање појма оперативног рада.

НАУЧНО ТУМАЧЕЊЕ УТВРЂЕНИХ ЧИЊЕНИЦА И ОКОЛНОСТИ И ЊИХОВО ОПЕРАТИВНО КОРИШЋЕЊЕ У ОТКРИВАЊУ И РАЗЈАШЊАВАЊУ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

У току предузимања одређених криминалистичких радњи и мера у предкривичном поступку, долази до прикупљања разноврсних индицијалних материјалних и психолошких чињеница и утврђивања појединих околности, у зависности од сваке конкретне криминалистичко-тактичке ситуације. Прикупљене чињенице и утврђене околности пружају разноврсне информације које могу да буду од користи за даљи оперативни рад, што опет зависи од њихове релевантности, односно од квалитета њихове везе са кривичним делом и учиниоцем. Као што смо видели из претходног излагања, теорија оперативног рада садржи научна сазнања, која су систематизована и која се заснивају на криминалистичкој науци, па у том контексту, наука пружа могућност за проширењем сопствених знања, односно да се незнања из појединих криминалистичких области замене знањем.

У борби против савременог криминалитета, делатност полиције и других надлежних органа мора се заснивати на научним основама, што упућује на обавезу научног тумачења утврђених чињеница и околности, како би се утврдио њихов садржај и оценила релевантност информација које пружају по-

једине индицијалне чињенице. Наука није ништа друго него садржај нових сазнања и систематизација појава и чињеница и утврђивање међусобних узрочних веза. Полазећи са тог становишта, научни прилаз у откривању, разјашњавању и доказивању кривичних дела, не значи ништа друго него: стицање нових знања која ће употпунити постојећа сазнања, омогућавање система- тизације појава и чињеница, сагледавање релевантног значаја и оперативне вредности свих утврђених чињеница и околности, што значи утврђивање узрочних веза између тих чињеница и свих аспеката извршеног кривичног дела. Научни прилаз тумачењу утврђених чињеница и околности поводом извршеног неког кривичног дела значи усмеравање оперативне делатности ка истражива- њу нечег непознатог, што у тој фази поступања није у домену знања опера- тивног радника који ради на разјашњавању и доказивању конкретног кривичног дела, па је потребно да истраживачким приступом обезбеди ре- левантна знања. Научни приступ омогућава лакше разјашњавање и докази- вање кривичних дела, њиме се утврђује истина, без које нема финализације кривичног поступка и она омогућава утврђивање и дефинисање узрочних од- носа између друштвених појава, па самим тим и узрочних веза између утврђених чињеница и околности, с једне и кривичног дела и његовог учиниоца, с друге стране.

Без обзира да ли се оперативни рад схватао као садржај свих криминали- стичких радњи и мера које се предузимају у предкривичном поступку (шире схватање), или се његов појам одређивао у ужем смислу (само одређене радње и мере), у оба случаја прикупљају се одређене чињенице и утврђује значајне околности у циљу разјашњавања кривичног дела, откривања учинио- ца и обезбеђења доказа.

Све чињенице које се проналазе на месту извршења кривичног дела немају исти криминалистички значај и, најчешће се у први мах ради о индицијама, а ређе о непосредним материјалним доказима. При проналажењу и фиксирању трагова и предмета на месту извршења кривичног дела, треба водити рачуна и о чињеници да одређени трагови имају идентификациони значај, па је истима потребно посветити посебну пажњу. Међутим, на лицу места, поред трагова и предмета кривичног дела, треба узимати у обзир и све друге чињенице и околности, те их међусобно анализирати и утврђивати узрочну повезаност са извршеним кривичним делом. У том смислу, сасвим оправдано К. Јовановић¹⁷ указује на Локарову мисао да поједини траг, сам за себе, не говори целовиту истину, него најчешће само део те истине, те да до целовите истине-матери- јалне истине, треба доћи комбинованим коришћењем података које нам пружају и све остале чињенице. Због тога, ни једну чињеницу не треба одба- цивати, већ је нужно да се утврди вредност свих пронађених трагова, других чињеница и околности, пре него што постану саставни делови једног комби- нованог доказа.

Анализирајући садржај и криминалистичко-оперативни значај свих чињеница које се могу наћи у одређеној криминалистичко-тактичкој ситуацији, у зави-

¹⁷ К. Јовановић, „Криминалистичка техника, ВШУП, Земун, 1977. стр. 51.

сности од свих елемената извршеног конкретног кривичног дела, исте се, по разним критеријумима, могу систематизовати у одређене групе, а ми износимо систематизацију која је, по нашем схватању оперативног рада, најадекватнија:

- Трагови од учиниоца,
- Трагови на учиниоцу,
- Трагови средства извршења кривичног дела
- Предмети који потичу од учиниоца, без трагова,
- Средства извршења кривичног дела,
- Предмети прибављени кривичним делом,
- Предмети настали извршењем кривичног дела,
- Предмети на којима се налазе трагови,
- Негативне чињенице,
- Информације добијене изјавама лица,
- Околности извршене на месту извршења кривичног дела,
- Трагови који настају као последица материјалног дејства кривичног дела на учиниоца,
- Трагови који настају као последица психичког дејства кривичног дела на учиниоца,
- Неутрални компаративни узорци,
- Трагови који нису у вези са кривичним делом и учиниоцем (лажни трагови), нерелевантни трагови.

Нужно је утврдити узрок настајања сваког трага, односно налажења предмета на месту извршења кривичног дела, тј. потребно је научно објашњење њихове присутности. Чињеница је да пронађени идентификациони трагови на месту извршења кривичног дела везују лице од кога потичу са местом где су пронађени, али то не значи да је то лице и учинилац одређеног кривичног дела. Уколико су такви трагови истинити, тј. нису подметнути, онда су они доказ да је лице од кога потичу неком приликом било на месту извршења кривичног дела и ту оставило инкриминисане трагове, али су уједно и индивидуална чињеница на основу које се може поставити верзија да је то лице и учинилац кривичног дела. Да би се обезбедио доказ да је то лице и учинилац кривичног дела потребно је утврдити да је пронађене идентификационе трагове остави у време и приликом извршења кривичног дела. На такав начин се елиминишу све друге могућности остављања тих трагова на том лицу места, потврђује постављена верзија која искључује сваку другу верзију. Да би се постављена верзија проверила односно потврдила или елиминисала, нужно је претходно планирање и реализација одговарајућих криминалистичких радњи и мера, у зависности од садржаја сваке конкретне криминалистичко-тактичке ситуације.

Са аспекта оперативне делатности полиције, нарочито у циљу проналажења и обезбеђивања материјалних и извора личних доказа, значајно је да се пажња

обрати и на предмет који потичу од учиниоца, а који нису носиоци трагова. На месту извршења кривичног дела могу се наћи такви предмети на којима се налазе трагови а који имају релевантан значај, нарочито у односу на постављање верзија ко може бити учинилац конкретног кривичног дела. Ови предмети могу да остану на лицу места стицајем околности, без жеље и знања учиниоца, али у одређеним ситуацијама и са његовим знањем, нарочито када, услед објективно присутних разлога, свесно оставља поједине своје предмете. То могу да буду приручни предмети учиниоца (штап, ташна, кишобран), предмети личне употребе (лула, муштикала, табакера, цигарете, ланчић), предмети одеће (капут, прслук, капа, шешир), предмети обуће (ципеле, патике, чизме), делови одеће и обуће (дугмад, отргнуто парче сакоа, панталона, делови ђона ципеле), као и други разни предмети (документа, писма, исправе, касете, фотографије и сл.). Пронађени предмети се не доводе у везу са осумњиченим по основу пронађених трагова (то су предмети са траговима), већ по основу припадности тих предмета одређеном лицу, односно по основу посебних својстава и њиховог односа према осумњиченом лицу.

Научни прилаз у откривању, разјашњавању и доказивању кривичних дела у склопу оперативне делатности полиције, налаже и потребу, да се, на основу пронађених трагова, предмета и других чињеница на месту извршења кривичног дела, утврде или пак претпоставе и одређене околности које су везане за учиниоца кривичног дела. То нису чињенице које се утврђују, већ се на основу утврђених чињеница може закључити да су учиниоцу биле познате поједине околности које су му ишле у прилог успешног извршења кривичног дела, а које су иначе познате мањем броју људи. Утврђене околности, као индиције, имају снажну елиминациону функцију, али у одређеним криминалистичко-тактичким ситуацијама могу да прерасту у доказну информацију, нарочито ако се ради о неком тајном податку који је био доступан само одређеном броју лица, а који је учиниоцу у време извршења кривичног дела био познат и омогућио му лакше извршење кривичног дела. Током оперативне делатности се мора утврдити круг лица којима су биле познати поједине информације и подаци са којима је и учинилац располагао у време извршења кривичног дела и применом метода елиминације утврдити извор сазнања такве информације за учиниоца кривичног дела.

Трагови, предмети и друге чињенице пронађене на месту извршења кривичног дела или утврђене након извршеног кривичног дела, као и констатоване околности, представљају индицијалну основу за постављање верзија и планирање даљет тока оперативне делатности, уз коришћење индицијалног метода разјашњавања и доказивањем уколико нису обезбеђени непосредни материјални докази. У пракси се дешавају извесни пропусти засновани на недовољном разлучивању појмова материјални траг и неутрални компаративни узорак. Материјалне трагове треба разликовати од неутралних компаративних узорака који се узимају искључиво ради упоређивања и у циљу обезбеђивања материјалног доказа, али они сами никада не могу да постану материјални доказ, нити их у било којој ситуацији могу заменити. Неутрални компаративни узорци постоје и пре извршења кривичног дела, док трагови настају извршењем кри-

вичног дела и могу се узимати на лицу места током увиђаја и не могу се замењивати, док се узорци могу узимати више пута, тј. они су заменљиви.

Како смо претходно истакли, прикупљени и обезбеђени материјални трагови и предмети, утврђене околности и информације добијене изјавама лица, у првом оперативном захвату, углавном имају индицијални значај и применом индицијалног метода могу да прерасту у индицијални доказ. Сваки траг треба посебно анализирати, утврдити његов оперативни значај, па потом посматрати га у склопу осталих трагова и предмета, односно у целости криминалистичко-тактичке ситуације, како би се могла сагледати оперативна вредност сваког трага. То значи да се мора утврдити узрок постојања сваког трага на пронађеном месту и његову везу са лицем од кога потиче, па потом оценити његову релевантност у односу на конкретно кривично дело.

Сваки траг, предмет, околности и информацију треба прво вредновати и проценити њихов криминалистички значај, што се не може успешно урадити уколико се не утврди узрочна веза између сваке индицијалне чињенице и кривичног дела, што омогућава даљи ток оперативне делатности и избор најцелисходнијих криминалистичких метода и одређивање времена и редоследа њиховог спровођења.

ПРАВНИ ОСНОВ ОПЕРАТИВНОГ РАДА

При утврђивању правног основа веома је битно да је претходно одређен појам оперативног рада, тј. да је јасно издиференцирано које радње и мере улазе у његов садржај. Због тога ћемо поћи од најширег схватања појма оперативног рада, према претходно наведеним ауторима, тако да буду обухваћене све радње и мере које се примењују у откривању, разјашњавању и доказивању кривичних дела, без обзира што, према нашем мишљењу, садржај тог појма не обухвата све те радње и мере, јер се као такав не би ни разликовао од општег криминалистичко-тактичког приступа сузбијања криминалитета. Међутим, овакав широк приступ омогућава сагледавање правног основа свих криминалистичких радњи и мера које се примењују у току оперативне делатности у најширем смислу, што је сасвим основано и методолошки исправно, јер се елиминишу евентуални приговори у односу на правни основ појединих радњи и мера.

Полазећи од ширег схватања појма оперативног рада, по којем он садржи три врсте криминалистичких радњи и мера (криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере, истражне радње и оперативно-техничка средства и методе-OTS), то је потребно да се сагледа на основу којих прописа је орган унутрашњих послова овлашћен да предузима наведене радње и мере.

Закон о кривичном поступку представља основни правни акт који даје овлашћења органу унутрашњих послова да може предузимати одређене криминалистичко-тактичке радње и мере. Овај Закон у чл. 151. и чл. 152. наводи неке од тих радњи и мера за чије предузимање је овлашћен орган унутрашњих послова и то у свим оним криминалистичко-тактичким ситуацијама када постоје основи сумње да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности.

Закон о унутрашњим пословима Републике Србије проширује криминалистичко-тактичку делатност органа унутрашњих послова, тако што предвиђа још један број криминалистичко-тактичких радњи и мера које може да предузима орган унутрашњих послова у предкривичном поступку.

Одређени подзаконски акти из појединих области делатности органа унутрашњих послова садрже поједине радње и мере за чије предузимање су овлашћени органи унутрашњих послова када врше одређене послове, а међу њима је најзначајнији Правилник о вршењу послова јавне безбедности.

Када су конкретне криминалистичке радње и мере предвиђене законским и подзаконским прописима, тада нема ничег спорног у односу на овлашћење органа унутрашњих послова у њиховом предузимању, уз поштовање криминалистичких знања и процесних одредби. Међутим, познато је да криминалистика усавршава постојеће методе деловања и да у том смислу користи достигнућа других друштвених и природних наука. Тако се може доћи у ситуацију да су научна и техничка достигнућа омогућила коришћење у криминалистици и неких других средстава и метода, која нису децидно набројана у склопу прописаних криминалистичко-тактичких и техничких радњи и мера у законским и подзаконским актима. Основни разлог који доводи у питање спровођење таквих радњи и метода јесте постојање правног основа, тј. процесне дозвољености за њихову примену у оперативној делатности органа унутрашњих послова. Да би се избегле такве сасвим могуће ситуације, законодавац је у чл. 151 ст. 2. Закона о кривичном поступку, поред набрајања појединих радњи и мера које може да предузима орган унутрашњих послова, додао и одредбу „као и да предузима друге потребне мере и радње”. То значи да орган унутрашњих послова може да предузима и друге мере и радње криминалистичког значаја, уколико нису у супротности са осталим одредбама закона о кривичном поступку, не вређају морална схватања и омогућавају откривање, разјашњавање и доказивање кривичних дела. Таквих случајева има у криминалистичкој пракси, као нпр. што је коришћење полиграфског тестирања, употреба хемијских клопки и сл., где су ставови процесуалиста и судске праксе различити не само у општем приступу, него и у конкретним случајевима у пракси у којима су примењивана таква средства и методе.

У сваком случају, законодавац није у могућности да, у време доношења закона, предвиди унапред све могуће ситуације, односно радње, мере, средства и методе који ће се у будућем времену примењивати, што је посебно карактеристично за данашње време интензивног напретка науке и технике. Стога је оваква формулација у чл. 151 Закона о кривичном поступку сасвим основана и оправдана, јер оставља могућност примене и других радњи и мера, од који многе нису ни биле познате у време доношења закона. Услови за њихову примену морају бити у складу са законским прописима, односно та средства, радње и мере не смеју бити у колизији за позитивним прописима и мора да постоји потреба за њиховом применом у поступку откривања кривичних дела и учинилаца, односно у обезбеђивању доказа који доприносе расветљавању криминалног догађаја.

Криминалистичко-тактичке радње и мере које се примењују у предкривичном поступку су неформалног карактера и немају процесни значај, тј. са њима се не обезбеђује информација доказног садржаја.

Истражне радње су наведене у Закону о кривичном поступку који одређује и услове и начин њиховог спровођења, као и начин њиховог фиксирања. Органи унутрашњих послова могу предузети истражене радње у предкривичном поступку у два случаја:

- самоиницијативно под одређеним условима, на основу чл. 154 ЗКП и то: претресање стана и лица, привремено одузимање предмета, увиђај и вештачење,
- на тражење јавног тужиоца на основу чл. 155 ЗКП, када је учинилац кривичног дела непознат.

У фази истраге, орган унутрашњих послова може спроводити поједине истражне радње на основу чл. 162. ЗКП у следећим случајевима:

- истражни судија може поверити органу унутрашњих послова извршење наредбе о претресању стана или лица и о привременом одузимању предмета,
- истражни судија може, на предлог јавног тужиоца поверити органу унутрашњих послова извршење других истражних радњи под условима наведеним у том члану.

Значи, Закон о кривичном поступку јасно одређује које истражне радње може да предузме орган унутрашњих послова и под којим условима па, за разлику од криминалистичко-тактичких радњи и мера, нису присутни проблеми који се односе на правни основ предузимања криминалистичко-истражних радњи од стране органа унутрашњих послова.

У практичном поступању, ипак долази до извесних нејасноћа када је у питању спровођење истражне радње реконструкције од стране органа унутрашњих послова. Тако, у неким криминалистичко-тактичким ситуацијама орган унутрашњих послова самоиницијативно спроводи истражну радњу реконструкције и доставља јавном тужиоцу, уз кривичну пријаву, и записник о реконструкцији, док у другим ситуацијама врши показивање лица места од стране осумњиченог лица. Одмах треба истаћи да орган унутрашњих послова није овлашћен да самоиницијативно у предкривичном поступку спроводи истражну радњу реконструкције, јер да радња није предвиђена одредбама чл. 154 ЗКП, који децидно набраја истражне радње за чије спровођење је надлажан орган унутрашњих послова. Реконструкција догађаја није истоветна истражна радња са увиђајем, па је орган унутрашњих послова може спроводити само по основу одредаба чл. 162 ЗКП, јер му то овлашћење није садржано у чл. 154 ЗКП.

Показивање лице места од стране осумњиченог лица коју радњу спроводи орган унутрашњих послова у предкривичном поступку, није истражна радња, већ се може третирати као криминалистичко-тактичка радња, те као таква нема процесни значај. Реконструкцију на основу исказа окривљеног овлашћен је да врши суд, а орган унутрашњих послова ту радњу може спроводити

само по основу чл. 162 ЗКП, када му истражни судија повери извршење појединих истражних радњи, значи у фази када је већ истрага покренута.¹⁸

Са теоријског и практичног аспекта оперативног рада, односно одређивања садржаја његовог појма према сопственом мишљењу, веома је значајан правни основ примене оперативно-техничких средстава и метода, тим пре, што су присутни разни приговори да оно што се тајно спроводи не може бити законито. Сигурно да су такви приговори неосновани јер се оперативно техничка средства и методи које примењују органи унутрашњих послова користе искључиво у оним оперативно-тактичким ситуацијама када су испуњени прописани услови, а њихова примена је регулисана одговарајућим подзаконским актом којег, на основу законског овлашћења, доноси министар унутрашњих послова. Значи, нема никакве дилеме у погледу постојања законског основа, када, у одређеним оперативно-тактичким ситуацијама, треба применити поједина оперативно-техничка средства и методе, будући да је таква оперативна делатност прецизно регулисана одговарајућим прописима.

Оперативно-техничка средства и методи примењују се у предкривичном поступку, тј. у склопу оперативне контроле и оперативне обраде. Ово истичемо из разлога што су та средства и методи такође подложни критици јавности, која је апсолутно неоснована, будући да та средства и методе користе све полиције света. Многи противници ових метода и средстава нису ни свесни чињенице да и Закон о кривичном поступку садржи једну сличну меру и то према окривљеном лицу, што значи да се примењује у фази покренутог кривичног поступка. Наиме, чл. 214 ЗКП предвиђа да истражни судија може наредити да поштанске, телеграфске и друге саобраћајне организације задрже и њему, уз потврду пријема, предају писма, телеграме и друге пошиљке које су упућене окривљеном или које он одашиље, ако постоје околности због којих се са основом може очекивати да ће ове пошиљке послужити као доказ у поступку, док јавни тужилац може наредити само задржавање таквих пошиљки.

Несумњиво да се ради о тајној мери контроле пошиљки упућених окривљеном, од стране истражног судије, која мера се битно не разликује од тајне мере контроле телефона коју спроводи орган унутрашњих послова, по основу подзаконског акта. Разлика је у надлежности субјеката у њиховом спровођењу, у врсти правног акта који даје такво овлашћење и у фазама кривичног поступка у којим се спроводе поједине мере, а самим и у односу да ли се спроводе према осумњиченом или окривљеном лицу.

Претходна компарација јасно указује на неоснованост и нелогичност било каквих приговора у погледу правног основа предузимања оперативно-техничких метода и средстава од стране органа унутрашњих послова. Одређени приговори су последица традиционалног и класичног схватања полицијског органа и занемаривања чињенице која се односи на састав, стручност и професионалност наше данашње полиције, на присутне напоре ка њеном сталном

¹⁸ Др Р. Максимовић, др М. Бошковић и У. Тодоровић, *op. cit.* стр. 46.50. Опширније видети о овој проблематици.

стручном и кадровском јачању и бољој техничкој опремљености, као и на услове под којима се могу користити оперативно-техничка средства и методи, који су одговарајућим прописом прецизирани.

У том контексту, нико не спори чињеницу да може доћи и до одређених појединачних злоупотреба, односно непоштовања законитости од појединаца, при чему треба знати да и они тада подлежу кривичној и дисциплинској одговорности као и друга лица која крше законитост.

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА ОПЕРАТИВНОГ РАДА – ШИРЕ И УЖЕ СХВАТАЊЕ САДРЖАЈА ОВОГ ПОЈМА

Примена свих радњи и мера, средстава и метода од стране полиције у преткривичном поступку има за циљ сузбијање криминалитета, односно спречавања и откривање кривичних дела, њихових учинилаца и обезбеђење материјалних доказа и извора личних доказа. При томе не сме да се запостави чињеница да је учинилац кривичног дела човек, а да би грађани требали да буду основни извор информација полицији, што опет зависи од низа објективних и субјективних фактора. Зато је, са становишта теорије оперативног рада, веома битно обрадити и тај однос, с обзиром да у њему долази до извесних супротности, па чак и конфликта између грађана и полиције.

Основно питање које се поставља јесте, у којој мери полиција задира у права и слободу човека и грађанина, које се Уставом зајемчене. У својој оперативној делатности полиција примењује поједине репресивне мере према учиниоцу кривичног дела и долази у контакт са разним лицима којима су познати поједини подаци у вези са извршеним кривичним делом и његовим учиниоцем, од којих нису увек сви расположени да полицији пруже одговарајуће информације. Међутим, у том контексту не сме се превидети да полиција исто тако предузима одговарајуће криминалистичке радње и мере у циљу откривања кривичних дела којима се повређује или злоупотребљавају људска права и слободу.

Када је у питању однос овлашћења полиције и заштите људских права и слобода, обично се тај однос посматра једнострано, тако што се увек на прво место истичу та права и слободу, а тежи се ка ограничавању полицијских овлашћења. Међутим, када полиција примењује своја овлашћења у функцији заштите људских права и слобода, односно ради откривања кривичних дела и учинилаца који повређују или злоупотребљавају та права и слободу, онда се не поставља питање ограничавања полицијских овлашћења. Очигледно је да се ради о некритичком односу и сагледавању овог проблема са два различита аспекта, при чему је присутно двострано испољавање мишљења јавног мњења.

Сигурно је да репресивним мерама полиција појединим лицима ускраћује одређена права. Најчешће такве мере полиција примењује према осумњиченим и окривљеним лицима и то само у оним случајевима када су испуњени одговарајући законски услови. При томе, треба имати у виду чињеницу да, људска права и слободу, под одређеним законским условима и по основу уставних одредби, могу да буду ограничена. Због тога је нужно сагледавање и другог

аспекта оперативног рада полиције који се управо и састоји у заштити људских права и слобода и спречавању њихових злоупотреба, јер штитећи законитост, спречавајући и откривајући кривична дела и њихове учиниоце и сузбијајући друге друштвено-негативне и штетне појаве, полиција уједно штити права и слободе човека и грађанина и ствара услове за њихово несметано остваривање.

Савремени облици криминалитета показују тенденцију експанзије и прилагођавања постојећим друштвено-економским и политичким условима, који узрокују и неке друге негативне појаве. Такви односи утичу на криминална и друга друштвено-штетна понашања појединаца и група и директно су у вези са стварањем одређених конфликтних ситуација у којима полиција, на основу законског овлашћења, мора да интервенише према носиоцима таквих појава. У тим односима мора да дође до извесних ограничавања права и слобода појединаца који се не понашају у складу са позитивним законским прописима, па све такве случајеве треба схватити у смислу претходно наведених констатација, при чему се не искључује могућност незаконитог и неогдоварајућег појединачног понашања припадника полиције, уз констатацију да поштовање законитости подразумева и поштовање личности полицајца и права и овлашћења полиције.

Претходно смо навели три врсте радњи и мера, средстава и метода које полиција примењује у предкривичном поступку у циљу остваривања њене превентивне и репресивне функције у супростављању криминалитету. Криминалистичко-тактичким и техничким радњама и мерама полиција прикупља разноврсне чињенице и потребне податке, али све тако добијене информације немају процесни значај, тј. не представљају доказ у кривичном поступку, већ за полицију имају одређени криминалистички значај, јер омогућава даљу оперативну делатност, најчешће кроз постављање верзија и планирање оперативне делатности.

Истражне радње полиција спроводи када су за то испуњени законски услови, у циљу проналажења и обезбеђивања доказа. При томе треба водити рачуна о правном основу који даје овлашћење полицији за предузимање појединих истражних радњи, с обзиром да је једино суд овлашћен да може предузети све законом наведене истражне радње. Приликом спровођења истражних радњи мора се водити рачуна о тактици њиховог предузимања и о поштовању одговарајућих процесних одредби, како учињени пропусти не би утицали на ваљаност таквог доказа.

Оперативно-техничка средства и методе (ОТС) полиција користи изузетно, на основу посебног прописа Министарства унутрашњих послова Републике, када се ради о најтежим кривичним делима против уставног уређења и безбедности СРЈ и из области привредног и општег криминалитета са елементом иностраности и високим степеном друштвене опасности (међународни организовани криминалитет). Применом ових средстава и метода добијају се искључиво оперативне информације на основу којих полиција предузима даље радње и мере, нарочито уколико добијене информације пружају основ за предузимање

појединих истражних радњи, чиме се могу обезбедити и одговарајући материјални докази.

Из садржаја претходно реченог, може се закључити да се само истражним радњама могу обезбедити докази, док информације добијене спровођењем криминалистичко-тактичких и техничких радњи и мера и оперативно-техничких метода и средстава, имају искључиво оперативни карактер и омогућавају даљи рад у предкривичном поступку у циљу прикупљања и обезбеђивања адекватних доказа. Поред тога, истражне радње су предвиђене искључиво Законом о кривичном поступку, криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере Законом о кривичном поступку, Законом о унутрашњим пословима и одговарајућим подзаконским актима, док су оперативно-техничка средства и методи предвиђени искључиво одговарајућим подзаконским актом којег доноси министар унутрашњих послова.

Пошто све три врсте радњи, мера, средстава и метода примењује полиција у предкривичном поступку, поставља се и питање да ли све оне улазе у садржај појма оперативног рада. Анализом претходно изнетих дефиниција оперативног рада, извлачи се закључак да су све те радње и мере обухваћене појмом оперативног рада. Тако схваћен појам оперативног рада исувише је широк и непрецизан и не омогућава разликовање спровођења криминалистичко-тактичких и техничких радњи и мера и истражних радњи од, ипак се мора рећи, специфичних оперативно-техничких средстава и метода. Широко постављена дефиниција оперативног рада све три врсте радњи и мера, средства и метода ставља у исту групацију криминалистичких радњи и мера које су својствене криминалистичкој тактици, методици и техници, а запоставља битне специфичности које су везане за спровођење оперативно-техничких средстава и метода, па самим тим онемогућава и разликовање појмова криминалистичка контрола и обрада с једне, и оперативна контрола и обрада, с друге стране. Морамо констатовати да је такво појмовно неразликовање присутно код многих практичара, али и у домаћој научној и стручној литератури, што ствара одређене нејасноће, али више са становишта теорија оперативног рада.

Са аспекта разматрања теорије оперативног рада нужно је, након дефинисања појма оперативног рада, одредити и садржаје појмова криминалистичка обрада и контрола и оперативна контрола и обрада, чиме би теорија дала одређени допринос практичним аспектима оперативног рада, што би допринело да се и у пракси избегну присутни неспоразуми и несугласице, а за претпоставити је да би утицало и на постизање веће ефикасности у сузбијању криминалитета.

У претходном излагању, када смо анализирали дефиницију оперативног рада Т. Ханаусека, међу наведеним елементима није било речи о оном који указује да се ради о својеврсном раду, који се разликује од процесних, административних и других радњи и мера, иако је тај елемент садржан у поменутој дефиницији. То смо свесно урадили, јер сматрамо да је анализи тог елемента место у овом делу рада, управо зато, што то може да буде полазна основа за разликовање ширег и ужег појма оперативног рада, с обзиром на специ-

фичности радњи и мера, метода и средстава које полиција користи у склопу своје оперативне делатности.

Према наведеној дефиницији, такође се разликују три врсте радњи и то: процесне радње, које се спроводе у предкривичном поступку по одредбама Закона о кривичном поступку, административно-правне радње које се предузимају на основу административних и кривично-административних прописа и оперативне радње које се предузимају на основу посебних прописа које доноси министар унутрашњих послова.

Доводећи претходну класификацију радњи и мера у односу са мерама и радњама на чије предузимање је овлашћена полиција код нас, можемо констатовати одређену идентичност када је у питању примена процесних радњи и оперативних радњи (код нас оперативно-техничких средстава и метода) које прописује министар унутрашњих послова. Оваква подела такође указује на различитост радњи које су процесног карактера од радњи и мера оперативног карактера, без обзира што су све оне обухваћене појмом оперативног рада, према дефиницији поменутог аутора.

Имајући у виду садржај претходно датих дефиниција оперативног рада и сагледавајући процесне и друге законске и подзаконске прописе код нас који садрже радње и мере, методе и средства које полиција примењује у предкривичном поступку и који регулишу њихову примену, а посматрајући све то у склопу актуелне оперативне делатности, сматрамо да је најприступачнији и најоснованији начин дефинисања појма оперативног рада по основу специфичности радњи и мера које полиција предузима, посебно оних које су везане за атрибут оперативности. По том основу, може се разликовати оперативни рад схваћен у ширем и оперативни рад схваћен у ужем смислу. Шири појам оперативног рада обухвата све криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере, истражне радње и оперативно-техничка средства и методе, што се фактички изједначаје са садржајем полицијске делатности у предкривичном поступку.

Ужи појам оперативног рада, по основу истих критеријума, обухватао би само оперативно-техничка средства и методе, који су регулисани посебним подзаконским прописом којег доноси министар унутрашњих послова и за чије спровођење је овлашћена полиција, такође у предкривичном поступку. На овај начин, из целокупне делатности полиције на сузбијању криминалитета у предкривичном поступку, издвајају се оперативно-техничка средства и методи који се, с обзиром на своје специфичности у погледу правног основа, овлашћења, услова и начина спровођења, одобравања и трајања тајности њиховог спровођења, разликују од криминалистичко-тактичких и техничких радњи и мера и истражних радњи, које се спроводе у оквиру криминалистичке тактике, методике и технике, па стога, само те радње и мере улазе у садржај појма оперативног рада.

У зависности од теоријског одређивања појма оперативног рада, шири и ужи појам, у пракси су могуће различите ситуације. Тако на пример могуће је да се у склопу оперативног рада спроводе само криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере, могуће њихово спровођење у комбинацији са поје-

диним истражним радњама, без да се предузимају оперативно-техничка средства и методи, што је сасвим логично, с обзиром да се оперативно-техничка средства и методи примењују изузетно, односно када конкретна криминалистичко-тактичка ситуација захтева њихову примену, и када су за то испуњени прописани услови. И то је један од разлога који иде у прилог ужем схватању појма оперативног рада. Лично се опредељујем за ужу дефиницију појма оперативног рада, јер тај појам схватам искључиво у оном оперативном смислу који подразумева одобравање и спровођење оперативно-техничких средстава и метода, не негирајући и шире схватање, којем ипак недостаје теоријско образложење које би поткрепило основаност примене и оперативно-техничких средстава и метода, које се по наведеним специфичностима и другим значајним карактеристикама, ипак разликује од осталих криминалистичких радњи и мера које полиција примењује у супростављању криминалитету.

Циљ предузимања и једних и других радњи и мера је спречавање вршења кривичних дела, откривање кривичних дела и њихових учинилаца и обезбеђење доказа. Тај задатак полиција остварује кроз успостављање и спровођење оперативне контроле и обраде, односно криминалистичке контроле и обраде. На основу претходно изнетих дефиниција ширег и ужег схватања појам оперативног рада, нема неких већих потешкоћа у одређивању појмова оперативна контрола и обрада и њихово разликовање од криминалистичке контроле и обраде.

Оперативна контрола обухвата оперативно техничка средства и методе која се примењују према одређеној категорији лица и у односу на поједине локације са криминалним садржајем и успоставља се под условима предвиђеним у посебном акту којег, на основу законског овлашћења, доноси министар унутрашњих послова.

Оперативна обрада подразумева предузимање појединих оперативно-техничких средстава и метода у циљу откривања кривичних дела и њихових учинилаца и обезбеђења доказа и отвара се и спроводи под условима садржаним у посебном акту којег доноси министар унутрашњих послова.

Према наведеном, оперативна контрола се примењује када постоји општа сумња да се врше кривична дела или да се одређена лица баве криминалном делатношћу, док се оперативна обрада отвара када постоји конкретизована сумња у виду степена основа сумње да је извршено неко кривично дело које се гони по службеној дужности, односно да је одређено лице њихов учинилац.

Наведене дефиниције оперативне контроле и оперативне обраде јасно указују на закључак да су оне по свом садржају, а сходно ужем схватању појма оперативног рада, уже од криминалистичке контроле и криминалистичке обраде, које се такође предузимају у истом циљу, али у свом садржају обухватају и одређене криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере и поједине истражне радње.

Услови за успостављање оперативне и криминалистичке контроле и оперативне и криминалистичке обраде су углавном исти, као и циљ који се огледа у виду постизања превентивних и репресивних ефеката у сузбијању криминалитета. Међутим, с обзиром на одређене специфичности оперативног рада,

присутне су и одређене разлике, нарочито у погледу поступка њиховог одобравања, спровођења, документовања, тајности и сл. Да би постојала оперативна контрола или обрада нужно је да се у њиховој примени и спровођењу користе одговарајућа оперативна техничка средства и методи. Уколико се у предкривичном поступку спроводи криминалистичка контрола или обрада применом одговарајућих криминалистичко-тактичких и техничких радњи и мера и појединих истражних радњи, па се укаже потреба за применом адекватних оперативно-техничких средстава и метода, а испуњени су услови из подзаконског акта министра унутрашњих послова, онда се покреће поступак са успостављањем оперативне контроле, односно отварање оперативне обраде, сходно одредбама из подзаконског акта којима се регулише та проблематика.

Оперативна контрола и оперативна обрада, дефинисане по основу прихватања ужег појма оперативног рада, за разлику од криминалистичке контроле и обраде, морају се спроводити стриктно на начин који предвиђа одређени подзаконски пропис, што налаже потребу потпуног познавања таквог прописа, што посебно долази до изражаја у примени појединих оперативно-техничких средстава и метода којима, уколико се примене противно позитивним прописима, могу да се угрозе или повреде поједина људска права или слободе. У реализацији криминалистичке контроле и обраде није предвиђен посебан поступак одобравања појединих криминалистичко-тактичких радњи и мера и истражних радњи, већ се примењују оне радње и мере које захтева садржај конкретне криминалистичко-тактичке ситуације.

Са становишта теорије оперативног рада, а имајући у виду уже схватање појма оперативног рада и наведену разлику између оперативне контроле и обраде с једне, и криминалистичке контроле и обраде, с друге стране, поставља се питање шта треба да чини садржај и предмет криминалистичке оперативе, као посебне дисциплине криминалистике. Чињеница је да криминалистичка оператива у претходном излагању, као и у оскудним радовима домаћих аутора, није потпуно дефинисана у погледу њеног садржаја и предмета, што онемогућава и сагледавање њене основне функције, а што је нужно као и код осталих криминалистичких дисциплина.

Криминалистичка оператива се може схватити као специфична организација која има своје облике оперативне делатности с циљем спречавања и откривања кривичних дела и његових учинилаца. Поставља се питање шта чини садржај њених облика оперативне делатности и које су то специфичности по којима се криминалистичка оператива разликује од криминалистичке тактике, методике и технике. Давање одговора на то питање изискује много шира и комплекснија истраживања што не чини предмет овог рада, па се стога и нећемо упуштати у оне сфере друштвених односа које би требало истраживати да би се могли донети потпуни и валидни закључци. Међутим, на основу расположивих сазнања до којих се дошло спроведеним истраживањима у склопу обраде ове проблематике, може се констатовати да криминалистичка оператива, као посебна организација, кроз своје облике оперативног рада примењује оперативно-техничка средства и методе у циљу спречавања и откривања кривичних дела и прикупљања и обезбеђивања доказа. Према томе,

криминалистичка оператива, као и остале криминалистичке дисциплине, има превентивни и репресивни карактер, она има нека своја специфична начела, сопствене облике организације оперативног рада, постављене циљеве и задатке, методе деловања и правни основ предузимања појединих радњи и мера.

Из претходно наведеног предмета и садржаја криминалистичке оперативе, јасно произилазе и оне њене битне специфичности које је карактеришу и по којима се она разликује од осталих дисциплина криминалистике. Даља истраживања, која су у току, за претпоставити је да ће допринети још прецизнијем одређивању предмета, садржаја и метода криминалистичке оперативе, а тиме и њеног јаснијег разликовања од криминалистичке тактике, методике и технике.

Према изнетом схватању појма криминалистичке оперативе, у облике њеног рада, поред осталих, спадају и оперативна контрола и оперативна обрада. Оперативна контрола и обрада управо имају одређене специфичности, својствене њима и као такве представљају основу њиховог разликовања од криминалистичке контроле и обраде. По том основу, могуће је издиференцирати неколико битних елемената по којима се карактеришу оперативна контрола и обрада и уједно разликују од криминалистичке контроле и обраде. То су следећи најбитнији елементи:

– Оперативна контрола се успоставља, а оперативна обрада отвара на основу посебног подзаконског акта и спроводе се ван процесних одредаба, тј. искључиво на прописани начин,

– У оперативној контроли и обради могу се искључиво спроводити прописана оперативно-техничка средства и методи и то само она за чије коришћење постоји одобрење надлежног старешине, по процедури коју предвиђа одговарајући подзаконски пропис.

– Коришћење оперативно-техничких средстава и метода врши се тек по одобрењу надлежног старешине, односно употребу појединих таквих средстава и метода одобрава надлежни руководилац у републичком Министарству унутрашњих послова. У криминалистичкој контроли и обради оперативни радник самоиницијативно може предузимати поједине криминалистичко-тактичке и техничке мере и радње, као и истражне радње, у зависности од сваке конкретне ситуације. С обзиром на предвиђеност поступка коришћења сваког оперативно техничког средства или метода, таква могућност не постоји код оперативне контроле и обраде.

– Јавни тужилац, као орган гоњења, који има овлашћење да усмерава ток претходног кривичног поступка, уопште није у току спровођења оперативно-техничких средстава и метода, како у времену њиховог предузимања, тако и након њиховог окончања, нити му орган унутрашњих послова доставља било какву документацију по предузетим таквим радњама, средствима и методама. Јавни тужилац може да буде обавештаван и са њиме се оперативни радник, у многим ситуацијама, и договара о предузимању појединих криминалистичко-тактичких и техничких радњи и мера и појединих истражних радњи, али ни у ком случају о предузимању појединих оперативно-тактичких сред-

става и метода. То је искључиво интерна и строго поверљива оперативна делатност оног органа који предузима оперативно-техничка средства и методе, а јавни тужилац није ни овлашћен да од полиције тражи или захтева спровођење тих средстава и метода, нити је орган унутрашњих послова обавезан да упознаје јавног тужиоца са током и резултатима предузетих оперативно-техничких средстава и метода у склопу оперативне контроле или оперативне обраде.

– У реализацији оперативно-техничких средстава и метода, било да се предузимају у склопу оперативне контроле или у оквиру оперативне обраде, учествује само онај минимално неопходан број оперативних радника који је нужан да се поједини оперативни метод или оперативно-техничко средство успешно спроведе.

– Добијене информације служе за планирање даљег тока оперативне или криминалистичке обраде, с обзиром да оперативна обрада, након употребе оперативно-техничких средстава и метода, може да се прошири на криминалистичку обраду, уколико претходно таква обрада није била отворена, што је опет у зависности од присутних разлога за њено отварање, а од утицаја је чињеница да ли је оперативна обрада отворена у склопу надлежности и овлашћења јавне или државне безбедности. Без обзира за потребе које службе је оперативна обрада отворена, оперативне информације добијене применом адекватних оперативно-техничких средстава и метода остају у склопу оперативног рада, јер нема потребе да се шири круг људи упознавају са њиховом садржином, о чему се посебно води рачуна у случајевима када тако добијене информације могу да послуже као индиције на основу којих се, у склопу криминалистичке обраде, могу планирати и спровести поједине истражне радње, у циљу проналажења и обезбеђивања материјалних доказа. На такав начин затвара се извор оперативне информације а омогућава се коришћење њеног садржаја као основ за предузимање одговарајућих криминалистичких радњи и мера, ради откривања кривичног дела и његовог учиниоца.

– У склопу оперативног рада, према одређеном лицу се спроводе поједина оперативно-техничка средства и методи, али то лице никада не сме да сазна да је орган унутрашњих послова према њему примењивао било коју од тих мера. Насупрот томе, у току или након спровођења појединих оперативно-техничких радњи и мера или истражних радњи у склопу вођене криминалистичке обраде, лице према коме су усмерене те радње и мере, углавном и сазнаје за њих и за њихов допринос у откривању и доказивању његове криминалне делатности.

– О предузетим оперативно-техничким средствима и методама воде се посебне, строго поверљиве евиденције, према датим упутствима у одговарајућем подзаконском акту и иста је доступна само одређеном кругу овлашћених лица. Такође, о предузетим појединим оперативно-техничким средствима и методима подносе се и посебни извештаји надлежном старешини, што све говори о рестриktivности примене ових средстава и метода и о вођењу рачуна да законитост у њиховој примени буде у потпуности заступљена.

– Документација која се формира приликом спровођења оперативно-техничких средстава и метода, без обзира о којим кривичним делима се радило, не доставља се ни једном органу ван органа унутрашњих послова. Она је строго поверљивог карактера и представља службену тајну и има искључиво оперативни карактер и то само за онај орган који спроводи оперативну контролу или оперативну обраду.

– Начело тајности посебно долази до изражаја у оперативном раду. Тајну треба поштовати у потпуности, током читавог тока оперативног рада, тј. у току оперативне контроле и оперативне обраде, па чак и након њиховог окончања. Ту и јесте основна разлика у погледу трајања тајности код оперативне контроле и обраде у односу на криминалистичку контролу и обраду. Како смо већ истакли, предузета оперативно-техничка средства и методи у склопу оперативне контроле и обраде имају трајни карактер, како у погледу добијене оперативне информације, тако и у односу на формирану документацију. Предузете криминалистичко-тактичке и техничке радње и мере и истражне радње у склопу криминалистичке обраде имају тајни карактер само у фази њихове припреме и током спровођења, јер се тим радњама обезбеђују индицијалне чињенице, али и материјални докази, па се и документација о њиховом спровођењу, уз кривичну пријаву, достављају надлежном јавном тужиоцу. Значи, начело тајности у спровођењу криминалистичке обраде има ограничено временско дејство, јер након спровођења одређених криминалистичко-тактичких и техничких радњи и мера и појединих истражних радњи и прикупљања информација и доказа релевантних за даљи ток кривичног поступка, нема више потребе за тајном у односу на остале субјекте кривичног поступка, који су надлежни за његово даље вођење. Међутим, када је кривични поступак у току, онда су ти подаци доступни и широј јавности, нарочито након правоснажног окончања кривичног поступка. У одређеним ситуацијама, на основу законских овлашћења, суд може суђење да прогласи тајним, односно да искључи јавност са главног претреса, што значи да такве информације нису доступне ширем кругу људи. Међутим, и у таквој ситуацији, без обзира колико поједине информације се сматрале тајним, са истим се морају упознати истражни судија, јавни тужилац, судеће судије, судије поротници и представници одбране, док то није случај код примене оперативно-техничких средстава и метода, како смо то већ претходно образложили.

Претходно наведене чињенице управо и указују на релативност тајне у случају спровођења криминалистичке обраде. Чињеница је да током њеног спровођења, радње и мере које се предузимају и добијене информације представљају тајну, али не у оном смислу и степену као што је то случај код примене оперативно-техничких средстава и метода у оперативној обради. Добијене информације у току спровођења криминалистичке обраде, свакако да и даље представљају тајност за јавност и то у највећем броју случајева (мада све не морају бити тајна за јавност), ради интереса даљег тока кривичног поступка. Међутим, на главном претресу, пошто је исти јаван, те информације губе карактер тајности и јавност се са њима упознаје, осим, како смо то већ истакли, суд не искључи јавност.

Када је у питању примена начела тајности у спровођењу оперативно-техничких средстава и метода, треба истаћи чињеницу да сама средства и методи које смо претходно набројали, више не представљају никакву тајну за јавност. Наиме, путем филмова и одговарајуће белетристичке литературе грађани су у ситуацији да се упознају са врстама и функцијом оперативно-техничких средстава и метода, тако да не представља тајну да све полиције света, па и наша полиција, користи наведена средства и методе у борби против савремених облика криминалитета. Значи, поједина средства и методи деловања полиције, без обзира колико они били документовани као тајна, више не представљају тајну у односу на чињеницу да полиција поседује и да је овлашћена да примењује та средства и методе у свом оперативном раду на откривању кривичних дела и њихових учинилаца и обезбеђења доказа.

Међутим, оно што представља суштинску тајну јесте према којем лицу се примењује и који оперативни метод или оперативно-техничко средство, зашто, у које време и на који начин се реализује, као и садржај добијених информација. Тајност наведених чињеница и информација је трајног карактера и у суштини то представља службену тајну. Зато је битно да се различи шта треба да буде тајна (и да се иста максимално поштује) када је у питању примена оперативно-техничких средстава и метода. Значи, њихово постојање као метода деловања полиције више не представља тајну. То је веома битно и значајно са аспекта теоријско-научног приступа у даљем истраживању оперативног рада, при чему се мора апсолутно поштовати тајност у поступку примене оперативно-техничких средстава и метода и од тога не сме бити одступања.

У претходном излагању презентирана су наша сазнања, погледи и мишљења на оперативни рад, више са теоријског, а нешто мање са практичног становишта, а на основу резултата добијених спроведеним истраживањем. Без претензије да сам у апсолутном праву, јер се ради о веома осетљивој и комплексној проблематици, која није довољно теоријски истраживана ни практично сагледавана, овај рад представља један прилог теоријском разматрању проблема оперативног рада полиције са извесним апликацијама на практичну оперативну делатност.

Осетљивост ове проблематике и нужност мултидисциплинарног приступа указују на широке могућности критике оваквих и других схватања оперативног рада и дефинисања основних појмова који би требали да буду обухваћени садржајем криминалистичке оперативе, као посебне криминалистичке дисциплине. Свестан те чињенице, било би ми драго да овај рад отвори ширу расправу о свим аспектима наведене проблематике, тим пре што је истраживање и даље у току, па ће све добронамерне критике, сугестије, предлози и размене мишљења са захвалношћу бити прихваћене, размотрени и обрађени у склопу добијених сазнања на основу спроведених истраживања, што би свакако представљао одређени допринос теорији и пракси оперативног рада.

УТИЦАЈ КАРАКТЕРИСТИЧНИХ ЕЛЕМЕНАТА ПУТА НА БЕЗБЕДНОСТ САОБРАЋАЈА, ТЕХНИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ И РЕЛЕВАНТНИ ПАРАМЕТРИ

Мр Слободан ЛАЗИЋ,
Полицијска академија

У структури фактора од којих зависи безбедност саобраћаја пут заузима значајно место јер бројношћу својих елемената утиче на настајање саобраћајних незгода. Ови елементи сами или у интеракцији са другим елементима не утичу једнако него се разликују, између осталог, и према непосредности и снази утицаја на настајање ових појава. Пут значајно утиче на возача и во-

зило и одређује околности под којима се саобраћај обавља и под којима настају саобраћајне незгоде. Неки елементи пута се појављују као непосредни узроци саобраћајних незгода, док други спадају у категорију услова јер потпомажу и стварају услове да се опасност коју емитују други фактори лакше конкретизује у саобраћајну незгоду. Пут као ограничена површина на којој се одвија саобраћај је, између осталог, стециште и исходиште свих других фактора, односно пропуста и недостатака у целокупном систему безбедности саобраћаја.

Стање и квалитет пута има значајну улогу за безбедност кретања јер утиче непосредно и посредно на понашање и возача и возила. Од пута се тражи висок степен услужности, а пре свега безбедност, удобност и економичност. Коефицијент безбедности пута зависи од пројектовања, градње, уређења, одржавања, сигнализације и друге опреме, али исто тако и од географских и климатских услова, структуре саобраћаја, околине и других чиниоца.

Коефицијент безбедности пута зависи од пројектовања и градње пута, уградње уређаја и опреме, упозоравања, информисања и одржавања пута и опреме. Коефицијент безбедности пута се драстично смањује на местима где неочекивано и нагло долази до погоршања карактеристика пута и климатских услова, где се саобраћајни токови уливају, укрштају, спајају, раздвајају, затим на деловима пута где се неочекивано појављују пешаци, бициклисти или животиње и сличним местима.

**УТИЦАЈ ПРОЈЕКТОВАЊА И ГРАДЊЕ ПУТЕВА НА БЕЗБЕДНОСТ
САОБРАЋАЈА**

Захтеви безбедности саобраћаја се морају уважавати на самом почетку планирања изградње и пројектовања пута. Сваки евентуалан пропуст се касније тешко и скупо надограђаје. Ефикасност пута, са аспекта безбедности и експлоатације, зависи у великој мери од тога колико се код пројектовања и изградње уважавају односи између геометрије пута, карактеристика понашања возача и карактеристика саобраћаја. Распоред елемената пута треба да обезбеди адекватну комуникацију возаћа са путем и једнообразност која искључује изненађења. Уколико пут није уједначен и прилагођен могућностима и особинама човека повећава се могућност настанка грешке – саобраћајне незгоде.

Код уважавања карактеристика понашања возача веома битна компонента безбедности јесте податак–одлука–акција. Возачи су склони да претпостављају ситуације и очекују стандардне ситуације. Наиме, очекивање је кључни фактор у доношењу одлуке возача. Управо због тога је потребно избегавати неуједначен и нестандардан пројекат који ће засигурно условити проблеме.

Основно питање савременог пројектовања путева јесте како до максимума испунити захтеве безбедности и на који начин вредновати примењене пројектне елементе са становишта безбедности саобраћаја. Код димензионисања путне конструкције се, у строго дефинисане системе прорачуна, укључују фактори сигурности објекта и дозвољени напони, уз утврђене стандардне вредности и веома прецизне методе провере резултата. Са друге стране приликом димензионисања елемената попречног профила, ситуационог плана и нивелационог плана јавља се проблем формирања прорачунских модела који ће представљати реалне догађаје. Овај задатак се у последњих тридесетак година покушава решити анализом комплексних кибернетичких модела система возач–возило–околина којима је могуће, у теоријском смислу, успешно описати догађаје у саобраћају. Основни проблем се јавља у квантификацији појединих елемената система, а пре свега у квантификацији информационог садржаја у видном пољу возача и успостављању аналитичких поступака и метода за димензионисање елемената плана и профила пута на основу тог садржаја. Човек–возило–околина представља у суштини кибернетички систем у коме се управљање врши путем повратне спреге возач–возило. Са техничког аспекта околина се може дефинисати са три глобална чиниоца: пут, саобраћај и физичко-климатска средина. За исправан пројектантски приступ посебно су значајни закључци о томе како возач доживљава пут и како усклађује своје понашање при различитим условима вожње, у функцији од нивоа услуге коју пружа пут. Током вожње возач прима информације из околине посредством својих чула, од којих је посебно значајно чуло вида којим прима више од 95% свих информација. За правилно просторно обликовање пута од посебне је важности способност визуалне перцепције возача која захтева обезбеђење такве просторне усклађености елемената путева да се уз минимум емоционалних напрезања оствари оптималан трансфер информација у систему човек–возило–околина. Кључну улогу у овом има видно поље возача јер на основу садржаја у њему возач регулише начин вожње.

Основни параметар који служи за димензионисање елемената пројектне геометрије пута јесте брзина, која иначе представља најчешћу спољну манифестацију различитих фактора у укупној структури саобраћајних незгода на ванградским деоницама. Самим тим проблем дефинисања меродавних брзина у пројектовању путева представља кључно питање безбедности саобраћаја. Брзина је основни параметар који се примењује у свим фазама пројектних истраживања, будући да од ње практично зависе сви елементи пута. Она у исто време представља индикатор нивоа услуге при датом саобраћајном оптерећењу и главни програмски показатељ у трасирању, димензионисању и вредновању пројектних остварења. Брзина као динамички појам представља полазни параметар у дефинисању и димензионисању елемената попречног профила, ситуационог и нивелационог плана пута. Основна жеља свих учесника у саобраћају јесте остварење што већих брзина, смањујући тиме време путовања. Са порастом брзине вожње јавља се читав низ додатних захтева које је потребно задовољити са аспекта безбедности и удобности вожње. Којом ће се брзином возач кретати зависи од великог броја фактора као што су сврха путовања, психо-физичко стање возача и стање околине.

Као меродавне издвајају се следеће карактеристичне вредности брзина, у процесу пројектовања путева:

- 50% брзина (V_{50}) као индикатор услова одвијања саобраћаја у условима слободног саобраћајног тока
- 85% брзина (V_{85}) и максимална брзина ($\max V$) које представљају основу са становишта безбедности вожње
- 15% брзина (V_{15}) као основа за анализу са становишта меродавних брзина теретних возила.

Потребно је истаћи да брзине које се експериментално утврђују у реалним условима одвијања саобраћаја показују значајна расипања и одступања због чега је неопходно извршити уједначавање и тиме доћи до меродавних брзина које ће се применити у процесу пројектовања. Основна брзина (V_0) је полазни програмски параметар који у суштини представља индикатор нивоа услуге одређеног путног правца при меродавном саобраћајном оптерећењу (Q_{mer}). Ова брзина се одређује на основу саобраћајног значаја путног правца, просторних ограничења као и на основу друштвеног опредељења о прихватљивим условима саобраћаја при меродавном оптерећењу. Будући да је основна брзина приближно једнака средњој брзини саобраћајног тока у идеалним условима ($V_0 \approx V_{sr}$) и да је $V = f(Q)$, усвајањем основне брзине истовремено се дефинише и дозвољено саобраћајно оптерећење при коме је V_0 реално остварљива. Основна брзина се примењује у процесу димензионисања попречног профила пута и узима се обично као:

$$V_0 = V_r + 20 \text{ (km/h)}$$

Рачунска брзина (V_r) је теоријска вредност која служи за прорачун граничних геометријских параметара који се могу применити у процесу трасирања пута. Овом брзином се практично утврђује доња граница пројектних елемената у

БЕЗБЕДНОСТ

најсложенијим теренским условима датог пута, чиме се сагледава могућ обим инвестиционих улагања. Гранична брзина представља гаранцију да геометријски елементи пута неће бити препрека за остварење планираног нивоа услуге, односно то значи да је $V_0 > V_r$. Са друге стране, рачунска брзина има значење највеће безбедне брзине усамљеног возила у најоштријим условима пута. Овако дефинисана рачунска брзина меродавна је за утврђивање најстрожих геометријских параметара. По правилу они ће бити примењени само на критичним одсечима где би конфорнији елементи изазвали неприхватљиве инвестиционе трошкове. На осталим одсечима углавном постоји могућност примене блажих кривина и успона, који објективно пружају могућност за остварење већих брзина од рачунске. У поступку дефинисања рачунске брзине битан утицај има карактер терена, што захтева документовану инжењерску анализу. У том смислу је потребно кроз Генерални пројекат испитати просторне услове, у складу са рангом пута и сагледивим инвестиционим могућностима. Након тога у зависности од возно-динамичких анализа разврставају се карактеристичне деонице и за њих се утврђују одговарајуће вредности V_{ri} . Тако утврђена рачунска брзина сваке од деоница постаје полазни програмски карактер са којим се приступа изради Идејног пројекта. У тој фази пројектних истраживања трасирање критичних одсека је у функцији директног утицаја рачунске брзине. Карактеристичне вредности рачунске брзине у функцији категорије пута и врсте терена дате су у табели 1.

Табела 1. Карактеристичне вредности рачунских брзина у зависности од категорије пута и врсте терена

Ранг пута	Рачунска брзина (km/h)			
	Равничарски	Брежуљкасти	Брдски	Планински
Ауто-пут	120	110	100	80
1. разред (12000 и више воз/дан)	120	100	80	70
2. разред (7000–12000 воз/дан)	100	80	70	60
3.–5. разреда (1000–7000 воз/дан)	80	70	40	50(40)

Пројектна брзина (V_p) је теоријска вредност брзине меродавна за димензионисање одређеног елемента пута при условима безбедне и удобне вожње у слободном саобраћајном току. Ова брзина се одређује на основу геометријских карактеристика трасе у плану и профилу при чему је геометрија елемента меродавни фактор безбедности и удобности вожње. Пројектна брзина се увек мора налазити у распону: $V_{ri} \leq V_p \leq \max V_r$. Ова брзина се примењује за димензионисање одређеног елемента пута са становишта безбедности и удобности вожње и представља основни елемент за прорачун динамичке усклађености (D_u) и динамичке хомогености (D_h) примењених елемената трасе пута. Под динамичком усклађеношћу елемената пројектне геометрије подразумева се апсолутна разлика пројектних брзина суседних елемената.

Дефинисањем граничних вредности разлика брзина суседних елемената у ситуационом плану успоставља се основ за дефинисање поља избора радијуса суседних кривина, једног од најзначајнијих параметара безбедне и удобне возње. Са становишта оптималних односа у трасирању може се препоручити да разлика брзина не прелази 10 до 15%/о. Показатељи динамичке хомогености су:

- Средња вредност пројектне брзине – V_{psr}
- Средње квадратно одступање – S_v , и
- Коефицијент динамичке хомогености – D_h

$$V_{psr} = \frac{\sum V_{pi} \cdot X_i}{\sum X_i}$$

$$S_v = \sqrt{\frac{1}{\sum X_i} \cdot \left(\sum V_{pi}^2 \cdot X_i - \frac{1}{\sum X_i} \cdot \left(\sum V_{pi} \cdot X_i \right)^2 \right)}$$

$$D_h = \frac{S_v}{V_{psr}} \cdot 100$$

На основу експерименталних и теоријских истраживања утврђена је зависност степена безбедности исказаног као N_g (незгода/милион воз. – km) од коефицијента динамичке хомогености трасе пута – D_h . Ово је од изузетног значаја јер омогућава у процесу пројектовања (новоградње и реконструкције) да се прогнозира број незгода у функцији путне геометрије.

Поред функционалних критеријума који потичу из возно-динамичких анализа и критеријума стабилности, савремено пројектовани пут мора да задовољи и ликовне критеријуме који се заснивају на визуелним представама и доживљају пута од стране његових корисника. Овај аспект је од битног утицаја на понашање возача, односно на субјективни фактор на коме почивају основни услови безбедности саобраћаја. Управо због тога се у савременом пројектовању путева, применом техничких критеријума и стандарда, равноправно разматрају теме које третирају проблем просторне усклађености геометријских елемената трасе и уклапања пута у природну средину. На основу истраживања понашања и реакције возача на квалитетно различите визуелне садржаје као и на основу перспектографских метода, формиран су закључци о оптималним односима примењених геометријских елемената у трасирању. Такође је акумулиран широк фонд сазнања о оптичком дејству пратећих елемената и детаља који учествују у формирању ликовне представе пута. Геометријско обликовање представља процес складног компоновања пројектних елемената са циљем да се створи просторна слика пута која у визуелном погледу оставља позитивне утиске и возачима улива осећај сигурности. Да би се постигао овај циљ није довољно само да сваки елемент буде у границама критеријума зависних од брзина, већ је неопходно успоставити ширу међузависност

висност пројектних параметара. Овај став заснива се на чињеници да се утисци о путу стварају из континуалног низа слика које се јављају у видном пољу корисника пута. У питању је просторна представа коју формирају структурне линије пута (ивица коловоза, заштитне ограде и сл.) на такозваној схватљивој дужини прегледности. У домену дужине прегледности 7–8 V_p, што износи негде око 25 до 30 секунди војње, у видном пољу возача истовремено се може наћи више геометријских облика (правци, кружни лукови, прелазне кривине и вертикална заобљења) који заједно оцртавају просторни ток пута. Просторну слику пута формирају уздужне пројекције као што су попречни профил, ситуациони план и подужни профил. Познато је да возач и при највећим брзинама региструје у својој свести садржаје из непосредне околине пута (косине, објекте, сигнализацију, и др.). Квалитет ових садржаја утиче на његово емоционално стање, што се посредно одражава на понашање у војњи.

УТИЦАЈ СТАЊА И КАРАКТЕРИСТИКЕ КОЛОВОЗА НА БЕЗБЕДНОСТ САОБРАЋАЈА

Прикупљање података о стању појединих елемената путева и коловозних конструкција и праћење промена појединих индикатора тог стања стални је задатак путних администрација у свим земљама света. Овако формирана база података представља основни елемент система управљања путевима, који се последњих година развијао и код нас. Индикатори стања пута се могу поделити на сталне и променљиве. У групу сталних индикатора спадају они који су независни од старости пута и њиховог оштећења. Практично непроменљиви током експлоатације, ови индикатори се односе на следеће елементе: положај и елементи пута у ситуационом и нивелационом плану, попречни профил, путни објекти, опрема пута у коју су укључени сви елементи безбедности саобраћаја, паркинзи, сервиси и др. Променљиви индикатори су они који се током експлоатације пута мењају у функцији симултаног деловања свих фактора оштећења и односе се у главном на функционална и носива својства коловозних конструкција. Овим индикаторима оцењује се негативан утицај фактора на битне промене својстава и стања коловозних конструкција. Овај утицај је непосредно повезан и са безбедношћу саобраћаја, односно услове одвијања саобраћаја и експлоатације возила, као и на трошкове одржавања. Индикатори стања коловозне конструкције се могу класификовати на следећи начин: храпавост, подужна и попречна равност, бучност, оштећеност, носивост структуре коловозне конструкције и обим и интезитет саобраћајног оптерећења. Очигледно је да од свих елемената добро пројектованог пута стање коловозне површине у највећој мери утиче на појаву ризика у саобраћају.

Храпавост коловозних површина је основна мера њихових функционалних својстава, са чијом је вредношћу директно повезана безбедност саобраћаја. Вредности појединих индикатора храпавости или отпорности на проклизавање које поједине коловозне површине могу да остваре зависе од великог броја чинилаца, а у првом реду од врсте коловозне површине и стања њихове

влажности, врсте пнеуматика возила, дубине „рељефа“ и унутрашњег притиска ваздуха, карактеристике средине и текстуре коловозне површине, нивоа неравности коловозне површине, квалитета међуслојног контакта пнеуматика и коловозне површине, брзине кретања возила, итд.

Способност трења суве коловозне површине савремених коловозних конструкција са асфалтним или цемент-бетонским коловозним застором, при усклађеним геометријским елементима пута увек је довољна да обезбеди удобну и безбедну вожњу. Међутим, ова способност се драстично смањује, када су коловозне површине мокре и влажне. Трење које је потребно за пренос сила са пнеуматика возила на влажну и мокру коловозну површину зависи, пре свега, од хидро-динамичких карактеристика те површине, од макро и микро текстуре, односно од дренажне способности и квалитета да брже или спорије обезбеди отицање воде. Значај површине ивица и зрна каменог агрегата огледа се у обезбеђивању међуслојног контакта пробијањем преосталог филма воде.

У контакту између пнеуматика и коловозне површине егзистирају три карактеристичне зоне. У првој зони када возило напредује формира се непрекидни и континуални водени филм. У другој зони највећи део количине воде је одбачен са контактне површине, и преостао је само танак филм воде који може бити пробијен. У трећој зони целокупна количина воде је одстрањена и у њој се остварује условни сув контакт. Да би се обезбедило постојање треће зоне и при највећим брзинама, потребно је остварити и највеће могуће дренажне способности коловозне површине. Дренажна способност је у директној вези са грубом храпавошћу коловозне површине, односно са њеном макро текстуром. У трећој зони међуслојног контакта у мањој мери, али зато у другој зони значајно, ситна храпавост или микро текстура хабајућег слоја треба да обезбеди пробијање танког филма воде и тиме допринесе сув контакт и максимално пријањање пнеуматика. У складу са повећањем брзине вожње повећава се и дужина контакта у зони 1, док се истовремено део контактне површине у зони 3 смањује. Управо због тога је могуће, у случају великих брзина, да се утицај треће зоне потпуно изгуби. Ова појава се назива динамичким аквапланингом и догађа се када пнеуматик изгуби контакт са коловозном површином и почиње да клизи по слоју воде. Анализама саобраћајних незгода утврђено је да се једна трећина незгода, од укупног броја којима се приписује пут као узрок, догађа при влажној коловозној површини. Присуство вискозних течности на коловозу знатно утиче на повећање ризика одвијања саобраћаја. Дебљина воденог филма од 2 mm полови коефицијент трења, преко 4 mm овај коефицијент има вредности испод 0,1, а преко 7 mm га у главном и нема. На дебљину воденог филма значајно утиче и дужина пута отицања воде са коловоза. Пут са три саобраћајне траке ствара пут отицања воде од око 20 m у просеку.

Приликом преноса сила точка на подлогу јављају се одређене вредности клизања, у случају да ова вредност износи 100% настаје проклизавање точка. Сила пријањања или атхезије дакле представља способност преноса сила са

БЕЗБЕДНОСТ

точка на подлогу, као реакције на силе погона, кочења или дејства бочних сила. Вредност ове силе одређује се изразом:

$$F_a = N \cdot \mu (N)$$

где је: F_a – сила пријањања

N – нормална сила којом точак делује на подлогу

μ – коефицијент пријањања.

На основу предходног израза могуће је дефинисати коефицијент пријањања као однос силе пријањања и нормалне силе којом точак делује на подлогу:

$$\mu = F_a/N$$

Коефицијент пријањања (μ) своје вредности детерминише у функцији врсте подлоге коловозног застора и пнеуматика возила. Испитивањима је утврђено да се застори коловоза са $\mu \leq 0,5$ сматрају клизавим, они са $\mu = 0,5-0,6$ имају нормалне вредности пријањања, а они са $\mu > 0,6$ имају појачане вредности пријањања.

У Великој Британији проучаване су незгоде које су се догодиле на 41 месту пре и после пресвлачења коловоза материјалом који обезбеђује повећано пријањање и показало се да избор материјала за обнову коловозног застора може значајно утицати на број саобраћајних незгода, што се може видети из табеле 2.

Табела 2. Утицај обнове коловозног застора на повећање безбедности саобраћаја

Параметри безбедности	Пре пресвлачења	После пресвлачења	% смањења
Укупно незгода	288	200	31%
Број настрадалих	337	258	23%
Незгода на сувом путу	183	171	7%
Незгода на мокром путу	205	29	72%
Налетања	37	10	73%
Незгода на раскрсници	54	31	43%
Незгоде при скретању	23	18	22%
Незгоде са пешацима	76	65	14%

Величина коефицијента пријањања значајно мења своје вредности под утицајем нечистоћа на коловозном застору као што су земља, блато, лишће, чађ, остаци уља, горива и сл., као и под непосредним дејством климатских фактора. Сви ови материјали се појављују као међуслој између контактних површина делујући неповољно на хабање микро текстуре застора. Поред

тога, вискозни нафтни деривати отапају битумен што убрзава углачавање коловоза. Губитак почетног квалитета микро и макро текстуре под дејством интензивног саобраћајног оптерећења утиче на смањење трења односно пријањања. У том смислу, на светском конгресу о путевима одржаног у Мексику 1975. године, разматрано је 14 метода за побољшање пријањања, односно коефицијента трења коловоза, које се могу класификовати у две групе. У прву групу спадају методи засновани на уклањању материјала штоковањем, глодањем, жљебљењем, брушењем, стругањем и сличним поступцима. Друга група обухвата методе засноване на додавању одређених материјала као што су смола са крупним песком и слично.

Квалитет равности површине коловозне конструкције предствља резултат одсуства или присуства неких њених неправилности. Ова констатација се односи на вертикалне разлике које могу постојати између теоријског облика возне површине одређене пројектом и њеног реалног стања. Неправилности коловоза са аспекта равности његове површине дефинишу се дужином таласа и њиховом амплитудом. Резултати великог броја мерења равности на асфалтним и цемент бетонским коловозним конструкцијама дали су следеће резултате:

- дужине таласе за подужну равност (0,5–50) m
- дужина таласа за попречну равност (0,2–2) m
- амплитуде од неколико милиметара до 20 cm.

Равност је често једини квалитет пута и његове коловозне конструкције који корисници пута запажају, јер она директно утиче на комфор и удобност вожње. Недостаци равности коловозних површина битно мењају услове контакта пнеуматика возила са коловозном површином, и то у толикој мери да у неким случајевима изазивају и промене услова ослањања тачкова. Ове могућности умањују могућности коришћења свих расположивих способности трења коловозне површине, што се може чак и у случају потпуно сувог коловоза неповољно одразити на безбедност саобраћаја. Различитим вредностима дужине таласа одговарају и различити нивои амплитуда неравности. За једно путничко возило, при малим дужинама таласа од 3,0 m праг осетљивости се налази већ на амплитуди неравности од 1 mm, а праг неугодности вожње при амплитуди од 5 до 6 mm.

Поред изнетих утицаја стања и карактеристика коловоза на безбедност саобраћаја важно је поменути и појаву буке изизвану кретањем возила по коловозној површини. Интезитет буке од коловоза дефинисан је у последње време као битан фактор ризика у саобраћају. Досадашња истраживања су показала да су основни извори буке која се ствара на контакту пнеуматика и коловоза следећи: вибрације пнеуматика од вертикалног и хоризонталног померања изазваних текстуром коловозног застора његовог рељефа и самог пнеуматика, деформације пнеуматика изазване трењем и клизањем по коловозној површини, притисак и растерећење ваздушних џепова формираних у самом рељефу пнеуматика и неравнинама коловозне површине и турбуленција ваздуха чији интезитет зависи од аеродинамичких карактеристика рељефа пнеуматика.

БЕЗБЕДНОСТ

Технички комитет за површинске карактеристике коловозних конструкција Светског конгреса за путеве AIPCR-PIARC начинио је прву познату, општу класификацију геометријских карактеристика коловозних површина, која се може видети у табели 3.

Табела 3. AIPCR-PIARC класификација коловозних површина

Област	Подручје вертикалних димензија	Подручје хоризонталних димензија	Разлози неправилности површине	Последице неравности површине
Микро-текстура	0–0,5 mm	0–0,2 mm	<ul style="list-style-type: none"> структура површине текстура битуменског морта 	<ul style="list-style-type: none"> прионљивост на мокром коловозу прионљивост на сувом и влажном коловозу трење пнеуматика бука у и ван возила
Макро-текстура	0,5–50 mm	0,2–10 mm	<ul style="list-style-type: none"> стандарди посебна обрада површине дренирање 	<ul style="list-style-type: none"> прионљивост истискивање и прскање воде бука високе и ниске фреквенције оптичка својства
Мега-текстура	5–50 cm	1–50 mm	<ul style="list-style-type: none"> Врста материјала неправилност грађења оштећења локалне поправки 	<ul style="list-style-type: none"> стабилност возила вибрације високе фреквенције у механизму за управљање сакупљање воде оштећења пнеуматика и возила бука ниске фреквенције вибрације зграда
Равност <ul style="list-style-type: none"> кратки таласи средњи таласи дуги таласи 	0,5–5 m 5–15 m 15–50 m	1–20 mm 0,5–5 cm 1–20 cm	<ul style="list-style-type: none"> квалитет грађења оштећења механизација за грађење деформација постелице 	<ul style="list-style-type: none"> тешкоће управљања вибрације високе фреквенције бука ниске фреквенције вибрације објекта стабилност возила потрошња горива

Битну карактеристику коловоза, са аспекта безбедности саобраћаја, представља његова ширина и број саобраћајних трака. Бројна истраживања су показала да стопа незгода расте са смањењем ширине саобраћајних трака, посебно за вредности ширине мање од 3,3 метра. Према истраживању америчког аутора И. Л. Пигнатора уочено је смањење саобраћајних незгода за 21% када је ширина коловоза са 4,85 m повећана на 7,6 m. У табели 4. се може видети утицај броја саобраћајних трака на стопу саобраћајних незгода.

Табела 4. Утицај броја саобраћајних трака на стопу саобраћајних незгода

Број саоб. трака	2	3	4 нераз- двојене	4 подељене	4 са контроли- саним приступом	Ауто-пут
Стопа незгода	2,38	2,57	4,09	2,91	1,69	1

Већем ризику у саобраћају нарочито доприноси изненадно сужење ширине коловоза или објекта на путу после деонице на којој је могуће развити велику брзину кретања. Поред рачунске брзине, на ширину саобраћајне траке утиче и број мимоилажења, које је у директној вези са саобраћајним оптерећењем и структуром саобраћаја. Истраживања Земљича о утицају саобраћајног оптерећења и ширине саобраћајних трака на број саобраћајних незгода дат је у табели 5.

Табела 5. Утицај саобраћајног оптерећења и ширине коловоза на стопу саобраћајних незгода

Ширина коловоза (m)	4,90	5,50	6,10	6,4–6,7	7–7,3	7,6
5000 (воз/дан)	2,24	1,31	1,24	1,49	1,06	1,31
5000–9000 (воз/дан)	9,50	2,75	2,18	2,05	4,20	2,24

На коловозу са четири саобраћајне траке веома је важно како су траке за вожњу у супротним смеровима одвојене. Ово раздвајање површина може се вршити на више начина, од уздужних пуних линија на коловозу па до физички непрелазних разделних трака. Решења проблема типа физички непрелазних разделних трака се показало као најбоље са аспекта смањења стопе незгода.

УТИЦАЈ КРИВИНА И ПРЕГЛЕДНОСТИ ПУТА НА БЕЗБЕДНОСТ САОБРАЋАЈА

Кривине представљају део пута који својим елементима и геометријским одређењем спајају елементе путног правца. Карактеристике и број кривина су одређене условима просторне трасе пута и географским специфичностима терена. Са аспекта безбедности саобраћаја представљају важан фактор, обзиром да се на путевима у Југославији догађа око 20% саобраћајних незгода на кривинама. Најчешћи појавни облици незгода су медуsobни судари и слегање возила са пута. Безбедност кривине се одређује њеним коефицијентом који представља однос брзине кроз завој и наилазеће брзине:

$$K_b = V_k/V$$

где је:

- K_b – коефицијент безбедности кривине
- V_k – брзина кроз завој
- V – наилазећа брзина

Сматра се да је кривина веома опасна за вредности коефицијента $K_b \leq 0,4$ и при овим условима ризик од саобраћајне незгоде је веома велик. За вредности коефицијента $K_b = (0,5-0,7)$ кривина је опасна, док се на кривинама са вредношћу $K_b \geq 0,8$ може возити без већег ризика.

Утврђено је да су оптерећење и напрезање возача при вожњи у кривинама много већи у односу на вожњу по равном путу, нарочито због деловања попречног убрзања и оптичког вођења пута. Резултати истраживања су показали да се при вожњи у кривини код возача јавља повећана фреквенција пулса и смањење електричног отпора коже, што је директна последица појачане емоционалне активности. При вожњи у кривини на возило делује центрифугална сила, која тежи да возача одвуче од средишне тачке завоја. Ова сила се повећава смањењем радијуса кривине и квадратним повећањем брзине. Када брзина којом возило пролази кроз кривину пређе граничну вредност брзине, дефинисану карактеристикама возила (размак осовина, тежиште, маса и др.) и карактеристикама елемената пута у кривини, долази до поништавања дејства бочних сила и проклизавања или превртања возила.

Због специфичних услова који владају у кривини и најмањи неопрезан покрет може довести возача на траку за кретање у супротном смеру или до слетања са коловоза. Највећи део саобраћајних незгода у кривинама се догађа управо ноћу по влажном коловозу.

Хоризонталне кривине имају много већи утицај на безбедност саобраћаја него вертикалне. Ове кривине представљају један од кључних елемената опасности на свим путевима, поготово када им закривљеност прелази 8 степени. Најутичајни параметри хоризонталне кривине на безбедност саобраћаја су: радијус кривине, прелазне кривине, прегледност и оптичко вођење саобраћаја у самој кривини. Да би се поништило дејство центрифугалне силе у кривинама ради се попречни нагиб, који на жалост због слегања тла губи своју почетну вредност и често прелази у контра нагиб, помажући дејству центрифугалне силе.

Код хоризонталних кривина вредности стопе незгода су повезане са карактеристикама превоја и дужином прегледности пута. Код ових кривина највише незгода се догађа на крају успона. Прегледност на вертикалним кривинама мора бити једнака вредностима дужине зауставног пута. У комбинацији са хоризонталним кривинама често представљају велику опасност од исклизнућа возила са коловоза. Да би се ризик свео на најмању могућу меру неопходно је поштовати критеријуме означавања коловоза и вертикалне сигнализације да би се возачи на време информисали о наиласку на кривину. Овај ризик је нарочито изражен када опасна кривина долази након дуге деонице равног и широког пута. Наиме, на правом путу возачи су склони бржој вожњи пасивизирајући при том менталне функције, сводећи пажњу на најнижи ниво активности. Изненадни наилазак на кривину представља захтеве сувише високе за возача у предходном стању, што често доводи до незгоде. Поред тога, вертикалне кривине (нарочито нагиби преко 6%) доприносе споријем кретању тешких теретних возила која провоцирају нервозу и честа претицања

од стране других возача, што нужно захтева привремено искључивање ових возила из саобраћаја.

На следећим табелама дате се неке вредности коефицијента повећања броја саобраћајних незгода у функцији хоризонталних и вертикалних кривина, извађених из података француских норми и параметара.

Табела 6. Коефицијент повећања саобраћајних незгода на одсецима са уздужним нагибима где постоји потреба за градњом додатне траке

Одсек у	Коефицијент F1
хоризонтали	1,00
уздужном нагибу без додатне траке	2,38
уздужном нагибу са додатном траком	0,95

Табела 7. Коефицијент повећања броја саобраћајних незгода на одсецима у хоризонталним кривинама

Одсек на	Коефицијент F2
хоризонтали и правцу	1,00
хоризонтали у хоризонталној кривини ($R < 400$ m)	1,67

Табела 8. Коефицијент повећања броја саобраћајних незгода на одсецима са уздужним нагибом већим од 4% и хоризонталној кривини полупречника (R) мањег од 400 m

Одсек на	Коефицијент F3
хоризонтали и правцу	1,00
успону и у хоризонталној кривини	1,50
паду и у хоризонталној кривини	1,69

Правовремена информација возачу о потреби извршења неког маневра је основна претпоставка безбедне вожње. Основни предуслов за уочавање ове информације јесте адекватна прегледност пута. Учинак неповољне прегледности на безбедност саобраћаја може се видети у табели 9.

Табела 9. Утицај ограничења прегледности на безбедност саобраћаја

Број сметњи (ограничења прегледности)/миљи	Стопа незгода
0–0,9	2,0
1,0–1,9	2,5
2,0–2,9	3,1
3,0–3,9	3,0
4,0–4,9	3,0
5,0–5,9	2,7

БЕЗБЕДНОСТ

Из табеле 9. уочава се смањење стопе незгода после одговарајућег повећања сметњи, односно смањења прегледности. Разлог оваквом стању представља подизање менталних функција на виши ниво (услед дејства сметњи) и опрезнија вожња.

Минималне дужине прегледности за случај форсираног кочења су прописане пројектним стандардима, међутим остале су још увек многе недоречености у погледу примене ових стандарда у различитим околностима. У основне типове прегледности, које треба адекватно задовољити, убрајају се: прегледност за уочавање изненадне препреке, прегледност за уочавање сталне препреке и прегледност за претицање.

Дужина прегледности за изненадну сметњу представља минималну дозвољену прегледност на путу. Вредност која је дефинисана у Правилнику о техничким нормативима" је нешто нижа од вредности заступљене у прописима и препорукама економски развијенијих земаља, што се може видети у табели 10.

Табела 10. Преглед прописаних дужина прегледности за изненадну препреку

Земља	Пројектна брзина (km/h)					
	60		80		100	
	Дужина	Индекс	Дужина	Индекс	Дужина	Индекс
Југославија	60	100	110	100	175	100
Немачка	65	108	110	100	170	97
Француска – правац	65	108	105	95	160	91
Француска – кривина	70	117	120	109	185	106
Швајцарска	70	117	120	109	195	111
Канада	85	142	139	124	205	114

Велике зауставне дужине прегледности у америчким прописима су последица рачунског времена перцепције које износи 2,5 s, у већини европских земаља 2,0 s а код нас се узима ова вредност 1,5 s. Иако истраживања спроведена у САД-у показују да вредности перцепције реакције износе и мање од 1,6 секунди, у 95% мерења, амерички стручњаци сматрају да на ту вредност треба додати велику резерву за случајеве подељене пажње на више догађаја, за умор возача, за вожњу под лековима и друге облике нарушавања концентрације при вожњи. Као што се види из табеле 13. највећа одступања код нас, од стандарда развијених земаља, је управо на путевима мањих пројектних брзина, где су услови одвијања саобраћаја по правилу и најлошији, што треба узети у обзир у неким будућим пројектима.

Прегледност за претицање представља значајан фактор и безбедности саобраћаја и капацитета двотрачних путева. Наиме, у зависности од процентуалног учешћа дужине пута са прегледношћу мањом од 450 метара одређује се

коэффициент редуције пропусне моћи пута. Учешће саобраћајних незгода насталих због претицања, у структури укупног броја незгода, и код нас и у многим другим земљама износи око 10%, док је број погинулих и повређених око 13%. Ови подаци наводе на закључак да су последице ових незгода много теже у односу на остале. У развијеним земљама ово учешће броја незгода због претицања је много мање и износи од 2 до 3%. Међутим оно што је заједничка карактеристика и код нас и у развијеним земљама (САД) је то да се 90% ових незгода дешава управо на местима где је претицање дозвољено. Дужине прегледности за претицање у „Правилнику о техничким нормативима“ имају веће вредности од прописаних у већини развијенијих земаља, што се може видети из табеле 11.

Табела 11. Преглед прописаних дужина прегледности за претицање

Земља	Пројектна брзина km/h					
	60		80		100	
	Дужина	Индекс	Дужина	Индекс	Дужина	Индекс
Југославија	460	100	680	100	780	100
Немачка	475	103	525	77	625	80
САД, Канада	420	91	560	82	680	87
Европски споразум за ТЕМ*	–	–	325	48	400	51
Шведска	290	63	490	72	760	97
Велика Британија	290	63	360	53	580	74
Француска	250	54	325	48	400	51

* Напомена: Вредности минималне дужине прегледности по Европском споразуму за транс европску магистралу.

Евидентне разлике у вредностима дужине прегледности за претицање директна су последица различитих дефиниција и суштинског поимања ове дужине прегледности. Основне две дефиниције које представљају основ за рачунање дужине прегледности су:

1. Прописана прегледност за претицање је дужина која омогућава претицање већине комбинација возила, а израчунава се помоћу критичног модела усвојеног конвенцијом, или на основу утврђене кумулативне криве захтева (криве прегледности у функцији структуре тока, начина претицања и нагиба нивелете).
2. Прописана прегледност за претицање је гранична дужина на којој се може дозволити претицање сигнализацијом, а израчунава се из услова да два возила која долазе у сусрет истом траком могу да се зауставе безбедно, што захтева двоструки зауставни пут.

$$S_z = (t_1 + t_2 + 0,5 \cdot t_3) \frac{V_0}{3,6} + \frac{V_0^2}{26a_m} (m)$$

S_z – зауставни пут

t_1 – време реаговања возача ($t_1 = 0,8$ s)

t_2 – време закашњења у прихватању кочница ($t_2 = 0,6$ s)

t_3 – реме пораста успорења ($t_3 = 0,15$ s)

V_0 – брзина кретања путничког возила пре почетка кочења (m/ s)

a_m – максимално успорење при екстремном кочењу (m/s²)

Поред наведених разлика у дефинисању стандарда за прорачун дужине претицања, већина европских земаља усваја као меродавни модел претицања у слободном току. За разлику од њих САД, Канада и Аустралија усвајају меродавно претицање из колоне (претицање првог у колони са убрзавањем) што је реалније за путеве са интезивним саобраћајем.

Прегледност пута везана је за нови појам који се дефинише као даљина за доношење одлука. По овом стандарду, који је искључиво дефинисан са аспекта безбедности саобраћаја, потребна дужина прегледности треба да износи од 2,5 до 3 S_z (зауставни пут возила). Ова предвиђена даљина за доношење одлука нарочито мора бити довољна на важним и критичним местима (раскрснице, сужења коловоза, прелази пута преко железничке пруге, и сл.) где возач мора вршити избор.

ОПАСНА МЕСТА – „ЦРНЕ ТАЧКЕ”

Дистрибуција саобраћајних незгода није равномерно распоређена по путној мрежи, што доказују бројне анализе њихове просторне дистрибуције. На релативно малом броју места дешава се релативно велики број незгода и таква места, на којима се у одређеном временском периоду догоди већи број незгода, се називају опасна места или „црне тачке” опасан сектор, опасна деоница, опасан пут и опасна зона. На сваком опасном месту најчешће постоји више негативних утицаја. Најчешће се ради се о местима где је одступљено од меродавних техничких прописа код пројектовања, изградње или одржавања пута. Опасно место може бити последица одређеног недостатка на путу, сигнализацији, опреми, регулисању саобраћаја или околини.

Истраживања су показала да организам возача врло осетљиво реагује на промене карактеристика пута. На местима где су објективни услови вожње нарушени долази до повећавања емоционалног напрезања возача што доводи до брзе појаве умора и свих последица које умор изазива. Режим кретања представља индикатор адекватности стања пута и његових елемената. Такође је евидентна и чињеница да се опасна места на мрежи друмских саобраћајница, условно речено „селе”. Узрок оваквом стању налази се у промени обима и структуре саобраћаја и других околности на појединим микролокацијама.

Опасна места су својствена путевима који су и после реконструкције задржали старе елементе трасе. Анализама саобраћајних незгода на магистралној и

регионалној путној мрежи на подручју Републике Србије 1981. године идентификована су 143 опасна места, на којима је утврђено 190 недостатака, или просечно 5 по локацији.

Већи број недостатака се јавља у спречи са другим неповољним елементима пута и његове околине кумулативно делујући на повећање ризика. Тако на пример мали полупречник кривине постаје посебно ризичан уколико је површина коловоза глатка са неадекватним коефицијентом трења и уколико је попречни нагиб мали. Неправилно изведен радијус кривине по правилу прате и неодговарајуће прелазне кривине. Више узастопних кривина обично имају неусклађене полупречнике, а на већем броју непрегледних места констатује и се и недовољна ширина коловоза, недостатак одговарајућег прикључка са споредног пута или објекта поред пута, итд. У оваквим условима тешко је дефинисати прилагођену брзину кретања која ће компезовати објективне недостатке пута.

Може се рећи да не постоји опште прихваћена дефиниција опасног места. Она се зависно од рада и аутора дефинише на различите начине. Као критеријуми за дефинисање опасних места користе се неки од следећих:

- опасно место је део пута од 300 m на коме се за три године догоди 12 или више саобраћајних незгода са настрадалим лицима;
- опасно место је карактеристична микролокација на путу на којој се у току године догоди 5 и више саобраћајних незгода;
- опасно место је деоница пута на којој се годишње догађа 10 незгода на раскрсницама и 5 незгода на осталим деловима пута и др.

Дирекција за путеве и саобраћај у Енглеској као критеријум за дефинисање опасног места у насељу, где је брзина ограничена на 60 (km/h), користи критеријум од 6 незгода са настрадалим лицима на 0,16 km пута у року од 3 године. По неким ауторима није довољан услов да се догоди већи број незгода, него је потребно да већи број незгода показује исте карактеристике. Са друге стране неки аутори, као што је Ј. Л. Пигнаторо, не узимају у обзир број незгода него број настрадалих.

Поступак идентификације и санације опасних места на путевима се састоји од пет карактеристичних методолошких фаза.

1. Идентификација опасног места је прва фаза у којој је потребно објективно утврдити микролокације опасних места или деоница. У том циљу примењује се анализа просторне дистрибуције саобраћајних незгода утврђујући микролокације на којима се незгоде дешавају изнад просека, чиме се редукује број места које је потребно детаљно анализирати.

2. Утврђивање дијагнозе, односно узрока због којих настају негоде на појединим микролокацијама представља другу фазу у којој се врши детаљна анализа документације о увиђајима саобраћајних незгода, о карактеристикама пута и саобраћаја. У овој фази се утврђује стање коловоза, коефицијент трења, површинско одводњавање, стање банкина, бочне препреке, стање сигнализације и друге опреме пута. Детаљном анализом добијају се неопходни подаци који се уносе за сваку незгоду, која се визуелно представља колизионим дијаграмима.

3. У трећој фази врши се класификација против мера које треба да допринесу смањењу броја незгода или њихове жестине. Мере могу бити различите, од мањих интервенција до озбиљних захвата који захтевају ангажовање великих финансијских средстава. Процена могућих корективних мера подразумева избор оптималног решења, процену смањења броја незгода, трошкове и приоритете у санирању опасних места. При томе треба истаћи да некада јефтине корективне мере као што су побољшање сигнализације, укидање левих скретања, постављање заштитне ограде и сл. могу дати задовољавајуће резултате. Ефекти предузетих могу бити различити. Неке корективне мере смањују број свих саобраћајних незгода, друге смањују само број једне врсте незгода, док треће смањују само тежину последица ових незгода.

4. Реализација одабраних мера је четврта фаза у којој треба реализовати корективну меру (мере). Ова фаза треба да буде праћена детаљном документацијом сакупљеном из предходних фаза.

5. Праћење ефеката предузетих корективних мера на опасним местима претпоставља праћење стања безбедности саобраћаја пре и после предузетих мера. У овој фази се такође врши и упоређивање трошкова санације и уштеда постигнутих смањењем броја незгода. Тумачење података о незгодама на опасним местима „пре и после“ треба да се упореди са контролном деоницом, како би се утврдило стање безбедности на другим деоницама на којима нису предузимане корективне мере.

У последње време развио се велики број модела који се примењују у поступку идентификације опасних места. Модел мултифакторске анализе који је развио Институт „Кирило Савић“ из Београда показао се као релативно поуздан и добар. Наиме, овај модел узима у обзир дефинисање функционалне везе неких елемената пута и броја саобраћајних незгода. Елементи пута који се разматрају и њихова аналитичка веза са саобраћајним незгодама је дефинисана као;

- Дневни обим саобраћаја $Y_1 = 1,618 - 0,59 \cdot X_1 + 0,065 \cdot X_1^2$
- Број комерцијалних возила $Y_2 = 1,387 - 1,418 \cdot X_2 + 0,468 \cdot X_2^2$
- Ширина коловоза $Y_3 = 25,3 - 0,59 \cdot X_3$
- Ширина банке $Y_4 = 288,7 - 362,3 \cdot X_4 + 120,5 \cdot X_4^2$
- Број хоризонталних кривина $Y_5 = 95,05 + 12,64 \cdot X_5 - 3,97 \cdot X_5^2$
- Радијус хоризонталне кривине $Y_6 = 0,647 + \frac{72,3}{X_6} - \frac{6495,5}{X_6^2}$
- Ширина мостова $Y_7 = 115,2 - 250,4 \cdot \log X_7$
- Број раскрсница $Y_8 = 29,45 + 22,34 \cdot X_8 + 14,54 \cdot X_8^2$
- Број петљи и прикључака $Y_9 = -31,8 + 1137,7 \cdot X_9 - 2393,6 \cdot X_9^2$
- Процент транзитне деонице $Y_{10} = 32,65 + 1,49 \cdot X_{10} + 0,00416 \cdot X_{10}$

где је:

- Y_i – величина појединог елемента пута;
- X_i – број незгода/100 мил.воз. – km.

У табели 12. израчунат је коефицијент угрожености за разне величине наведених елемената. Тиме је отворена могућност да се за конкретно место на путу, за измерене вредности елемената пута и саобраћаја, може израчунати коефицијент угрожености, односно вероватноћа настанка саобраћајне незгоде.

Табела 12. Коефицијенти угрожености у функцији елемената пута

Елементи пута X _i	Стопа незгода Ц _i (незгода/100 мил. воз. – km)										
	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Дневни обим саобраћаја (x1000)	Y ₁	96	40	20	16	19	26	36	48	61	74
Број комерцијалних возила (x1000)	Y ₂	1	1,5	2	2,5	3	3,5	4	4,5	5	
Ширина коловоза (m)	Y ₃	120	57	58	84	123	169	219	273	329	
Ширина банке (m)	Y ₄	4	4,5	5	5,5	6	6,5	7	7,5	8	
Број хоризонталних кривина по km пута	Y ₅	23	22,7	22,4	22,1	21,8	21,5	21,2	20,9	20,6	
Радијус хоризонталне кривине (km)	Y ₆	0,2	0,4	0,6	0,8	1,0	1,2	1,4	1,6		
Број раскрсница по km пута	Y ₇	221	163	115	94	47	28	18	17		
Број петљи и прикључака по km пута	Y ₈	0,5	1	1,5	2	2,5	3	3,5	4		
Процент транзитне деонице	Y ₉	100	103	105	105	102	98	91	81		
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	0,1	0,15	0,20	0,25	0,30	0,40	0,50	1,0	1,5	2,0
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	72	84	85	83	82	79	76	72	69	68
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	0	0,2	0,4	0,6	0,8	1,0	1,2	1,4	1,6	
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	29	35	39	46	55	65	76	88	102	
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	0,03	0,05	0,1	0,15	0,2	0,25	0,3	0,35	0,4	
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	0	19	58	85	100	103	94	73	40	
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
Процент транзитне деонице	Y ₁₀	40	48	56	64	72	81	90	99	108	118

Према утврђеним зависностима, идеална деоница била би део пута на коме саобраћа око 5000 (воз./дан), од чега 1500 комерцијалних возила. Ширина коловоза би требала да буде око 7 (m), а банке 1,5 (m). Деоница би требало да се налази ван насељеног места, да буде права или у кривини радијуса најмање 2000 (m), без раскрсница, прикључака и сужених мостова. Укупни коефицијент угрожености овакве деонице износио би 240 (незгода/100 мил. воз. km). Максимални коефицијент угрожености, за деоницу која има најнеповољније елементе пута и саобраћаја износио би 1065 (незгода/ 100 мил. воз. km). Међутим анализирајући овај модел увиђа се да се неке карактеристике пута двоструко вреднују, као на пример утицај кривине преко броја кривина по km пута и радијусу кривина. Утицај броја раскрсница петљи и прикључака треба такође јединствено третирати. Такође се јављају и друге нелогичности као, на пример, констатација да је већа безбедност деонице која има 4 кривине по километру него деоница без кривина, што треба у будуће узети у обзир. Модел би требало проширити дефинисањем утицаја и других елемената пута као што су: дужина прегледности, коефицијент отпора клизања, аутобуских стајалишта, присуства мешовитог саобраћаја, саобраћајне сигнализације и друге опреме.

УТИЦАЈ ОСТАЛИХ ЕЛЕМЕНАТА ПУТА НА БЕЗБЕДНОСТ САОБРАЋАЈА

Банкине представљају део пута који се граничи за коловозом. Служе за смештање заустављеног возила, бочно придржавање коловозне конструкције и заједно са косинама и путним јарковима имају функцију одводњавања површинских вода. Као што се могло видети из предходног излагања, а уз потврду и бројних других истраживања, утврђено је да се стопа незгода смањује са повећањем ширине банке пута, са кључном улогом у успостављању контроле над возилом које је скренуло са коловоза. На ужим коловозним конструкцијама, шира возила приликом мимоилажења прелазе десним точковима са коловоза на банку. Ова не тако ретка ситуација доводи до њиховог оштећења и разарања при чему се ствара висинска разлика између банке и коловоза. Са друге стране некада су банке значајније подигнуте изнад нивоа коловоза и као такве дуго задржавају површинске воде и блато са коловоза. У таквим случајевима, приликом кочења возила, долази до разлике у коефицијенту трења између левих и десних точкова возила, што има за последицу заносење возила и губитак контроле над возилом. Различите препреке на банкама или уз банку (ПТТ стубови, расвета и др.) смањују ширину пута и стварају повећану опасност на путу.

Околина пута као комплексни елемент путне геометрије последњих година добија све више на значају. Пут треба естетски усавршити као и сваки други објекат. Просторно обликовање трасе и ликовно уклапање пута у околину посредно утично и на безбедност саобраћаја. Естетски добро уклопљен пут смањује једноличност и монотонију који код возача изазивају пад менталног тонуца, умор и поспаност. Поред многих путева ван насељеног места налазе се електрични и ПТТ стубови, дрвореди, као и дубоки канали или усеци без заштитне ограде. Постојање оваквих препрека непосредно уз ивицу коловоза веома негативно делује на возаче, а незгоде при којима возило слети са

коловоза су великих жестина. У том смислу потребно је на путевима примењивати концепт слободне околине пута, наравно где је то могуће. Овај концепт подразумева изградњу путева поред којих, на удаљености до 10 (m), неће бити никаквих препрека и објеката. Ово из разлога што су резултати истраживања незгода у Војводини показали да се у преко 80% незгода, ван насељених места, у којима је дошло до слетања возила са пута, возило није заустављало на удаљености мањој од 10 (m). Иначе ширина слободне зоне треба да буде параметар у функцији брзине, саобраћајног оптерећења и нагиба пута.

У циљу прилагођавања неповољним теренским условима, великим подужним нагибима, скраћења пута и времена превоза, уместо отвореног вођења трасе граде се **тунели**. Тунели као грађевински објекат карактеришу се и бројним специфичностима када је у питању саобраћај. На овим деоницама израженост климатских фактора је минимална, односно нема снега, леда, бочног ветра, појаве аквапланинга а са тим елиминисани су и сви негативни утицаји ових појава на безбедност саобраћаја. Са друге стране, јављају се други неповољни чиниоци који нарушавају безбедно одвијање саобраћаја, а међу којима се истичу: отежано опажање (адаптација ока), отежана орјентација и вођење возила, мања прегледност, смањена видљивост због издувних гасова, повећана бука (за око 10 dB) и одређене емоционалне сметње (посебно код возача који пате од фобија). У тунелима су нарочито опасне саобраћајне незгоде у којима долази до појаве пожара. У овим ситуацијама долази до ширења дима, појаве високе концентрације угљен-моноксида и угљен-диоксида, недостатка кисеоника, високих температура и опасности од експлозије. У оваквим условима настаје паника која битно утиче на пружање помоћи и евакуацију повређених. Значајну улогу на сузбијању негативних утицаја може одиграти адекватна тунелска опрема, на првом месту аутоматска регулација осветљења тунела, вентилација, алармни уређаји за најаву појаве пожара, повећане концентрације издувних гасова, застоја, смањења видљивости, итд.

Проблеми безбедности саобраћаја у насељеним местима су такође врло сложени, а велики број незгода се дешава због многих нерешених питања везаних за **паркинг просторе, присуства транзитног саобраћаја, неадекватног решења бицикличког саобраћаја и пешачких комуникација.**

ЗАКЉУЧАК

Ризик у саобраћају је део опште опасности коју је напредак науке и технике донео и која се у данашњим условима свакодневно конкретизује у саобраћајне незгоде. Угроженост на путевима представља светску и југословенску чињеницу. Смрт у саобраћају заузима једно од водећих места у морталитету већег броја земаља. Велике материјалне штете и људске жртве учиниле су да побољшање безбедности постане озбиљан друштвени проблем за чије се решавање изналазе мере у интердисциплинарном приступу са више аспеката. Међу бројним могућим мерама доминантно место свакако припада превентиви којом се у одговарајућим областима медицине, права и техничких дисциплина може утицати на побољшање система безбедности саобраћаја. У склопу тех-

ничких дисциплина на пољу превентиве значајне задатке треба да решавају стручњаци из области путева и путне инфраструктуре јер је утицај пута на безбедност саобраћаја евидентан. Широка лепеза елемената пута који се међусобно разликују по непосредности и снази утицаја на настанак саобраћајних незгода, диктира услове сталног усавршавања и побољшања техничких перформанси, што је веома значајно узевши у обзир чињеницу да се човек (субјективни фактор) као учесник у саобраћају веома тешко мења и прилагођава све већим захтевима савременог саобраћаја и све тежем возачком задатку. У том смислу неопходно је комплексно сагледавање и изучавање свих релевантних фактора који уносе повећан објективни ризик у саобраћају. Стање и карактеристике коловоза, кривина и прегледности пута управо представљају сегмент техничких фактора безбедности саобраћаја који непосредно намећу висину захтева који се возачима постављају у саобраћају. Ови елементи пута (деталним анализама на појединим деоницама) треба да буду компатибилни и усклађени са свим осталим параметрима безбедности саобраћаја, пројектовани и обликовани у смислу минимизирања објективног ризика у саобраћају и пружања што безбеднијих услова за управљање возилом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анђус, В., Малетин, М., Сигурност вожње –основни параметар у пројектовању путева, Зборник радова III Симпозијума са међународним учешћем „Превенција саобраћајних незгода на путевима 96“, Нови Сад, 1996.
2. Инић, М., Безбедност друмског саобраћаја, Факултет техничких наука, Нови Сад, 1997.
3. Лазић, С., Утицај опреме пута на безбедност саобраћаја, магистарски рад, Факултет техничких наука, Нови Сад, 2000.
4. Радојковић, З., Радовић, Н., Стање коловозних површина – ризико фактор саобраћајних незгода и вредности индикатора на путној мрежи Републике Србије, Зборник радова III Симпозијума са међународним учешћем „Превенција саобраћајних незгода на путевима 96“, Нови Сад, 1996.
5. Костић, С., Папић, З., Мултифакторска метода откривања опасних места на путевима, Зборник радова III Симпозијума са међународним учешћем „Превенција саобраћајних незгода на путевима 96“, Нови Сад, 1996.

ПОГОДНОСТИ ЛОКАЦИЈА ЗА ПРЕТОВАР И ЦАРИНСКИ НАДЗОР ЕКСПЛОЗИВНИХ МАТЕРИЈА

Радован ЈОВАНОВ,
МУП Републике Србије

Стандардизација у сфери примене експлозива и експлозивних средстава, као и примена техничких прописа који регулишу област производње, употребе и ускладиштења, је од посебног значаја за обезбеђење заштите живота и здравља људи и њихове имовине.

Развој технолошких поступака приликом савремених научних достигнућа налаже и преиспитивање појединих одредби или ПТН-а у целини, на начин да се не изазивају додатни материјални трошкови, али истовремено не повећа фактор ризика, тј. фактор пиротехничке несреће.

Дакле, сам систем превентивне заштите почиње у најранијој фази, прописивањем поступака у области урбанистичког планирања, вођења производног процеса, дефинисања транспортних путева и сл.

Готов производ, истовремено, подлеже строгим критеријумима система квалитета. Да би ЕМ¹ у примени била сигурна, мора да испуни и следеће услове:

- да има довољну енергију паљења за добијање потребног радног ефекта;
- да се безбедно производи и ускладиштава;
- да се може користити на градилиштима, у рудницима, без обзира на њихов метански; режим или не, и на другам местима;
- да се безбедно транспортује.

Примена ових опасних материја у рударству је дефинисана са више техничких норматива. Међутим, посебни правилник за заштиту складишних и производних објеката од експлозије и пожара на надземним местима, није донет. Једино је регулисан сегмент примене и начин извођења електричних уређаја и инсталација у просторијама са експлозивним материјама (ускладиштење, лабораторија). У раду се даје осврт на могућа техничка решења око избора погодности локација за рад са експлозивом у поступку промета.

¹ ЕМ – експлозивна материја.

Законска регулатива

Ради заштите живота, здравља и безбедности људи, човекове средине и материјалних добара, промет експлозивних материја врши се под условима одређеним законом о промету експлозивних материја („Сл. лист СФРЈ” бр. 30/85 и 24/94), Законом о превозу опасних материја („Сл. лист СФРЈ” бр. 27/90 и 24/94) и Законом о експлозивним материјама, запаљивим течностима и гасовима („Сл. гласник СРС” бр. 44/77).

При томе се под појмом „експлозивне материје” подразумевају чврсте и течне хемијске материје које имају особину да, под повољним условима спољнег дејства, експлозивним хемијским разарањем ослобађају енергију у виду топлоте или гасова, предмети напуњени експлозивним материјама и средства за паљење, ватрометни и слични предмети.

Утовар и истовар ових материја, њихово чување и друге манипулације у вези са овим радњама, могу да се врше само на посебно одређеним и уређеним местима (железничке станице, луке и пристаништа, гранични појас на друмским и другим прелазима) одобреним од надлежног органа за унутрашње послове.

Законом су дата још нека техничка ограничења, као што су:

- електрична инсталација претоварног места мора да буде изведена у сигурносној противексплозионој заштити,
- просторије у којима су смештене експлозивне материје морају бити обезбеђене од приступа неовлашћених лица,
- у приручним складиштима могу се сместити муниција, ловачки барут, каписле за ловачку муницију, пиротехнички производи, спорогорући штапин и помоћна средства за паљење, под условом да укупна количина барута, заједно са барутом који се налази у муницији, не прелази количину од 20 килограма,
- у магацину у коме се чува више врста експлозивних материја, те материје се морају смештати у одвојеним просторијама или посебно за то изграђеним преградама,
- средства за паљење не смеју се држати у магацинским просторијама заједно са експлозивним материјама, осим ако постоје за то посебно опремљене просторије,
- за време утовара експлозивних материја у ваздухоплов или истовара из ваздухоплова, ваздухоплов не сме да се пуни горивом,
- бродови натоварени експлозивним материјама могу да зимују у зимовницима, само ако се при томе спроведу све мере безбедности прописане за чување оваквих терета.

Подзаконским актима, или одговарајућим техничким прописом, ова ограничења нису ближе разрешена, осим међународним конвенцијама, које морају да се примењују и у нашој земљи, као на пример Анекс 18 уз Конвенцију о међународном цивилном ваздухопловству (безбедан превоз опасних материја ваздушним путем) и другим.

Исто тако, до сада нису стандардизоване методе за:

- * одређивање сигурносних растојања од објеката са ЕМ,
- * одређивање зауставних места на путевима за возила са ЕМ,
- * одређивање претоварних места ЕМ, према принципима ISO/TC међународних комитета.

Наравно да безбедносна проблематика фрагментног дејства и заштите од стварања отровних гасова после минирања, није разматрана, (отровни гасови који се ослобађају приликом експлозија, распрострању се у гасном облаку, представљајући повећану опасност за људе који се налазе у зони њиховог простирања).

Општи услови за дефинисање локације опасног објекта

ЗЕМЉИШТЕ И ЊЕГОВЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

- Земљиште мора да буде суво и стабилно, без клизишта и мочвара и без садржаја амонијака, живе, једињења сумпора...
- објекат се не сме поставити у коритима река, правцу бујичних токова или терену који може да буде изложен опасности од поплава при високом водостају река;
- турсно подручје није прихватљиво за локацију опасног објекта;
- да у близини предвиђене локације нема индустријских постројења код којих би дошло до изражаја штетно дејство издвојених отровних агресивних и других гасова, као последице технолошког процеса на експлозивну материју;
- да локација не буде у зони наслага руде мангана, гвожђа и сл., што би утицало на изокераунички ниво подручја и на безбедност постројења;
- да изнад предложене локације не прелазе ваздушни коридори редовних авионских линија и далековода високог, средњег и ниског напона (дистрибутивна мрежа).

КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПАСНОГ ОБЈЕКТА

Основне претпоставке за изградњу ове врсте објеката леже у чињеници да они морају бити тако лоцирани и конструисани да пруже заштиту од:

- штетних атмосферских утицаја (падавина, наглих температурних промена, влажности ваздуха, атмосферског пражњења електрицитета и сл.);
- крађе и диверзија;
- експлозија у суседном објекту;
- експлозије у самом објекту;
- максимални капацитет 80т Е и 120т малодимног барута.

Објекат изграђен од дрвета НЕ МОЖЕ бити третиран као опасан објекат.

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИЛАЗНИХ ПУТЕВА

Приступни пут до опасног објекта треба да се пројектује за двосмерни саобраћај. До јавне саобраћајнице обезбеђује се кружни саобраћај. Простор за прилажење и паркирање транспортних возила треба да је тако изведен да не омета саобраћај на пролазној траци ни од паркираног возила под правим углом.

Носивост пута не може бити испод 10 kN/о.

КЛАСИФИКАЦИЈА СИГУРНОСНИХ РАСТОЈАЊА

Да би се спречило да у случају експлозија ЕМ дође до преноса ударног таласа, као и да би се последице свеле на најмању могућу меру, спроводе се различита ограничења, од којих су најважнија:

- погодност локације,
- количина чистог експлозива која се може наћи на једном месту,
- међусобна удаљеност опасних објеката и удаљености од неопасних објеката, саобраћајница и др.,
- конструктивни делови носивости кровне конструкције, пода, карактер „издувне стране“.

При томе се под појмом „чисти експлозив“ подразумева експлозивно пуњење у муницији или обликовано и виду метака за рушење, барутна пуњења код муниције, нелаборисани бризантни експлозив или малодимни барут пакован у сандуцима, кутијама и сл.

При том се обрачун чистог експлозива врши тако да се бризантни експлозив и црни барут множи фактором 1, а малодимни барут фактором 0,5.

Међусобно растојање за надземне објекте са заштитним насипом рачуна се преко релације:

$$D = K \sqrt[3]{Q}$$

где је:

D – растојање у (m)

K – коефицијент чија вредност зависи од врсте објекта до којег се одређује растојање и дозвољеног степена оштећења тог објекта,

Q – количина чистог експлозива.

Ако око објекта нису изграђени заштитни насипи (бедеми), безбедносно растојање се увећава за 50%, па се растојање D_1 израчунава као

$$D_1 = \frac{3}{2} K \sqrt[3]{Q}$$

ЛОЦИРАЊЕ ОБЈЕКТА И ЗАУСТАВНИХ МЕСТА – ПРЕДЛОГ ТЕХНИЧКИХ РЕШЕЊА

а) паркиралишта за камионе и вагоне са експлозивом

1. У железничком транспорту

Свака група вагона одвојена је од друге групе (композиције) за одговарајуће безбедносно растојање за надземне магацине. Ако је железничка композиција формирана на два паралелна колосека повезана дијагонално, трећим споредним колосеком, колосеци морају да буду одвојени међусобно, на растојање предвиђено за надземне магацине, за експлозивне материје према јединичној количини у композицији. За случај распореда ранжирних колосека у систему „јела“, тако да се колосеци са дијагоналним колосецима пружају са сваке стране наизменично, принцип раздвајања је исти, за нето количину бризантног експлозива који се налази у вагону на следећем колосеку.

Железнички вагони, са експлозивом треба да су одвојени од других паркиралишта за мин. 115 m ако је простор заштићен бедемима, односно за 230 m ако су без бедема. Складиштење је у групама, на начин да свака група има максимално 125 t бризантног експлозива.

Ранжирне станице кроз које се врши манипулација вагонима који садрже муницију и експлозиве, морају бити удаљене од стамбених зграда, пословних објеката, магацина експлозивног материјала, за најмање 748 m.

2. У друмском транспорту

Паркиралишта за камионе са експлозивом морају да се базирају на јединичним групама камиона, при чему је свака група одвојена од друге за одговарајуће растојање за надземне магацине. При томе се, уколико су прорачуната растојања за магацине мања од растојања за исту количину експлозива за јавне саобраћајнице, примењују ова друга.

Таблица растојања за камионе са експлозивним материјалима

Количина чистог Е у камиону (кг)	Одстојање у (m) до		
	суседног возила са Е	комуникација	објекта на граничном прелазу
500	24	95	358
1000	30	120	450
1500	34	138	516
2000	38	151	567
2500	41	163	612
3000	43	173	648

БЕЗБЕДНОСТ

Наведена растојања смањују се на половину, ако се између камиона са експлозивом, или између камиона и осталих објеката, налази земљани насип – „грудобран“ који надвисује камион за 0,5 м.

Депо вагона и камиона са експлозивом

Депо мора бити обезбеђен ефикасним заштитним бевемима са три стране и удаљен од осталих објеката растојањима за стамбене зграде. Раздаљина од 748 м прихватљива је за садржај од 50.000 kg нето бризантних експлозива.

3. Лука и сидриште

Брод еквивалент за експлозивно сидриште, мора бити на растојању раздвајања од $R=11Q^{1/3}$. При том се обавезно одређује место за самопотапање брода, обзиром да до експлозије може да дође док се брод одвлачи (локација места зависи од маћ количине експлозива који бризантно детонира, а који се може наћи на броду у било ком тренутку), обавезно удаљен од круга окретања брода 915 m (експлозивно сидриште). Када се ово сидриште користи за утовар и истовар бродова, бродови су у њему раздвојени на растојањима од мин $18Q^{1/3}$. Q – Нето тежина експлозива.

Мерење растојања раздвајања између бродова ће се вршити између најближих тачака пловних јединица.

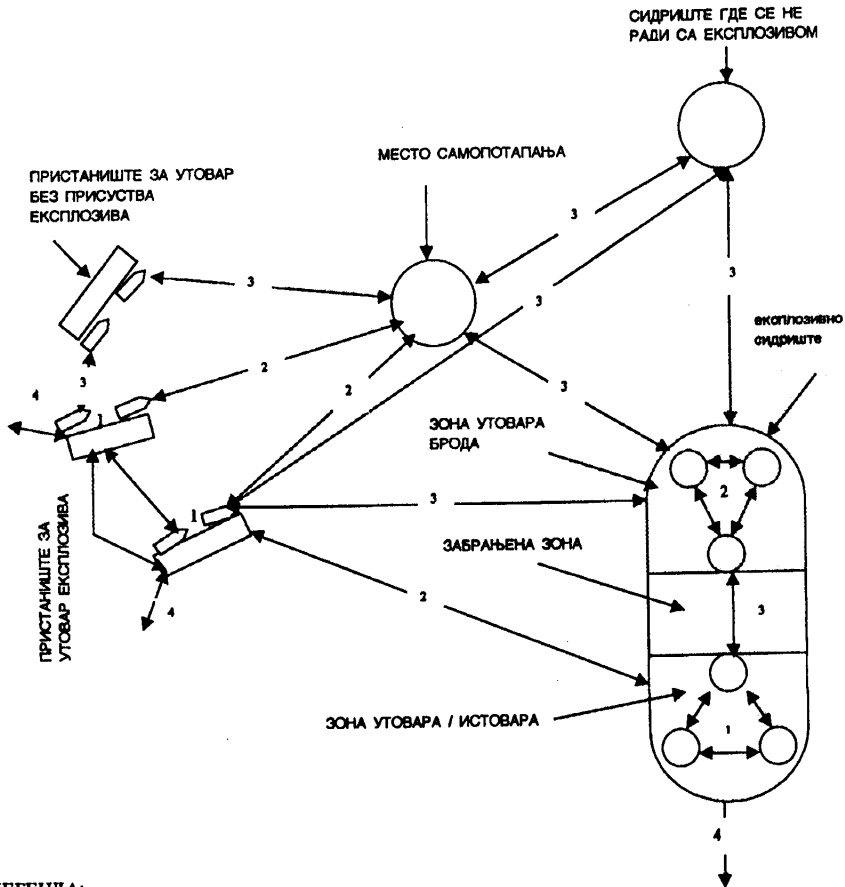
Бродови са експлозивом који се утоварују/истоварују, раздвајају се од бродова натоварених експлозивом а нису у покрету, на растојање од $R=40Q^{1/3}$. (Сл. 1)

* * *

Безбедносна растојања су, у ствари, међусобна растојања суседних објеката, која за случај експлозије ЕМ у једном опасном објекту, НЕ ОМОГУЋАВАЈУ пренос ударних таласа експлозије на суседни објекат изван предвиђеног обима. У пројектовању оваквих објеката и разраде урбанистичких услова, на ово посебно мора да се обрати пажња.

ЛИТЕРАТУРА:

1. DOD 4145.26 M USA

ЛЕГЕНДА:

- 1. $11Q^{1/3}$
- 2. $18Q^{1/3}$
- 3. $40Q^{1/3}$

ЈЕДИНИЦЕ БРОДОВА И ШЛЕПЕРА

Слика 1 – Примена растојања раздвајања за брод и шлеп у лучком саобраћају

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРАШКАСТИХ ПРИВРЕДНИХ ЕКСПЛОЗИВА

Петар ПОШТИЋ,
Институт безбедности

Прва откривена експлозивна материја био је црни барут. Он је припремљен у периоду од 160–122. године пре нове ере у Кини,

мешањем калијум нитрата (шалитре), дрвеног угља и сумпора. Ова експлозивна смеша је дуги низ година коришћена као војни експлозив. Тек касније, према неким сазнањима, 1627. године, смешу је први пут употребио у рударству Мађар Kaspar Weindl. Од 1831. године, почела је масовнија примена у рударству. Епоха црног барута трајала је дуго, а тек крајем 18. и почетком 19. века започиње период убрзаног развоја привредних експлозивних материја.

Историјске околности на просторима Србије нису допуштале практично никакве активности на плану експлозивних материја све до пред крај 18. века. Тада, припремајући се за коначан обрачун са Турцима, сналажљиви српски ратници производе црни барут у својим воденицама–поточарама. За време устанка Карађорђе лично води бригу о овој производњи и у Страгарима организује, у то време највећу „фабрику“ за производњу црног барута. Са пропашћу устанка 1813. године већина барутана–поточара престаје са радом да би у Милошевој Србији 1844. године била обновљена производња прве државне барутане у Страгарима. Због малог капацитета воде ова барутана обуставља производњу 1888. године, када је донета одлука да се на реци Расини код Крушевца изгради нова знатно већа барутана која је добила назив „Обилићево“.

„Обилићево“ је у првој фази производило само црни барут, а од 1904. године проширује производњу и на нитроцелулозни и малодимни барут. У наредном периоду, односно 1933. године освојена је производња и једне од најзначајнијих експлозивних материја тринитротолуола (TNT). Освајањем производње ове материје, отворена су врата и за производњу привредних експлозива, јер је тринитротолуол основна експлозивна компонента ове врсте експлозива. Убрзо је у „Обилићу“ произведен први привредни експлозив следећег хемијског састава:

- амонијум нитрат,
- тринитротолуол,
- дрвена прашина,
- прах алуминијума и
- уље.

Био је то прашкасти привредни експлозив који се у овом или незнатно измењеном хемијском саставу, али у условима модернизоване технологије производње, производи до данас.

После Другог светског рата и формирања нове Југославије производња привредних експлозива је обављана, поред фабрике „Обилићево“ која је добила ново име „Милоје Закић“ још и у фабрици „Камник“ из Камника која је имала такође дугу производну традицију у овој области, јер је још од 1852.године производила црни барут, као и у фабрици „Витез“ из Витеза, која је по обиму и асортиману била један од највећих произвођача.

Распадом СФРЈ, већи део производње привредних експлозива, остао је ван граница СР Југославије, што је створило огромне потешкоће у рударству и другим гранама привреде у којима се овај експлозив користи. У циљу превазилажења настале ситуације у фабрици „Милоје Закић“, сада Корпорацији „TRAYAL“ из Крушевца, уложени су напори и освојена производња недостајућих привредних експлозива. При том је посебна пажња поклоњена, производњи прашкастих привредних експлозива. Поред, прашкастих експлозива опште намене, под трговачким називом AMONEKSI, нискобризантних експлозива – DEMEKSA и прашкастих привредних експлозива без експлозивних компонената – NITROLA, остварена је и производња недостајућих сигурносних прашкастих привредних експлозива за рад у метанским рудницима који су добили комерцијални назив METANDETONIT. Самим тим, остварена је целина производње прашкастих привредних експлозива, који су добили употребну дозволу и задовољили потребе за овом врстом експлозива на територији СРЈ. За ове експлозиве је у наставку дата подела, назив, хемијски састав, минерско-техничке карактеристике и услови квалитета које они морају да испуњавају.

ПРАШКАСТИ ПРИВРЕДНИ ЕКСПЛОЗИВИ

Прашкасти привредни експлозиви као главни представници привредних експлозива заузимају значајно место у производном програму Корпорације „TRAYAL“, тако да данас на тржишту СРЈ стоје на располагању и користе се прашкасти привредни експлозиви дати у табели 1.

ТАБЕЛА 1. Преглед прашкастих привредних експлозива из производног програма Корпорације „TRAYAL“.

Ред. број	Врста експлозива	Назив
1.	прашкасти експлозиви опште намене	AMONEKS - 1 AMONEKS - 2 AMONEKS - 3 AMONEKS - 4
2.	метански прашкасти експлозиви	METANDETONIT - 1 METANDETONIT - 2
3.	нискобризантни прашкасти експлозиви	DEMEKS - 2 DEMEKS - 3
4.	прашкасти експлозиви без експлозивних компонената	NITROL - 1 NITROL - 2

БЕЗБЕДНОСТ

Прашкasti експлозивни опште намене носе трговачки назив AMONEKSI и као што је дато у табели 1. производе се четири врсте ових експлозива. Користе се за површинска и јамска мињања где нема метана и опасне угљене прашине. Име су добили по амонијум нитрату који је основна компонента привредних експлозива. Они су прашкasti привредни експлозивни који се најчешће користе.

Метански прашкasti експлозивни су посебна врста привредних експлозива који су једино дозвољени за употребу у рудницима где се очекује појава метана и опасне угљене прашине. Пре пуштања у промет ови експлозивни се подвргавају посебно ригорозним мерама провере квалитета у пробном тунелу. У Корпорацији „TRAYAL“ производе се и на тржишту користе два типа метанских експлозива под трговачким називом METANDETONIT. То су сигурносни привредни експлозивни, који поред амонијум нитрата садрже специјалне додатке који их чине сигурним за употребу у рудницима са појавом метана или опасне угљене прашине.

Нискобризантни прашкasti експлозивни носе комерцијални назив DEMEKSI. То су експлозивни ниске енергетске концентрације, што је предуслов за обављање „глатког мињања“ за које је ова врста експлозива и намењена. Испоручују се патронирани у стандардној амбалажи, а и у картонским цевима које се помоћу уметка могу настављати.

Прашкasti експлозивни без експлозивних компонената имају дугу производну традицију у Корпорацији „TRAYAL“ под комерцијалним називом NITROLI. То су безексплозивне смеше на бази амонијумнитрата.

ХЕМИЈСКИ САСТАВ

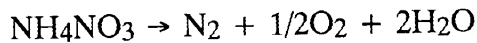
По хемијском саставу прашкasti привредни експлозивни су механичке мешавине експлозивних и неексплозивних компонената. Три основне компоненте које улазе у састав привредних експлозива су сензибилизатори, оксиданси и горива. Избором одговарајућих компонената и њиховог удела у смеси производе се разне врсте прашкастих привредних експлозива. У табели 2 дате су компоненте које улазе у састав прашкастих привредних експлозива.

ТАБЕЛА 2. Хемијски састав прашкастих привредних експлозива

Ред. број	Компонента	Назив и ознака	Хемијска формула
1.	СЕНЗИБИЛИЗАТОРИ	ТРИНИТРОТОЛУОЛ (TNT)	$C_7 H_5 N_3 O_6$
		НИТРОГЛИЦЕРИН (NGL)	$C_3 H_5 N_3 O_9$
		НИТРОГЛИКОЛ (EGDN)	$C_2 H_4 N_2 O_6$
2.	ОКСИДАНСИ	АМОНИЈУМНИТРАТ (AN)	$NH_4 NO_3$
3.	ГОРИВА	ДРВЕНА ПРАШИНА	
		УГЉЕНА ПРАШИНА	
		МИНЕРАЛНА УЉА	
		АЛУМИНИЈУМ	Al

Сензибилизатори представљају експлозивну компоненту. По хемијском саставу су једињења из групе експлозивних материја. На првом месту то је један од најпознатијих експлозива, једињење тринитротолуол (TNT), а затим нитроглицерин (NGL) нитрогликол (EGDN). Доња граница садржаја сензибилизатора у саставу привредних експлозива је 6%, а горња 20%. Уколико би удео био мањи припремљени експлозив не би био осетљив на активирање, а уколико би удео био изнад дозвољеног дошло би до поремећаја биланса кисеоника.

Оксиданси су материје богате кисеоником неопходним за процес сагоревања. То су најчешће неорганске соли као што су нитрати, хлорати, перхлорати и сл. или оксиди. За припрему привредних експлозива најчешће се користи амонијум нитрат, који због својих физичко-хемијских особина има предност у односу на друге оксидансе. У идеалном случају амонијум нитрат се у процесу детонације разлаже према следећој хемијској једначини:

Настали кисеоник ступа у хемијску реакцију са горивом. Удео амонијум нитрата у смеси привредног експлозива је до 90%, односно он се подешава како би се постигао жељени биланс кисеоника. Поред бројних предности амонијум нитрат има недостатак што је то хигроскопна материја што се директно одражава на постојаност привредних експлозива. То је фактор који ограничава рок употребе привредних експлозива на 6 месеци.

Горива су материје које се при загревању у присуству кисеоника интензивно оксидишу уз ослобађање велике количине топлоте. Највећи значај за припрему прашкастих привредних експлозива имају горива са великим садржајем угљеника и водоника. То су на првом месту материје природног порекла – дрво, затим материје фосилног порекла - угаљ и минерална уља.

Поред тога користе се и неорганска горива и то на првом месту као што је прах алуминијума. Употреба металних горива има улогу да утиче на повећање калоричне вредности температуре сагоревања експлозивне смеше.

Поред три основне компоненте дате у табели 2 у састав неких врста прашкастих привредних експлозива улазе и **флегматизатори**. То су експлозивне смеше код којих је употребљени сензибилизатор веома осетљив експлозив. Циљ додавања флегматизатора је да се смањи осетљивост експлозивне смеше на спољашње енергетске импулсе (удар, трење и притисак).

МИНЕРСКО-ТЕХНИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Најважније минерско-техничке карактеристике привредних експлозива су густина, брзина детонације, пренос детонације, осетљивост на иницијацију, биланс кисеоника, гасна запремина и топлота експлозије. Услови квалитета у погледу минерско-техничких карактеристика, дати су у JUS H.D1.020 (Сл. лист СФРЈ бр. 42/1971). У табели 3 дате су основне минерско-техничке карактеристике за прашкасте привредне експлозиве домаће производње.

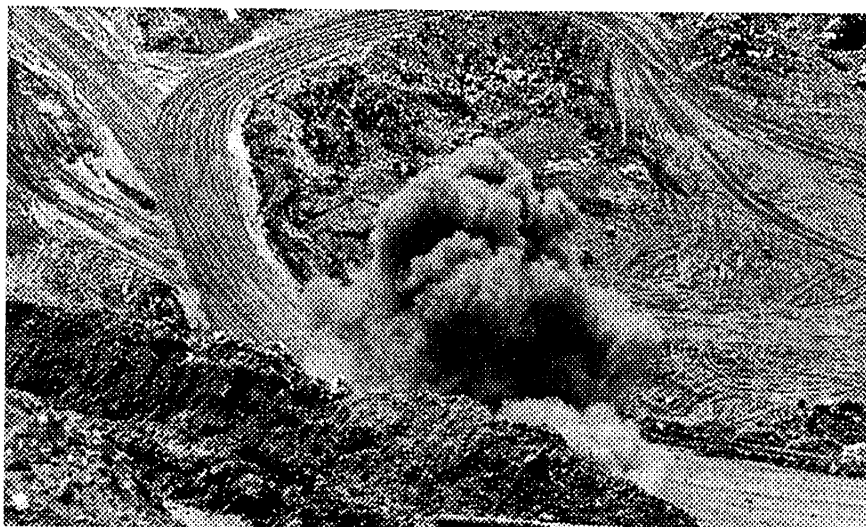
БЕЗБЕДНОСТ

ТАБЕЛА 3 – Основне минерско-техничке карактеристике за прашкасте привредне експлозиве

Ред. број	Експлозив	Карактеристике			
		Густина (g/cm ³)	Брзина детонације (m/s)	Пренос детонације (cm)	Биланс кисеоника (%)
1.	AMONEKS-1	1,07	4.200	мин 4	+0,24
2.	AMONEKS-2	1,06	4.100	мин 4	+0,60
3.	AMONEKS-3	1,04	3.800	мин 4	+0,70
4.	AMONEKS-4	1,03	3.600	мин 4	+0,80
5.	METANDETONIT-1	1,05–1,15	3.200–3.400	мин 4	+3,8
6.	METANDETONIT-2	1,05-1,15	3.000-3.200	мин 4	+3,6
7.	DEMEKS-2	0,8	1.700	–	0
8.	DEMEKS-2	0,8	2.000	–	0
9.	NITROL-1	1,00	3.000	мин 2	–
10.	NITROL-2	1,00	3.000	контакт	–

Минерско-техничке карактеристике су параметри на основу којих се могу сагледати експлозивно и разорно својство експлозива и њихово сигурносно својство за употребу у рударству.

ПРИМЕНА И НАЧИН СТАВЉАЊА У ПРОМЕТ

Сл. 1 – Примена привредног експлозива за вађење руде

Привредни експлозивни, па тако и прашкасти, су експлозивне смеше у којима је сконцентрисана огромна енергија. У моменту иницирања и остваривања експлозивног процеса енергија испољава своје дејство, што се користи за обављање рада, односно уситњавање угља, камена руде и сл.

Примена експлозива за привредне сврхе је неминовна. Међутим, и поред неопходности за привреду, пошто се ради о опасној материји, која би могла да угрози здравље и безбедност људи, материјалних добара и човекове средине, примена и начин стављања у промет на територији СРЈ, регулисани су законским прописима. Законом о промету експлозивних материја (Сл. лист СФРЈ бр. 30/85) регулисан је поступак којим се неки привредни експлозив, било домаће или стране производње, ставља у промет. Законом о превозу опасних материја (Сл. лист СФРЈ, бр. 27/90) регулисан је и начин превоза привредних експлозива.

Пре стављања у промет сваки привредни експлозив се испитује, односно проверава се његов квалитет. Квалитет привредних експлозива мора да задовољи захтеве дате у JUS H.D1.020 - H.D8... Основни захтеви квалитета су:

– хемијски састав експлозива мора бити такав, да при експлозији не ослобађа штетне гасове, паре или чврсте остатке.

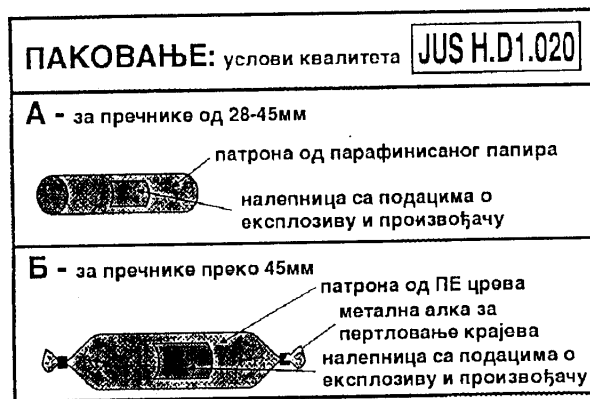
– експлозивни за подземне радове морају имати уравнотежен или позитиван биланс кисеоника (до 6%), док експлозивни за рад на површини могу имати биланс кисеоника и до – 6%.

– експлозивни морају бити хемијски стабилни при загревању на 75°C у трајању од 48 сати.

– експлозивни морају имати минималну температуру паљења 160°C.

– пренос детонације за обичне привредне експлозиве мора бити минимално 4 cm, а за метанске 2 cm.

Поред наведених захтева квалитета привредни експлозивни морају и да испуњавају захтеве квалитета у погледу начина паковања и обележавања, као и да поседују упутство за употребу.

Сл. 2 – Шематски приказ начина паковања прашкастих привредних експлозива типа AMONEKS, према условима квалитета из JUS H.D1.020.

БЕЗБЕДНОСТ

Привредни прашкасти експлозивни се испоручују искључиво у патронисаном облику. Омотач патроне је парафинисани папир у пречницима од 28–45 мм, а изнад тога се пакују у РЕ црева. Патроне се пакују у картонске кутије заједно са упутством за употребу. На кутији се мора налазити налепница са натписом да се ради о експлозиву, знаком за експлозив, називом произвођача и количином експлозива.

Основна разлика између војних и привредних експлозива је у захтеву који се односи на :

- биланс кисеоника и
- рок употребе.

Војни експлозивни су са негативним билансом кисеоника, што значи да се у фази експлозије троши велика количина атмосферског кисеоника. Самим тим, уколико би се војни експлозив користио за минирање у руднику, дошло би се у ситуацију да у простору рудника дође до нестанка кисеоника и гушења рудара. Због тога привредни експлозивни који се користе за подземне радове морају имати позитиван биланс кисеоника, што се постиже контролисаним хемијским саставом ових експлозива.

Рок употребе војних експлозива није ограничен, што није случај са привредним експлозивима код којих је рок употребе ограничен на 6 месеци. Разлика у периоду рока употребе је у вези са хемијским саставом експлозива. Пошто су војни експлозивни хемијска једињења, њихов рок употребе није ограничен, јер у условима прописаног складиштења не долази до промене хемијског састава експлозива. Привредни експлозивни су смеше више једињења (табела 2). Пошто се у овако припремљеној смеши хемијске компоненте налазе у контакту, хемијски процес стално тече, што има за последицу трансформацију материје. Поједине компоненте су осетљиве на влагу, што је други фактор који доводи до трансформације смеше. Због тога је рок употребе привредних експлозива 6 месеци. Свакако, да је овај рок још краћи уколико се привредни експлозив налази у влажној просторији, на киши и сл.

ЗАКЉУЧАК

Прашкасти привредни експлозивни су најстарија и данас најважнија врста привредних експлозива која је нашла широку примену за минирање у рударству, каменоломима, при изградњи путева, пруга и насељених места.

Квалитет привредних експлозива мора да задовољава захтеве дате у JUS H.D1.020 - H.D8, а у промет на територији СРЈ могу се стављати на начин прописан Законом о промету експлозивних материја (Сл. лист СФРЈ бр. 30/85). Коришћење привредних експлозива домаће или стране производње за које није издато одобрење за стављање у промет је опасно и није дозвољено.

Прашкасти привредни експлозивни из производног програма Корпорације „TRAYAL” из Крушевца, који поседују сагласност за стављање у промет на територији СРЈ су: DETONIT 1, 2, 3 и 4; METANDETONTIT 1 и 2; DEMEKS 1 и 2; NITROL 1 и 2.

По хемијском саставу прашкасти привредни експлозивни су механичке смеше експлозивних и неексплозивних компонената, односно сензибилизатора, горива, оксиданса, који обезбеђују тражени квалитет привредних експлозива у гарантном року који је 6 месеци од дана производње и то у условима чувања у складиштима која задовољавају захтеве у погледу температуре и влаге.

ЛИТЕРАТУРА

1. Максимовић П. Технологија експлозивних материја, ВТИ, Београд 1972. год.
2. Стаматовић А. Физика експлозије, издавач „Ivexu”, Београд, 1996. год.
3. Мићић Р. Експлозивне материје, технички приручник, ИБ, Београд, 1992. год.
4. Петровић Д. Производно-развојни програм привредних експлозива и прибора у „TRAYAL” Корпорацији, рад саопштен на симпозијуму „Рушење и минирање” одржаном на Рударском факултету, Београд 1995. год.
5. Лубарда М. Историјски развој и даљи правци привредних експлозива иницирајућих и припалних средстава, рад саопштен на саветовању одржаном од 21. до 23. 09. 1989. године у Крушевцу.

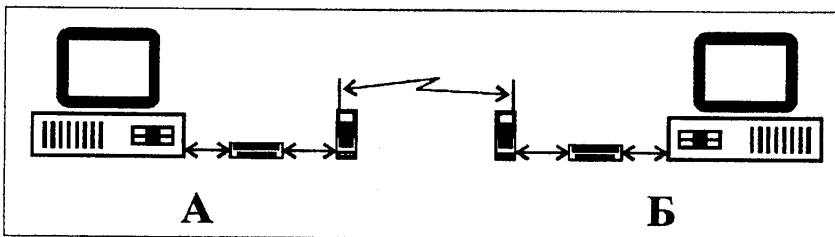
РАЧУНАРСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ПУТЕМ РАДИО-ВЕЗА И ЗАШТИТА ПРИСТУПА

Мирослав ШКОРИЋ,
МУП Републике Србије

У случајевима елементарних непогода (земљотреси, поплаве и слично) обично није могуће користити „жичане“ методе повезивања рачунара. Локалне компјутерске мреже, као и телефонске линије, тада трпе разна оштећења и често постају неупотребљиве. Слично је и при раду у теренским

условима. Пошто се тада обично користи опрема са батеријским или акумулаторским напајањем (преносни или тзв. „лап-топ“ рачунари), корисници немају проблема са електричном енергијом. Међутим, потешкоће настају када треба размењивати податке. Један од начина решавања тог питања је коришћење радио-веза. Међу радио-аматерима, како у свету тако и код нас, веома је популарно последњих година. Разлоге треба тражити у релативно малим улагањима али и каснијој исплативости примењеног решења. Наиме, оваква рачунарска мрежа у којој нема телефонске инфраструктуре или добављача Интернет услуга, у току свог рада не ствара ни телефонске рачуне нити било какве друге комуникационе трошкове.

Код сваког од корисника се на рачунар прикључује модем (направа за претварање дигиталних сигнала из рачунара у аналогне сигнале радио-станице и обратно) и радио-уређај за одређени фреквентни опсег. Тако се добија систем познат под именом „пакет-радио“ (Слика 1):

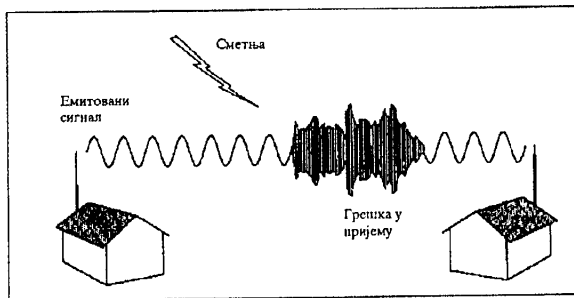

Слика 1

Назив је добио по томе што се информација коју један рачунар шаље другом дели на мање делове -- „пакете“. Пакети се наизменично размењују у оба

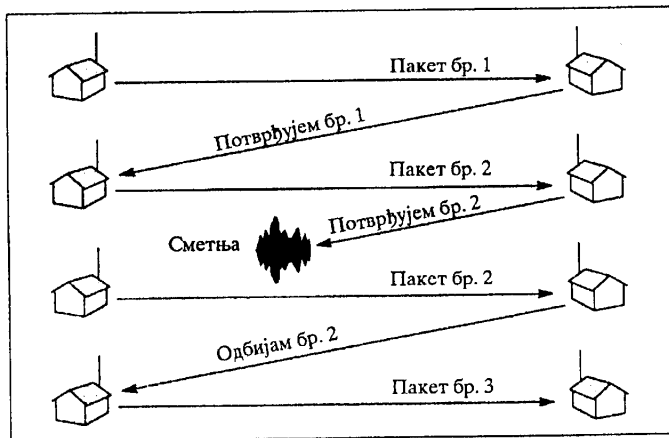
смера тако да учесник не мора да чека да саговорник заврши са својом емисијом, већ се комуникација одвија двосмерно. То је нарочито значајно ако се у том тренутку на фреквенцији налази више од два учесника који желе да ступе у међусобну везу (тзв. конференцијски режим рада). Тада присутне радио-станице шаљу пакете једна другој у круг, по одређеном редоследу, чиме се обезбеђује равноправно учешће.

Подела информација на пакете има и других предности. Узмимо, на пример, да треба садржај неке дебеле књиге да се пошаље радио-везом као једна велика-датотека. Претпоставимо да је успешно послато 90% садржаја и да је за то било потребно неколико сати. Међутим, услед временских непогода, дошло је до радио-сметњи што је проузроковало грешке у пријему. Пошто није стигао исправан садржај пошиљке, морао би се сав материјал слати поново од почетка до краја:

Слика 2

Наравно, такав поступак би био неисплатив. Због тога прималац потврђује пријем сваког појединачног пакета, док пошиљалац не шаље наредни пакет пре него што добије потврду да је претходни уредно примљен (Слика 3). Крајњи резултат је исправан садржај у целини:

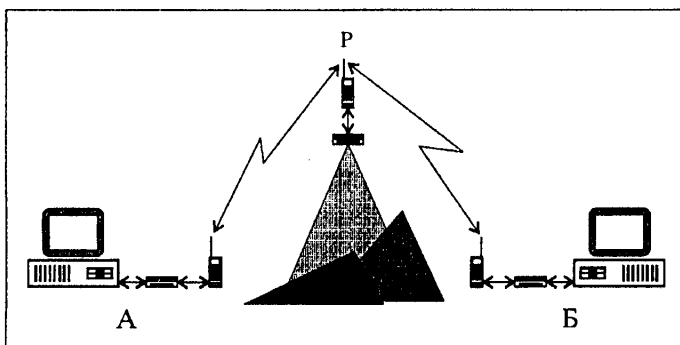

Слика 3

Пакет-радио омогућује размену текстуалних и бинарних датотека (рачунарских програма, табела, дијаграма, фотографија), размену личних порука и других садржаја.

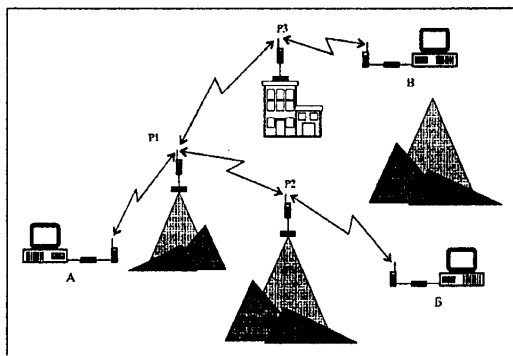
РАДИО-МРЕЖА

Претпоставимо да се на радио-таласима налазе учесници А и Б. Уз помоћ одговарајућих програма, успоставља се веза између њихова два рачунара. Међутим, често се догађа да не постоји оптичка видљивост између радиостаница јер се учесници налазе на непогодним локацијама (на малој надморској висини, у возилу које се кпеће и сл.). Тада је неопходно коришћење релејних уређаја (дигиталних репетитора, „дигипитера“) који се постављају на погодна места (обично на високим зградама или планинским врховима (Слика 4).

Слика 4

Слика показује проблем постојања оптичке препреке између учесника А и Б који је решен изградњом репетитора Р који се састоји од модема и радиостанице. Тада се веза између рачунара А и Б остварује посредним путем јер се сваки учесник обраћа репетиторској станици, а она даље комуницира са саговорником. Иначе, већи број дигипитера се повезује у ланац па су моруће везе на већим растојањима (Слика 5).

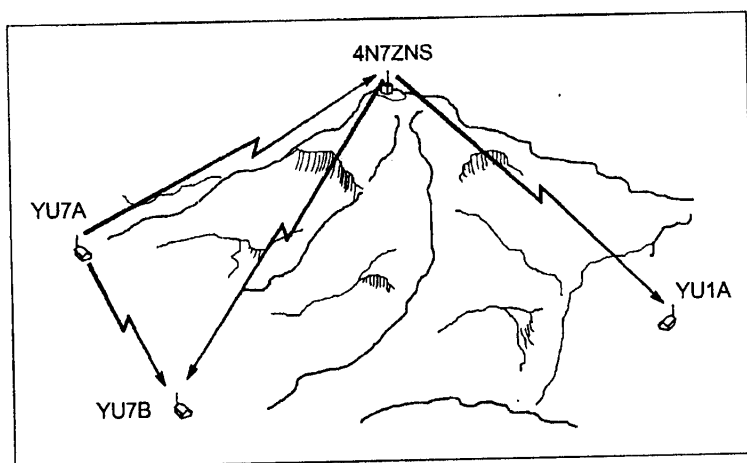

Слика 5

Ланац репетитора чини пакет-радио мрежу. Основни услов, постављен пред сваког од учесника, је да се његова радио-станица налази у зони покривања једног од репетитора. Посредством репетитора корисник и сам постаје део мреже.

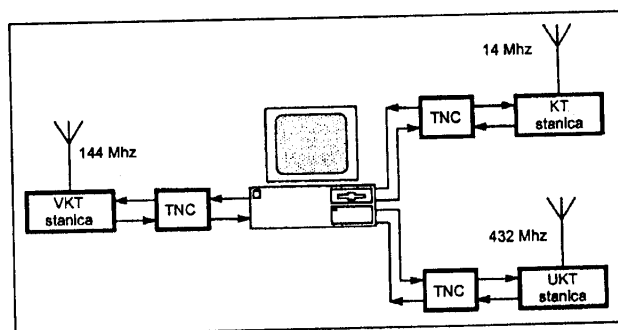
Наредна слика (Слика 6) показује три радио-аматерске рачунарске станице, од којих су две (YU7A, YU7B) на релативно блиском растојању па се међусобно чују („виде“ се на екрану), док им је за везу са трећом станицом YU1A потребан репетитор 4N7ZNS. Такође, прве две станице могу да користе и алтернативну путању преко репетитора за међусобну комуникацију.

Иначе, на један од рачунара у мрежи може да се постави посебан програм за базу података, размену порука и друго. Тада се тој станици обрађају остали корисници својим информационим захтевима (напр. да пошаљу поруку неком другом учеснику или да читају поруке које су стигле од других корисника).

Слика 6

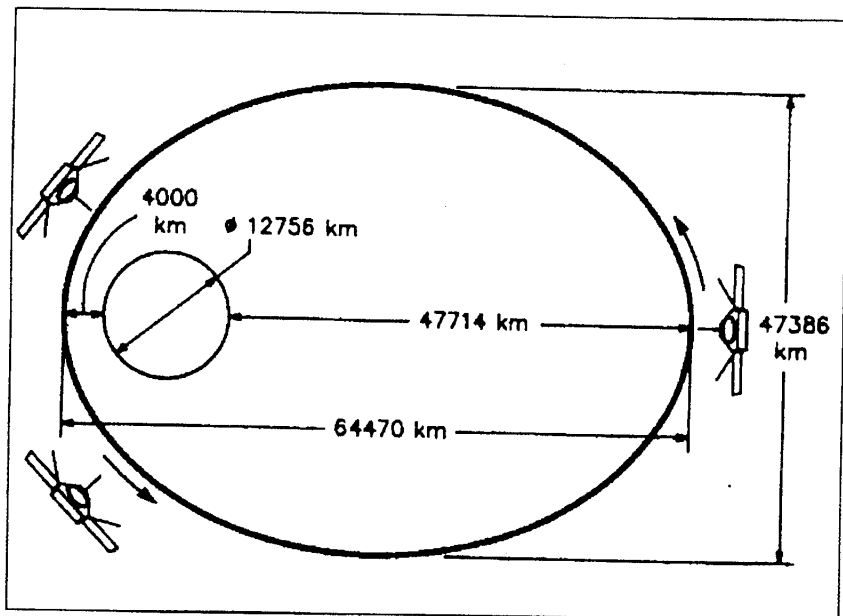
Слика 7 приказује систем који ради као база података и то на три таласна подручја – ВКТ, УКТ, КТ. За свако подручје потребан је посебан модем и одговарајући радио-уређај.

Слика 7

ВЕЗЕ ПРЕКО САТЕЛИТА

Развојем технологије се дошло и до коришћења сателита као својеврсних репетитора у пакет-радио мрежи. Радио-аматерска опрема је најчешће придодата основној комуникационој опреми на неком комерцијалном сателиту и напаја се енергијом из акумулаторских и соларних батерија. Тај додатни терет није значајно оптерећење за сателит јер се користе станице мале снаге и димензија али са посебним антенама и радио-станицама које раде на микроталасним опсезима (1.3 GHz, 2.4 GHz и више). На тим фреквенцијама сигнали без великих сметњи преваљују растојања од више стотина па и хиљада километара од Земље (Слика 8).

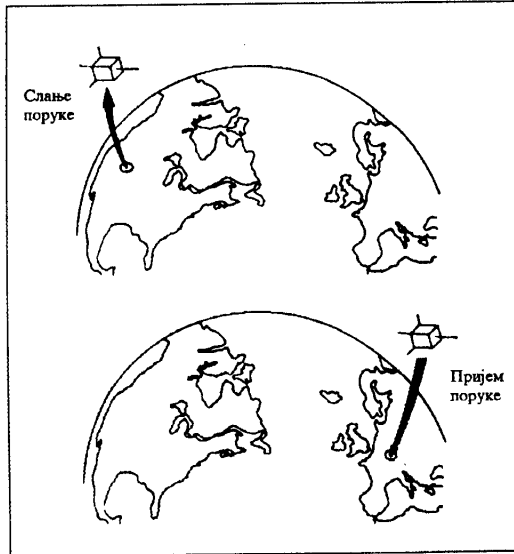

Слика 8

У употреби су два протокола:

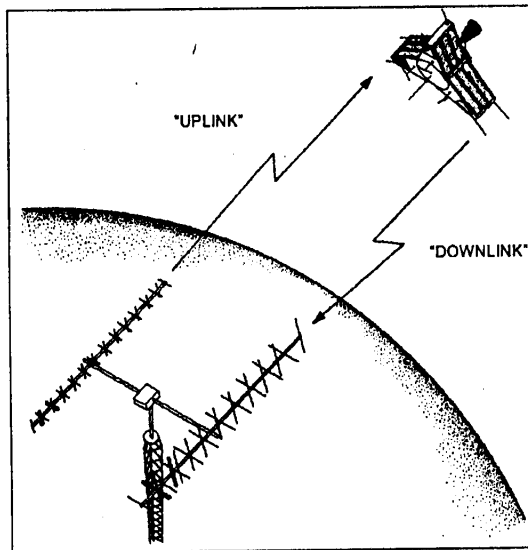
- 1) „Broadcast” који служи за пријем саопштења од општег интереса (при чему су земаљске станице само на пријему и укључују се на емисију само када траже исправку лоше примљеног текста);
- 2) „File Transfer” који је двосмеран и омогућује земаљским станицама да своје поруке пошаљу према сателиту и обратно.

Осим у ретким случајевима, пакет-радио сателити нису геостационарни, што значи да се крећу у односу на посматрача са Земље. Искуство је показало да се аматерски сателит изнад неке тачке налази око 15-20 минута, након чега нестаје иза хоризонта. То време је потребно искористити за слање и пријем електронске поште.

Слика 9

Да би се отклонили штетни утицаји између пријемних и предајних сигнала, комуникација се одвија на засебним таласним опсезима, за које су потребне и посебне антене - за сигнале према Земљи (downlink) и према сателиту (uplink):

Слика 10

Праћење сателита се обавља финим подешавањем антена помоћу антенских ротатора којима управља уређај звани „тракер“ (пратилац, трагач).

БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ

Употреба радио-веза у повезивању рачунара има и своје недостатке. То су, пре свега, већа осетљивост на радио-сметње као и угрожена безбедност података. Заштита самих података се може донекле унапредити шифровањем, међутим, посебан проблем представља утврђивање идентитета учесника. Такође, проблеми су и контрола рада и одржавање софтвера у базама података и релејним станицама, нарочито на удаљеним локацијама где нема људске посаде. Како се ти проблеми решавају?

У пакет-радио мрежи је усвојен принцип да се сваки учесник идентификује помоћу позивног знака своје радио-станице (чиме даје одговор на питање: „Ко сте ви?“). Из тог разлога, позивни знак је један од битних параметара унутар комуникационог програма на рачунару сваког од учесника. Међутим, корисник може по потреби да мења параметре програма, па и свој позивни знак. Уколико би се, притом, злоупотребио позивни знак неке друге станице, отворила би се могућност приступа туђим порукама („електронској пошти“) и другим осетљивим подацима. Да би се то превазишло, морала се увести додатна контрола у виду верификације учесника, тј. добијање одговора на питање: „Да ли сте ви заиста особа за коју се представљате?“

Верификација се изводи помоћу лозинке. Лозинка врши заштиту све док њен садржај не сазнају непозвана лица. У радио-везама је проблем што комуникацију између два учесника чују и сви они који се тог тренутка налазе на истој таласној дужини. То значи да би лозинку могли многи лако да сазнају.

РЕШЕЊА

Један од начина за побољшање заштите лозинке је надоградња програма на оном рачунару на коме се налази база података и то тако да се за сваког појединог корисника начини један посебан програмски ред типа:

А abcdefghijklmnoprstu...

Б абвгдђежзијклмнопрсту...

(позиција слова 12345678901234567890...)

Као што се види, на почетку сваког реда налази се позивни знак учесника (А, Б, ...) кога прати произвољан низ алфанумеричких карактера (мала и велика слова и бројеви). Верификација корисника се одвија на следећи начин:

Приликом остварења везе, корисник се идентификује својим позивним знаком. База одмах проверава да ли за тај позивни знак постоји одговарајући програмски ред, па ако постоји база ће да му одговори групом од пет случајно одабраних бројева који означавају позиције у низу алфанумеричких карактера за одговарајући програмски ред. На пример, позивном знаку А база ће да пошаље следеће бројеве:

1 9 16 3 12

Оператер на станици А има записан програмски ред истог садржаја као што је у бази, тако да може лако да одреди који алфанумерички карактери одговарају траженим бројевима (позицијама у низу) и пошаље тачан одговор:

а з о в к

Уколико оператер А није погрешно приликом слања одговора, база ће прихватити верификацију и одобрити му приступ. У супротном, оператер А ће добити још две прилике да пошаље тачан одговор. Ако верификација не буде успешна, аутоматски се раскида веза.

Наведена процедура може да се аутоматизује на тај начин да се на рачунару А угради додатни програм који сам шаље одговор бази. Тиме се верификација убрзава и смањује се могућност грешке.

С обзиром да садржај алфанумеричког низа представља тајну за све остале учеснике (осим за базу података и корисника А), нема могућности да неко други пошаље тачан одговор. Међутим, постоји опасност да неко непозван прати случајне бројеве које шаље база као и одговоре које шаље учесник. Ако би се то праћење обављало током извесног периода времена, непозвана особа би могла да сазна све тачне одговоре и да их у погодном тренутку злоупотреби. То значи да наведени систем заштите, наизглед безбедан, временом постаје компромитован.

Узимајући у обзир околност да се радио-саобраћај обавља по фреквенцијама које су у јавном власништву, што значи да је велика вероватноћа да је у близини и потенцијални нападач, поставља се захтев за додатном заштитом. Једно од решења је тзв. **MD (Message Digest)** технологија која примењује сложеније алгоритме за добијање одговора. Применом **MD** система, база би од станице А тражила:

1 9 16 3 12 [hziHG7S4nYvZ92Sa]

Оно што је овде ново је део који се налази у загради и који представља „кључ“ по коме рачунар корисника А треба да састави одговор:

Fdsvjghad[ofi[ad8fugo[iajdfvio

Као што се види у примеру, одговор је дужи од самог питања иако се користи исти алфанумерички низ као и раније. Међутим, више се не врши једнозначно пресликавање одређених позиција у низу, него се користи посебан **MD** математички поступак који у себи садржи, између осталог, и податке о тачном времену, датуму и сл. Како су време и датум увек различити, то значи да су питања (тј. делови у загради) и одговори сваки пут другачији, без обзира на то што алфанумерички низ остаје исти. Уколико се повремено ураде и промене садржаја алфанумеричког низа, тада је заштита још боља.

Проблем верификације постоји и када су у питању релејне станице -дигипитери. Они се обично налазе на мање приступачним местима (планински врхови и сл.) па не могу да се обаве промене у садржају алфанумеричког низа, јер је за тако нешто потребно да се оде на локацију репетитора. Осим тога, дигипитер у себи не садржи рачунар тако да нема могућности да се користи неки сложенији алгоритам типа MD. Требало је наћи неко квалитетно, али једноставно решење које би могло да стане у меморију модема репетитора. Једно решење је омогућило да се тачан одговор „замаскира“ у проширеном одговору типа:

tylk83@dtf34aAsc...

Gfazovkknm7zwwlTy...

AGfqbOwbgtbGgl3Rj...

Број редова и колона у таквом одговору је произвољан и једино што се захтева је да право решење буде послато у целини (у нашем примеру је дато у средњем реду: „azovk“). Потенцијални нападач има тежак задатак јер је мала вероватноћа да погоди који је део таквог „проширеног“ одговора – онај прави. Тиме је и приступ релејном уређају боље заштићен.

Треба рећи да су наведена безбедносна решења комерцијални софтвер који се налази на тржишту. Из тих разлога треба имати у виду потенцијалну опасност да код таквог софтвера можда постоје и тзв. „задња врата“ преко којих заштита може да се заобиђе. Осим тога, значајан је и избор оперативног система који је примењен. MS DOS нема практично никакву заштиту датотека од неовлашћеног приступа, што важи и за већину верзија MS Windows-а. С друге стране, Windows NT и Unix су знатно сигурнији. Због тога остаје препорука да се обезбеђењу приступа рачунарским мрежама мора прићи са великом пажњом и да су најбоља она решења која су створена сопственим снагама.

ЛИТЕРАТУРА:

1. ARRL: „Satellite Anthology“, ARRL, USA, 1994.
2. BayCom – Bavarian Packet Radio Group. <http://www.baycom.org>.
3. Кантор Б.: Разни текстови о пакет-радију, <http://www.ampr.org>
4. Davidoff M.: „Satellite Handbook“ ARRL, USA, 1994.
5. FBB Packet-Radio BBS, <http://www.f6fbb.org>
6. FlexNet Group, <http://www.afthd.tu-darmstadt.de/~flexnet/>
7. Ford S.: „Your HF Digital Companion“, ARRL, USA, 1995.
8. Ford S.: „Your Packet Companion“, ARRL, USA, 1995.
9. Мандрино М.: „Аматерске радио комуникације“, NTH, 1983.
10. Rogers B.: Скуп текстова о пакет-радију, <http://www.packetradio.org>
11. Стојановић Ђ.: „Приручник CPJ“, CPC, 1995.
12. TARP – Tuckson Amateur Packet Radio, <http://www.tapr.org>
13. Шкорић М.: „Више од радиоаматерског хобија“, Војска бр. 163, 1995.
14. Шкорић М.: „Корак ка звездама“, Војска бр. 200, 1996.
15. Шкорић М.: „Сателити умиру падајући“, Војска бр. 235, 1997.

ТЕРОРИСТИЧКИ КАРАКТЕР АМЕРИЧКЕ ХЕГЕМОНИСТИЧКЕ ПОЛИТИКЕ

Др Милан МИЈАЛКОВСКИ

Јавна подршка коју су током 1998. и 1999. године Сједињене Америчке Државе пружиле тероризму албанских сепаратиста на Косову и Метохији, што настављају да чине, и упорни покушаји да спасу исламске терористе у Чеченији од уништења

представљају изненађење само за недовољно обавештене о америчком хегемонизму усмереном на поробљавање других народа, приоритетно применом државног тероризма. Наиме, САД су од 1783. године (од стицања независности) наовамо, посебно у доба тзв. хладног рата и у последњих десет година, деловале изразито експанзионистички на спољнополитичком плану. До Другог светског рата, хегемонизам САД углавном је био усмерен према Латинској Америци¹. Од тада је евидентно његово планетарно усмерење, а тероризам чини његов карактеристичан садржај. Узроци таквог њиховог понашања су вишеструки. Преовлађујући међу њима јесте опредељење власника циновских компанија који доминирају америчком спољном политиком да не бирајући средства стално увећавају своје богатство.

Такво доктринарно опредељење САД произвело је стратегију и адекватне снаге које ће им омогућити да: (1) потчињавају привреду других земаља потребама домаће привреде, (2) ефикасно штите стечене привилеговане трговинске позиције и инвестициона улагања у другим земљама и (3) успешно осујећују сличне циљеве и намере конкурената из других земаља у подручјима својих интереса.

Анализа невојног и војног² ангажовања САД изван својих граница омогућава да се закључи да је у њему насиље познато као тероризам изражено у толикој мери да је поред њихове нуклеарне и конвенционалне доктрине, могућно идентификовати и посебну терористичку доктрину. Тај проблем ће бити разматран у овом раду.

¹ Конгрес САД је 2. 12. 1923. године на основу предлога Џемса Монроа, тадашњег председника САД усвојио посланицу у којој је формулисано једно од начела спољне политике САД, познато као „Монроова доктрина“. Њима се одбацује могућност страног мешања у послове земаља Латинске Америке, а истовремено прокламује и одустајање САД од сваког мешања у европске послове.

² САД су од 1945. до 1999. године извршиле војну агресију или су се на друге начине ангажовале у око 50 оружаних сукоба и увеле су санкције за више од 50 земаља (тренутно држе под санкцијама 35).

БЕЗОБЗИРНО КРШЕЊЕ ПОВЕЉЕ ОУН

Сједињене Америчке Државе су од педесетих година у складу са својом хегемонистичком политиком развијале две врсте оружаних снага (нуклеарне и конвенционалне) и операционализовале две доктрине њихове употребе (општеникларну и конвенционалну). Обе доктрине су потпуно офанзивне и превентивне. Општеникларна доктрина је у функцији одвраћања равноправног противника од агресије. Насупрот њој, конвенционална доктрина је приоритетно агресивно-поробљивачка. Њени садржаји представљају смернице и упутства оружаним снагама, обавештајним службама и администрацији САД како да одрже постојеће и освоје нове позиције у другим земљама, без обзира на то да ли те земље угрожавају или не угрожавају безбедност САД.

Анализа циљева које су САД покушавале и покушавају да постигну конвенционалном доктрином, затим снага које су главни носиоци тог специфичног ратовања, као и средстава и метода које примењују указује на то да је она изразито агресивна и усмерена против суверених земаља и народа ради незаконитог и насилног преусмерења или радикалног мењања њиховог политичког и економског система у корист интереса и циљева САД. Суштина такве доктрине је у неизазваној систематској и усклађеној примени неоружаних и оружаних делатности против суверених држава да би се оне принудиле да на унутрашњем и међународном плану делују у складу са интересима САД. Имајући у виду да циљеви и принципи Повеље ОУН обавезују све државе да ради очувања светског мира и безбедности сарађују на равноправној основи, искрсле спорове решавају мирним средствима, уздржавају се од употребе силе или претње силом и не мешају се у унутрашње послове других држава³, тероризам, који је веома изражен у америчкој конвенционалној доктрини, директно је уперен и против Повеље ОУН.

Политичке смернице за овакву својеврсну америчку доктрину формулисане су 1948. године, и у најсажетијем смислу гласе: „Ми имамо око 50% светског богатства, а само 6,3% становништва... Наш највећи задатак у наредном периоду је да осмислимо ову несразмерну позицију... Да бисмо то остварили, морамо се ослободити свих сентименталности и сањарења и сву пажњу усредсредити на непосредне циљеве Америке... Требало би престати размишљати о нејасним и ... неостварљивим циљевима попут људских права и демократизације. Ускоро ћемо морати наступити непосредно с позиције силе. Стога, што нам такве идеалистичке паролe мање сметају, то боље“⁴.

³ „Ниједна држава неће организовати, помагати, подстицати, финансирати, подстрекавати или толерисати субверзивне, терористичке или оружане активности усмерене на насилно свргавање режима друге државе или мешање у грађански сукоб у другој држави“ (Декларација Генералне скупштине ОУН број 2131 од 21. 12. 1965).

„Агресија је упућивање од стране или у име једне државе оружаних банди, група, нерегуларних војника или најамника, који против друге државе врше акте оружане силе тако озбиљно да се изједначавају са нападом оружаних снага једне државе на територију друге државе“ (Резолуција Генералне скупштине ОУН број 3314 од 14. 12. 1974).

⁴ Смернице су садржане у строго поверљивом документу „ППС 23“ Стејт департамента, а формулисао их је Џорџ Кенан, шеф стратегијског тима у Стејт департаменту до 1950. године (Ноам Чомски, Шта то у ствари хоће Америка?, Институт за политичке студије, Београд, 1994, стр. 15).

Шездесетих година САД су свој експанзионизам („терористичку доктрину“) означиле термином „специјално ратовање“, осамдесетих година термином „сукоби ниског интензитета“, а деведесетих „глобализација света“. То не треба нимало да збуни, јер се његова суштина битно не мења, већ модификује у складу са ситуацијом.

Поређењем главних чинилаца (циљеви, снаге, средства, облици, методе, простор и време) „специјалног ратовања“⁵, „сукоба ниског интензитета“⁶ и „глобализације света“⁷, могуће је потврдити тезу да је реч о истој доктрини САД, термилошки различито означеној.

Евидентно је да тероризам представља обавезан садржај америчке доктрине. Опредељење САД за тероризам је дубоко промишљено. Наиме, руководе се проценом да таквом стратегијом могу да постигну основне циљеве (одбрана унутрашњег система одређене земље од промена супротних интересима САД или свргавање режима у земљама које им нису наклоњене) искључиво или у највећем броју случајева тероризмом. У првој варијанти, пружају свестрану помоћ пријатељском режиму у неутралисању политичких противника. Уколико процене да су бројчано јаки, солидно организовани и одлучни да истрају у својим захтевима, не устручавају се да подрже владајући режим у примени терора ради њиховог неутралисања. У другој варијанти, САД начелно примењују две врсте тероризма – државни (као непосредне извршиоце терористичких аката ангажују припаднике својих обавештајних служби, специјалних снага или делове конвенционалних снага) и посредни (регрутују, организују, финансирају, оспособљавају и ангажују грађане државе коју нападају у извођењу аката насиља ради свргавања њеног режима). Пракса показује да оба облика примењују усклађено и најчешће истовремено. С тим у вези, упутно је напоменути да осамдесетих година када су САД објавиле своју тзв. доктрину ниског интензитета, у њиховој војној теорији и литератури, су врсте ратова означаване са још 47 различитих термина, од чега 27 који се у потпуности или делимично односе на државни тероризам или „прикривене акције“, и то: тајни ратови (Covert Wars), мрачни ратови (Dark Wars), прикривени рат (Shadow War), специјални рат (Special War), посредно ратовање (Indirect War), замењени рат (Surrogate War), подивљали мир (Violent Peace), оружани мир (Armed Peace), недефинисан рат (Ambiguous War), продужен рат (Protracted War), унутрашњи сукоб (Internal Conflict), герилско ратовање (Guerrilla Warfare),

⁵ Обухвата три групе делатности: (1) неконвенционална дејства на туђим територијама (прикупљање података, саботажа, индоктринација, тероризам, диверзија, изазивање и управљање кризом, пучеви, преврати, герилско ратовање и др.), (2) противгерилска дејства и (3) психолошко-пропаганда дејства.

⁶ Према борбеном правилу КоВ САД, под ознаком ФМ 100–20 и називом „Low Intensity Conflict“, издатог 1981. године дефиниција сукоба ниског интензитета је следећа: „Широк појам који означава политичко-војну борбу изван конвенционалног рата, коју воде националне снаге ради остваривања политичких, социјалних, економских и психолошких циљева. Она је често дуготрајна и варира од дипломатских, економских и психолошких притисака, преко тероризма до устаничког рата... Дејства ниског интензитета обухватају такве активности као што је демонстрирање силе, пружање војне помоћи, специјална дејства и ограничена непосредна употреба регуларних снага“ (William Olson, The Light Force Initiative – Иницијатива лаких снага), „Military Review“, јуни 1985, стр. 3–17.

⁷ Глобализација је замишљена као процес који треба да уклони постојеће границе између држава и омогући несметан проток људи, роба, идеја у свету. У суштини, њен заговорник (САД) хоће да оспори идентитет и суверенитет држава и народа и наметне стварање универзалне (америчке) економске, политичке, војне и културне империје. Глобализација подразумева интервенцију свих врста САД против земаља које држе до својих традиција, достојанства и равноправне сарадње.

субверзивно ратовање (Subversive Warfare), посредна стратегија (Strategic Oblique), сукоб без рата (Conflict Short of War), дејства против бандита (Anti/bandit Campaigns), нерегуларни политички рат (Irregular Political Warfare), ограничено ангажовање (Restricted Engagement), активно сузбијање (Aggressive Containment), револуционарни рат (Revolutionary War), прикривена агресија (Concealed Aggression), полувојне злочиначке активности (Pramilitary Criminality), подземно ратовање (Suberranen Warfare), унутрашње ратовање (Internal Warfare), против-субверзивни рат (Countersubversive War), рат против малих противника (War against Lesser Adversaries) и непријатни ратови (Uncomfortable Wars).

На основу богатог искуства из овог домена, САД су конституисале адекватне разноврсне снаге, које стално усавшавају. Међу њима, најзначајније су обавештајне службе које дају огроман допринос у успешнијем спровођењу агресорске политике САД.

ПРОЈЕКТАНТИ И ИНСТРУКТОРИ ТЕРОРИЗМА ПРОТИВ ДРУГИХ ДРЖАВА

Суверенитет је једна од најзначајнијих вредности сваке државе. Унутрашњи суверенитет значи да је држава у поседу врховне власти унутар своје територије, а синоним за спољни суверенитет је независност (ниједна држава нема право да врши никакву присилу на другу државу).

Сваки државотворни народ одлучно брани суверенитет властите државе од спољних и унутрашњих угрожавалаца, без обзира на то да ли се они испољавају појединачно или организовано, сукцесивно или континуирано, ненасилно или насилно и аутономно или у договору. Хегемонизам САД не уважава суверенитет многих држава (Медлин Олбрајт, државни секретар САД, изјавила је 9. марта 1998. године, према коментару објављеном у лондонском листу „Times“, да САД више не признају поглавље Повеље ОУН о суверенитету држава)⁸. Врховна етност САД је, поучена искуством да тајном дипломатијом може да убеди врховну власт само појединих земаља да се одрекну властитог суверенитета, развила посебну стратегију за грубо нарушавање те виталне вредности држава. Ту стратегију је термилошки означила као „прикривене акције“ (covert action)⁹ и створила законске основе за њену примену. Анализа садржаја и практична примена covert action указује на то да је реч о класичном државном тероризму.

У глобалном смислу, covert action обухватају комплекс усклађених делатности (обавештајне, дипломатске, пропагандне, политичке, економске и паравојне) чијим извођењем САД настоје да руководство једне државе силом или милом придобију да делује у складу са политичким циљевима САД. Због тога што су паравојне делатности (стварање, наоружавање и обучавање банди, група

⁸ Тридесетих година, државни секретар председника САД Вудро Вилсон је у вези са Монроовом доктрином рекао да САД „гледају своје интересе. Суверенитет других држава на америчком континенту је случајност, а не наш циљ“ (Ноам Чомски, „Шта то у ствари хоће Америка?“, Институт за политичке студије, Београд, 1994, стр. 16).

⁹ Иницијатор ове стратегије као инструмента спољне политике САД био је њен председник (Ајзенхауер) 1954. године ради борбе против тадашњег СССР. У међуресорском комуницирању администрације САД као синонима „прикривених акција“ употребљавају се „специјалне активности“.

и сличних састава од грађана земље коју нападају САД и руковођење њиховим насиљем против матичне државе) најизраженији садржај „прикривених акција” оне представљају еклатантан државни тероризам, што даје за право да се америчка доктрина и стратегија на спољнополитичком плану квалификују као терористичке. Такво обележје било је евидентно 1954. године¹⁰, а данас је много очигледније. Наиме, „прикривене акције” замишљене као одбрамбено-офанзивна мера САД против комунистичке опасности, прерасле су у типичну терористичку стратегију. Њени кључни садржаји чине пружање разноврсне, првенствено војне помоћи (наоружање, муниција и обука) „герилским покретима” (терористичко-побуњеничким групама и организацијама) у појединим земљама ради насилног свргавања владајућег режима.

Са становишта међународног права (и унутрашњег права САД), „прикривене акције” су незаконите јер крше основно начело којим се државама као сувереним субјектима даје право да имају врховну власт унутар своје територије. Упркос томе, врховни владари САД истрајавају у примени терористичке стратегије. Имајући у виду да се актуелна и перспективна стратегија националне безбедности САД заснива на политичким смерницама које је 1948. године формулисао тадашњи шеф стратегијског тима у Стејт департменту Џорџ Кенан (изнете су у претходном тексту), верује се да ће се САД наглашено користити њоме и у наредном периоду. То потврђују садржај извештаја о четворогодишњем прегледу одбране (Quadrennial Defense Review - QDR) који је у мају 1997. године поднео Вилијам Коен, секретар одбране САД, и правне претпоставке које су обезбедили председник и Конгрес САД за примену државног тероризма.

Вилијам Коен је констатовао да су се у последњој деценији догодиле брзе и драматичне промене у свету и да САД више нису ангажоване у глобалном такмичењу са идеолошким непријатељем и истиче да америчка нација ступа у нови „век Америке”, да стратегија ангажовања претпоставља да ће САД наставити да остварују чврсто вођство у међународној заједници, користећи се свим димензијама свог утицаја за обликовања безбедносног окружења. Међу виталним интересима САД идентификује и „осигурање несметаног приступа кључним тржиштима, изворима енергије и стратегијским ресурсима и спречавање појављивања непријатељских регионалних коалиција и хегемонија”¹¹.

Поменути ставови потврђују истрајност САД да „прикривеним акцијама” поспешују успешност своје спољне политике. То је евидентно и по томе што је врхована власт САД створила правне основе за њихову примену. Наиме, убиства страних државника као најтежи злочин у поменутиим акцијама су у на-

¹⁰ У извештају који је поднела председнику САД комисија САД којој је председавао генерал Дулајт изразила је став да СССР не поштује никакве међународне норме и предложила шта треба да чине САД: „Ми морамо развити ефективну шпијунажу и контрашпијунажу... и разорити нашег непријатеља мудријим и више софистицираним средствима него онима која су до сада коришћена... ширити дезинформације ради слабљења непријатеља, изводити саботаже ради разарања економије, планирати државне ударе, убиства водећих политичара и истакнутих јавних радника итд” (William M. Leary, *The Central Intelligence Agency, History and Documents*, Alabama, 1984, p. 144).

¹¹ Вилијам Коен, Извештај о четворогодишњем прегледу одбране, мај 1997, превод Душанка Пивљанин, „Војно дело”, 3-4/1999, стр. 95.

длжности председника САД¹². У почетку, Конгрес није био обавештен о „прикривеним акцијама”. После неуспеле интервенције на Кубу 1961. године, поменуте акције су разматране у Конгресу. Иако су оне у супротности са принципима америчког права и демократије, конгресмени их нису оспорили, већ су захтевали да „председник САД, пре отпочињања операције, мора да оцени да ли конкретна акција има значај за безбедност САД и о томе мора да обавести Конгрес”¹³. То питање је разматрано десетак година и окончано је усвајањем Хјуз-Рајановог амандмана, 1974. године, којим је одобравање буџета за „специјалне операције”, институционализована ова терористичка стратегија. У наредном периоду она је законски заокружена¹⁴. Међутим, поједини председници су у многим случајевима успевали да приватизују „прикривене акције”. На пример, председник Картер је покренуо формирање Националне задужбине за демократију (The National Endowment for Democracy-NET) и невладине организације које јавно, у многим земљама новчано награђују појединце „за демократски допринос” а у суштини на тај начин исплаћују своју врхунску агентуру. Председник Реган је отишао корак даље – створио је финансијске изворе изван државног буџета посредством којих су тајно помагане терористичко-побуњеничке групе у многим земљама. Председник Клинтон је у вези с „прикривеним акцијама” превазишао све своје претходнике, што поуздано потврђује свестрана подршка коју су САД пружиле и пружају терористичким бандама албанских сепаратиста на Косову и Метохији ради урушавања суверенитета СРЈ.

Чињенице у претходном тексту уверљиво показују да су припадници врховне власти САД промишљени злочинци јер су главни пројектанти, налогодавци, усмеривачи и контролори државног тероризма САД посредством којег на разноврсне начине угрожавају безбедност многих земаља у свету, наравно и светски мир. О каквим се личностима ради, упутно је имати у виду следећу оцену: „Мислим да у правном смислу постоје веома чврсте основе да се суди сваком америчком председнику од Другог светског рата наовамо. Сви су лично били тешки ратни злочинци или су посредно учествовали у тешким ратним злочинима”¹⁵.

НЕПОСРЕДНИ РЕАЛИЗАТОРИ ТЕРОРИСТИЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ

Политику и стратегију националне безбедности¹⁶ САД одређује Савет за националну безбедност¹⁷ САД у складу са Уставом и другим нормативним актима Конгреса САД.

¹² Председник Форд је посебним актом одобрио политичка убиства (Executive Order 11905: Foreign Intelligence Activities, February 18, 1976).

¹³ Проф. др Смиља Аврамов, „Прикривене акције” у стратегији Сједињених Америчких Држава, „Војно дело”, 1/1999, стр. 24.

¹⁴ Наређење председника Картера из 1978, Акт (The Intelligence Oversight Act) из 1980. и Статут од 14. августа 1991. (Public Law 102/88, The Intelligence Authorization Act, Sec. 503e).

¹⁵ Ноам Чомски, Шта то у ствари хоће Америка?, Институт за политичке студије, Београд, 1994, стр. 36.

¹⁶ Национална безбедност је заштита једне земље од свих врста спољне агресије, шпијунаже, субверзија, узнемиравања и другог непријатељског деловања (John M. Collins, Grand Strategy, Annapolis, Md, 1973).

¹⁷ Председник Савета је председник САД, а његови стални чланови су помоћник председника САД за послове националне безбедности, директор CIA и начелник Здруженог генералштаба оружаних снага САД.

Јединствена спољна политика САД условно се састоји из три целине – дипломатска, војна и обавештајна, а под стратегијом се у америчкој теорији и пракси подразумева „вештина и наука о избору опција...“¹⁸. Усклађена примена политике и стратегије треба да обезбеди заштиту и остваривање националних интереса и циљева.

Савет за националну безбедност (СНБ) САД намењен је „да саветује председника САД о интегрисању унутрашње, спољне и војне политике... како би се обезбедило да видови оружаних снага и сва одељења Владе САД ефикасно сарађују на питањима која се тичу националне безбедности“¹⁹. У ту сврху, СНБ одржава редовне и ванредне састанке, на које, осим сталних чланова, зависно од питања које се разматра, позивају се и други високи државни функционери, првенствено директори обавештајних служби. За припрему материјала на редовним и ванредним састанцима СНБ надлежни су: Стални штаб (експерти за поједине регионе света или поједине врсте безбедности), Група из ЦИА и неутврђен број комитета, комисија и радних група, смештених у тзв. Ситуационој соби која се налази у подземним просторијама Беле куће²⁰.

С обзиром на то да се у „Ситуационој соби“ СНБ, првенствено на основу података обавештајних служби, непрекидно прати, процењује и предвиђа развој ситуације у појединим земљама, о чему се на разне начине (билтени, информације, прегледи и слично) извештавају чланови СНБ и највиши званичници САД, посебно њихов председник, та чињеница утиче на то да директори обавештајних служби САД имају велики утицај на рад СНБ. Наиме, њихове обавештајне процене у многим случајевима пресудно утичу на доношење одлука о избору опција у спољној политици и стратегији. Усклађено деловање обавештајних служби обезбеђује Комитет за спољну обавештајну делатност (сачињавају га директор ЦИА који је уједно и председник, заменик секретара одбране за полику безбедности и помоћник председника САД за послове националне безбедности) који утврђује тежиште и приоритете и руководи стратегијском обавештајном делатношћу.

Обавештајну заједницу САД (The U.S. Intelligence Community) чини 14 цивилних и војних организација²¹. Све оне обавештајно-субверзивно се ангажују према другим земљама, а посебно Централна обавештајна агенција, Обавештајна служба Државног секретаријата за иностране послове, Одбрамбена обавештајна агенција, Агенција за националну безбедност и обавештајне службе КоВ, РВ и РМ оружаних снага САД.

¹⁸ John M. Collins, исто, стр. 14 и 15.

¹⁹ Fletcher Prouty, *The secret team*, Prentice – Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1973, p. 429.

²⁰ Др Тодор Мирковић, Војска у спољној политици САД, „Војно дело“, 4-5/96, стр. 60.

²¹ Централна обавештајна агенција (ЦИА); Агенција за националну безбедност (NSA); Војна обавештајна служба (DIA); Управа (Биро) за обавештајну делатност и истраживање Стејт департамента, односно Министарства спољних послова; Обавештајне службе видова оружаних снага (КоВ, РВ и РМ); Војна картографска агенција (DMA); Национална управа за извиђање (NRO); Централна управа за анализу слике (CIC); Федерални истражни биро (ФБИ); Обавештајне службе ресора Владе САД за (1) борбу против тероризма и трговине наркотицима, (2) државне резерве и (3) енергију.

Без обзира на то што је јединствена спољна политика САД у начелу тродимензионална (дипломатска, војна и обавештајна), председник и највиши званичници САД приликом доношења одлука, посебан значај придају обавештајним подацима. То чине с разлогом. Наиме, после сазнања да дипломатским путем нису у стању да принуде земљу–жртву да се повинује њиховим захтевима, а да би употреба „голе” војне силе због више разлога била ризична и нерентабилна, приоритет придају „прикривеним акцијама”. Они оптималну координисаност дипломатске, војне и обавештајне стратегије остварују посредством Оперативног центра у СНБ (смештен у „Ситуационој соби”), односно сектора за послове међународне безбедности и међународне политике у Стејт департменту и у Пентагону који су организовани по рефератима за одређене земље.

У оперативном центру СНБ се на основу приспелих обавештајних података стално процењује, анализира и предвиђа ситуација у појединим земљама и израђују билтени и друга документа која се презентују члановима СНБ. Оперативни центар је у сталној вези са секторима за конкретне земље у Стејт департменту и Пентагону. После одлуке (директиве) председника САД да се према конкретној земљи предузму мере ради очувања њене стабилности (ако је наклоњена политици САД) или њеног принуђавања да се потчини интересима САД, у оквиру СНБ или Пентагона се формира тим за ту земљу (country team). Тим начелно чине референти за ту земљу у секторима Пентагона и Стејт департамента и ЦИА.

Основни задатак тима јесте да дневно ажурира податке о земљи која је објекат напада САД и предлаже надлежнима какве мере треба да одобре да би се та земља укључила у колосек америчке политике. Уколико експертски тим закључи да дипломатска стратегија не може да буде ефикасна, а војна би била неисплатива и компромитујућа за САД у политичком смислу, у том случају се опредељује за примену тзв. треће опције („прикривене акције”).

Круцијална карактеристика „специјалних мера” јесте тајност. Оне могу да буду усмерене према целокупном руководству конкретне земље или појединим његовим члановима, према свим или појединим областима друштвеног живота, према појединим категоријама грађана или само истакнутим појединцима у оквиру њих итд. На пример, ако се располаже подацима да је суверен (председник) конкретне земље главни противник политике САД, тим предлаже мере које ће резултирати његовим неутралисањем²². Имајући у виду да је физичко уклањање суверена једна од могућих специјалних мера, та чињеница поуздано указује на то да државни тероризам представља битан садржај стратегије САД познате као „прикривене акције”. Неважно је да ли ће за уклањање суверена бити ангажовани припадници обавештајних служби или других организација САД или ће администрација или „невладине организације” САД у ту сврху тајно финансирати, наоружати и оспособити терористичке групе или организације састављене од држављана земље коју нападају.

²²

„Ваше време је истекло, или ћете сами отићи или ћемо вас са власти уклонити силом”, гласио је ултиматум који је председник САД Бил Клинтон упутио (16. 9. 1994) посредством телевизије председнику Хаитија генералу Раулу Седрасу.

Има много примера државног тероризма САД. Наиме, јавност је упозната са приличним бројем успешних и неуспешних атентата на суверене страних држава (Аљенде, Трухиљо, Хусеин, Гадафи, Кастро и други) у организацији ЦИА, као и о њеним покушајима да посредством терористичких недржавних субјеката земље коју напада насилно свргне легитимну власт и разбије њен територијални интегритет. Некадашњи председник САД Џонсон изјавио је да је 95 одсто „прикривених акција” којима су прибегле САД спровела ЦИА, али је у њих била укључена и дипломатија²³ То показује да су обавештајне службе САД најзначајнији реализатори њене терористичке стратегије. Аргументи су садржани у књизи „Највећи успеси ЦИА”, у којој њен аутор наглашава да је „највећа заблуда у веровању да се главне операције ЦИА односе на прикупљање података” и да „упркос њеном имену, главна сврха постојања ЦИА јесте – и увек била, извођење тајних („прикривених”) операција, које сачињавају економско ратовање, монтирање избора, атентати, па чак и геноцид”²⁴.

Пракса показује да је спектар специјалних операција које изводе обавештајне службе САД широм света много шири од онога шта обухватају „прикривене акције”²⁵ америчке стратегије. Искуства СРЈ и српског националног бића из овог домена су веома богата и омогућавају да се у потпуности сагледа процес планирања и извођења државног тероризма САД, који у начелу, обухвата: „1) идентификовање проблема, 2) обавештајну обраду објекта, 3) процену ситуације, 4) избор вида акције, 5) предлог за доношење одлука (садржи вид акције, снаге, средства и одговорног руководиоца), 6) доношење одлуке и 7) извођење задатка”²⁶.

Америчке обавештајне службе и „приватне” организације су у периоду од 1990. до 1995. године извеле низ „прикривених акција” против српског националног бића у Хрватској и БиХ. Тежишно су биле ангажоване на организационом јачању хрватске и муслиманске паравојске и њеном усмерењу ка уништењу или протеривању Срба са вековних огњишта. Када су напokon закључили да оне саме нису способне да реализују поменути геноцидни чин, одлучили су да се непосредно ангажују ваздухопловне снаге САД и НАТО-а. Авијација НАТО-а је у периоду од 30. августа до 13. септембра 1995. године употребила око 400 авиона и извела 3.202 борбена лета, при чему је изручила око 10 тона експлозива по 150 војних и цивилних циљева у Републици Српској. Последице тог геноцидног терора у режији САД и хрватске и муслиманске паравојске је око 9.000 убијених цивила и више од 300.000 прогнаних Срба из Хрватске и БиХ.

Међу бројним специјалним операцијама ЦИА против СРЈ, посебно су карактеристичне две – пружање финансијске и друге подршке појединим политичким

²³ Loch K. Jghnson, Covert Action and Accountability: Decesion Making for America's Secret Foreign Policy, „International Studies Quarterly”, V. 33/1989, n. 83.

²⁴ Mark Zipsenauer, The CIA's Greatest hits, Odonian Press, Tucson. Arizona, 1997.

²⁵ „а) савете и обавести, 2) субвенционисање појединаца, 3) финансијску подршку и техничку помоћ политичким партијама, 4) помоћ приватним организацијама, укључујући радничка удружења (синдикате) и приватне фирме, 5) тајну (покривену) пропаганду, 6) обуку појединаца, 7) економске операције, 8) паравојне или политичке акционе операције намењене за рушење или подршку новом режиму и 9) покушаје атентата” (Jeffry T. Richelson, The U.S. Intelligence Community, Second edition, Ballinger Publ, Co.Cambridge, Mass, 1989).

²⁶ Мирковић, др Тодор, Специјалне акције и операције обавештајних служби САД, Војно дело бр. 3-4/99, Београд, стр. 18.

странкама и „независним медијима” ради насилног свргавања легитимних власти СРЈ и тероризму албанских сепаратиста на Косову и Метохији ради разбијања територијалног интегритета СРЈ.

АКТУЕЛНА „ПРИКРИВЕНА ОПЕРАЦИЈА” ПРОТИВ СРЈ

Потпредседници Владе Србије су 12. јануара 1999. године на конференцији за новинаре у Београду изнели садржај тајног документа ЦИА под насловом „Промоција демократије у Југославији – основни елементи за финансијску подршку”. У њему, ЦИА предлаже Влади САД да у текућој години знатно повећа износ финансијске подршке, наводно, демократским снагама Југославије са садашњих 15 на 35 милиона долара за промену ауторитативног режима у Београду. Имајући у виду да су званичници САД претходних година систематски неосновано оптуживали легитимну власт у СРЈ како је „недемократска” и да спроводи „терор” над Албанцима на Космету, могућно је претпоставити у какву сврху би био употребљен новац који је ЦИА тражила од Владе САД. Несумњиво у функцији обезбеђења услова за насилно свргавање власти у СРЈ.

Поменути навод аргументовано је потврдила државни секретар САД за спољне послове Мадлен Олбрајт пред пореским истражним органима САД. Она је на захтев (у децембру 1998. године) да објасни неке ставке из буџета свог секретаријата за спољне односе САД, одговорила: „Не могу вам говорити о детаљима, природно, али више од 30 милиона долара смо уложили у нашу ствар у Србији, Црној Гори и још неким околним земљама Балкана”. На питање пореских органа шта се тачно финансира у Србији и Црној Гори, именована је одговорила: „Видећете свршићемо с њима већ до пролећа. Јешће нам из руке”²⁷.

Терористички карактер стратегије САД посебно је регистрован за време (од 24. 3. до 10. 6.) оружане агресије НАТО-а на СРЈ. Наиме, иако је у агресији против СРЈ учествовало 19 чланица НАТО-а, њен главни наредбодавац и носилац биле су оружане снаге САД. Оваква експонираност САД посебно је била изражена у погледу систематског дејства авијације по цивилним циљевима у СРЈ.

Суочивши се са одсудном одбраном ВЈ²⁸ званичници САД свесно су били покретачи терора над цивилима СРЈ. Будући да је овакав смишљен злочин над цивилима СРЈ јавно изнео (24. 3. 1999) председник САД Бил Клинтон²⁹, његови непосредни извршиоци (пилоти и послуге крстарелих ракета) су само

²⁷ Са Интернета пренела „Политика”, 21. 1. 1999. године.

²⁸ Два догађаја на почетку агресије су посебно уверила агресора у способност ВЈ да успешно брани и одбрану земљу. Прво, припадници РВ и ПВО су 27. марта оборили супертајни, „невидљиви”, најмодернији и најскупљи Ф-117, чиме је срушен сан о томе да могу некажњено да чине злочине. Убрзо затим припадници Приштинског корпуса су 1. априла на територији СРЈ заробили двојицу подофицира и једног војника САД који су покушали да извргају копнени систем одбране ВЈ.

²⁹ У телевизијској поруци грађанима САД да су „оружане снаге САД, заједно са савезницима, покренуле ваздушне ударе против војних циљева на простору Југославије”, Клинтон је као први разлог за то навео да се „демонстрира озбиљност НАТО-а у супротстављању репресији над Албанцима на Косову” (оправдане и изнуђене мере МУП-а Србије и Војске Југославије против албанских терориста квалификовао их је као репресију и у циљу заштите терориста наредио је војну агресију на СРЈ, н.л.). Навођењем првог разлога за агресију НАТО-а на СРЈ, Клинтон је разоткрио спрегу САД са албанским терористима а изношењем другог разлога „заstraшивање Србије и Југославије” показао је особину врхунског терористе. Уствари, демантовао је себе да су „ваздушни удари” покренути против војних циљева у СРЈ, чињеница која је систематски потврђивана у даљем току агресије, јер су цивили СРЈ били главна мета напада НАТО агресора.

у складу са тим бестијално убијали цивиле СРЈ. О кључној улози команданта НАТО-а за Европу америчког генерала Веслија Кларка и осталих официра оружаних снага у бирању циљева који ће бити тучени у СРЈ, постоје бројни докази. С тим у вези, пилот шпанског ратног ваздухопловства, капетан Мартин де ла Хоз, каже: „Све мисије које смо реализовали, све до једне, планирали су амерички официри, са детаљима за напад, циљевима и типом муниције коју треба да користимо. Једна наредба америчких официра послала је пилоте да бацају касетне бомбе на избеглице у Приштину и Ниш. Наш пуковник се енергично супротставио и неколико дана касније стигла је наредба о његовом премештају”.³⁰

Званичници НАТО агресора су за време агресије константно потврђивали своју промишљену намеру да применом систематског терора над цивилима СРЈ сачувају од уништења терористичке банде албанских сепаратиста на Космету, с једне стране, и да застрашивањем грађана СРЈ створе код њих уверење да главни кривац за поменути терор није агресор, већ државно руководство СРЈ, са друге стране. Дакле, процењивали су да ће дејством по цивилним циљевима створити панику код становништва а потом умешном пропагандом да га усмере против руководства СРЈ.

Председник САД Клинтон је у чланку под насловом „Праведан и неопходан рат”, између осталог, казао да би „у случају колебања НАТО-а Косовари постали људи без домовине који живе под тешким условима у неким од најсиромашнијих земаља Европе”³¹.

Поменути циничан покушај Клинтона да бруталну агресију НАТО-а на СРЈ оправда наводном бригом за Албанце са Космета, поред осталог, изазвао је гнев код ауторитативног новинара „Вашингтон поста” (25. 5. 1999) да реагује питањем: „Да ли је тај човек изгубио разум?”, поткрепљујући своје питање чињеницама о томе да напади на путничке возове и аутобусе, енергетски систем, болнице и амбасаде, усмерени на изазивање патњи обичних људи, ни у ком случају не могу да буду оправдање за заштиту „косовара” (Албанци, н.п.) које је управо дивљачко бомбардовање авијације НАТО-а принудило на масовно бекство са Космета у Албанију и Македонију („најсиромашније земље Европе”, како их је назвао Клинтон).

Главнокомандујући снага НАТО амерички генерал Весли Кларк је дајући упутства потчињеним командантима како да изводе агресију на СРЈ, нагласио да „све треба растурити, уништити и претворити у прах и пепео”. У интервјуу (20. 8. 1999) лондонском „Гардијану” признао је да је наредио бомбардовање цивилних објеката и недужних грађана СРЈ. По њему, стратегија бомбардовања СРЈ се распала после само неколико дана³² и НАТО генерали „фрустрирани неуспехом”, преузели су „команду” од политичких лидера и отпочели гађања цивилних објеката и грађана Србије.

³⁰ „Артикуло-20”, 14. 6. 1999. године.

³¹ „Њујорк Тајмс”, 23. 5. 1999. године.

³² „Мислили смо, да ће бити довољно неколико бомби па да ствар буде завршена”, изјавио је 16. 6. 1999) за „Њусвик” бивши амерички државни секретар Хенри Кисинџер, а бивши фински председник Мауна Коивиста је закључио да је одлука НАТО-а о бомбардовању СРЈ била заснована на погрешној процени („Хелсинки Саномат”, 22. 6. 1999).

У другој половини маја 1999. године када је агресија против СРЈ била у пуној жестини и Весли Кларк истицао како је наводно његов „врхунски приоритет“ уништавање 3. армије ВЈ на Космету, његови најближи сарадници отворено су признавали да се у тој фази „ваздушне кампање“ плански „наноси штета квалитету свакодневног живота грађана Србије како би се становништво побунило против свог политичког руководства. Портпарол Пентагона у Вашингтону није скривао да НАТО намерно дејствује разорним експлозивним бомбама на електроенергетске капацитете³³ с циљем да грађане Србије остави дуже време без струје, воде, хлеба и других основних потребштина, а секретар за штампу Беле Куће Џо Локард је с тим у вези, тврдио: „Ваздушни рат даће резултате и уколико истрајемо с тим ратом то ће нас довести до циљева које смо поставили на његовом почетку“.

Бројчане чињенице уверљиво показују о обиму и жестини терора који је НАТО примењивао током агресије на СРЈ – погинула су 462 припадника ВЈ и 114 припадника полиције Републике Србије³⁴, убијено је више од 2.000 и рањено више од 5.000 цивила у СРЈ. Од укупног броја погинулих цивила око 30% су деца, а међу лицима која су теже повређена у ваздушним нападима чак је 40% најмлађих³⁵.

После безуспешног атентата (22. 4. 1999) на председника СРЈ, који је покушала да изведе авијација САД³⁶, наручилац атентата, председник САД Бил Клинтон је још агресивније испољио намеру да насилно свргне легитимну власт у СРЈ. Тај задатак је поверио ЦИА, а Сенат САД је 1. јула 1999. године одобрио 100 милиона долара за „акције поткопавања легитимног политичког система Србије и СРЈ“.

Имајући у виду чињенице које су у вези са терористичким плановима САД против СРЈ објављене у штампи, могућно је претпоставити каквог су садржаја необјављене (тајне) чињенице. Позивајући се на неименоване изворе у Вашингтону, амерички недељник „Тајм“ објавио је (5. 7. 1999) да је Клинтон тајни документ којим на ЦИА преноси овлашћења непходна за ову тајну операцију потписао у пролеће 1999. године, за време агресије НАТО на СРЈ. О садржају тог плана за насилно свргавање легитимних власти СРЈ, „Тајм“ је писао: „ЦИА се, такође, нада да готовину тајно достави опозиционим групама у Југославији, као и да регрутује дисиденте унутар Владе у Београду и југословенске војске. Информативна агенција Владе САД (USIA) намерава да границе Србије окружи са шест радио предајника, који ће према унутрашњости земље 24 сата дневно емитовати вести западних станица“.

³³ „Авијација НАТО-а је у 17 случајева користила графитне бомбе којима је деловала по објектима Електропривреде Србије. Први пут су графитне бомбе бачене 2. маја на електрична постројења и мрежу у околини Обреновца... затим на ТЕ „Никола Тесла-А“, термоелектрану у Дрмну и општини Костолац, хидроелектрану у Перућцу и на разводна постројења у Бесеровини у општини Бајина Башта... Од 22. маја, агресор је у циљу изазивања што веће патње цивилног становништва отпочео са разарањем постројења Електропривреде Србије...“ („Безбедност“, МУП Републике Србије, ратно издање, 2-3/99, стр. 192).

³⁴ Извод из обраћања председника СРЈ Слободана Милошевића грађанима СРЈ 10. јуна 1999. године („Безбедност“ МУП Републике Србије, ратно издање 2-3/99, стр. 187).

³⁵ „Безбедност“ МУП Републике Србије, 6/99, стр. 729..

³⁶ Тог дана у четири сата изјутра, четири бомбе агресорских САД су погодиле дневну собу, трпезарију и спаваћу собу резиденције председника СРЈ у Београду.

После сусрета између државног секретара САД Мадлен Олбрајт са делом српске опозиције у Вашингтону, „Њујорк тајмс” (3. 11. 1999) открио је да је администрација председника Клинтона фрустрирана што „ни санкцијама, ни бомбардовањем нису успели да баце Југославију и Србију на колена, и сада се припремају нове тактике и смицалице”. Овај недељник је посебно истакао учину коју је саопштила Олбрајтова: „САД би преиспитале санкције према Југославији – ако би на изборима која она жели да организује у Југославији – победио онај на кога рачуна администрација председника Клинтона”. У даљем, Олбрајтова је конкретно објаснила како жели да ти избори изгледају, какви услови пре тога морају да буду испуњени, ко ће и како да их надгледа и, ако све буде онако како она жели, оценила је да зна и ко ће бити изабран.

Олбрајтова сукцесивно јавно показује своју заокупљеност са извођењем прикривене операције против СРЈ ради ванпарлементарне смене легитимних власти СРЈ. „Разговарали смо о заједничким напорима да подржимо демократску транзицију у Србији и интензивирамо дијалог са српском демократском опозицијом”, рекла је она (9. 11. 1999) на конференцији за новинаре у Вашингтону, после њеног састанка са челницима Европске уније.

Расположиве чињенице указују на то да администрација САД под изговором да СРЈ треба демократизовати, наставља са извођењем „прикривене операције” против СРЈ ради свргавања њених легитимних власти и довођење на власт гарнитуре која ће беспоговрно извршавати налоге САД.

СПЕЦИЈАЛНА ПОДРШКА АЛБАНСКИМ ТЕРОРИСТИМА

Администрација САД почев од 1991. године изводи свеобухватну прикривену операцију ради стварања, јачања и очувања терористичких банди албанских сепаратиста на Космету, између осталог, наденувши им назив „Ослободилачка војска Косова”. Као посебно експонирани носиоци ове специјалне операције идентификовани су председник САД, државни секретар за спољне послове и одбране САД, командант НАТО за Европу, Конгрес и Сенат САД, ЦИА, медији, изасланици председника САД за Балкан, невладине организације и амерички припадници мисије ОЕБС-а и ОУН на Космету, у Албанији и Македонији.

О интензитету учешћа Клинтонове администрације у поменутој операцији позваћемо се на један битан податак. Наиме, само у периоду од 28. 2. 1998. године, када су албански терористи извршили оружани напад на припаднике МУП-а Србије у селу Ликошане код Глоговца, до 29. 4. 1998. године³⁷, када је Контакт група на састанку у Риму на инсистирање САД дала потпуну подршку насиљу терориста (осудила је „прекомерну употребу силе од стране југословенске војске и полиције, ... захтевала је „обуставу репресије над Албанцима од стране власти у Београду ... и повлачење наше војске и полиције са Космета”), припадници администрације САД су разним изјавама 15 пута

³⁷ У том двомесечном периоду албански терористи извршили су 106 оружаних напада на припаднике полиције, војске и цивиле, при томе убили 16 лица (10 припадника МУП-а и шест цивила) и ранили 29 лица (14 припадника МУП-а, два припадника ВЈ и 12 цивила).

јавно подржали терористе, односно просечно су се оглашавали сваких четири дана³⁸.

Због недостатка простора, с једне стране, и кључне улоге ЦИА у извођењу ове прикривене операције, са друге стране, овом приликом износимо само неке инсерте о ангажовању ЦИА.

Према наводима америчког стручњака за субверзивно деловање тајних служби Џона Витлија, ЦИА је у договору са немачком обавештајном службом (БНД) отпочела да пружа подршку терористима албанских сепаратиста на Косову и Метохији од почетка 1990. године. Немачка тајна служба је преузела задатак да формира и финансира ОВК, који је успешно извршила³⁹. Почев од 1992. године ЦИА је плански истискивала утицај БНД на ОВК и почетком 1998. године у потпуности преузела албанске терористе у своју надлежност. Имајући ту чињеницу у виду, јасно је због чега су терористичке банде албанских сепаратиста у пролеће 1998. године нагло појачале оружано насиље на Косову и Метохији против СРЈ.

Многе чињенице показују заокупљеност ЦИА очувањем и јачањем ОВК. На пример, у августу 1998. године, када су наша полиција и војска катастрофално поразиле албанске терористе, саветник за националну безбедност председника САД Семјуел Бергер наложио је ЦИА да разради план којим ће ОВК претворити у озбиљног противника Војсци Југославије. У фебруару 1999. године директор ЦИА Џорџ Тенет је у једном извештају СНБ констатовао да ће, уколико се не постигне „мировни споразум“ између СРЈ и ОВК, после зиме „СР Југославија покушати да потпуно уништи ОВК“. Извештај у великој мери разоткрива због чега су САД упорно покушавале да принуде СРЈ да „преговара“ са терористима, а када је пристала на то (наводни преговори су одржани од 6. до 23. фебруара у Рамбујеу и од 15. до 19. марта у Паризу), уместо делегације албанских терориста у улози преговарача појављивали су се званичници САД. Када им у Рамбујеу није успело да присиле делегацију СРЈ да потпише безусловну капитулацију, НАТО је 24. марта 1999. године извршио војну агресију против СРЈ. Иако је као изговор за агресију навео спречавање „хуманитарне катастрофе“ на Космету, овај беспреседански злочин је извршио да би заштитио ОВК, што је потврђено после окончања агресије.

Уместо закључка, о терористичком карактеру доктрине и стратегије САД упутно је позвати се на оцену коју је (23. 11. 1999) изнео кандидат за председника САД Патрик Бјукенен. Залажући се за „нови американизам“ који би се заснивао на одбрани нације али без претензија на туђе територије, Бјукенен је прозвао Вашингтон да је расадник тероризма и Клинтоновом силеџијству упутио поруку – „да се наша елита пробуди и схвати реалност како је интервенционизам инкубатор тероризма“.

³⁸ „Специјални изасланик председника САД за Балкан Роберт Гелбард (3, 4, 5, 12, 18 и 19. 3.), представник Стејт Департамента САД Џејмс Фоли (5. 3.), Стејт департамент САД (6.3.), представник за штампу Стејт департамента Џејмс Рубин (11. и 13. 3.), државни секретар САД Мадлен Олбрајт (13. 3.), заменик државног секретара САД Строуб Талбот (16. 3.), државни секретар САД Мадлен Олбрајт (3. 4.), заменик државног секретара САД Строуб Талбот (17 и 21. 4.).“ (Мијалковски Милан, Злочини и заблуде албанских сепаратиста, НИЦ „Војска“, Београд, 1999, стр. 195-241).

³⁹ „Junge welt“, 17. 1. 2000.

МЕНАџМЕНТ И КРИЗНИ ПРОГРАМ – АСПЕКТ ОДНОСА СА ЈАВНОШЋУ

Мр Добрица ВЕСИЋ,
МУП Републике Србије

Премда постоје многе очекиване потешкоће са којима се суочавају организације и руководни органи, у свакодневној управљачкој пракси, појава кризних ситуација представља реалну опасност која се углавном појављује онда када се то

најмање очекује. При томе сваки појединац и свака организација могу да се суоче са кризом различитог облика и различитих размера. Локални тзв. ограничени ратови (или „ваздушне кампање“), потом елементарне непогоде и катастрофе угрозиле су судбине многих људи и утицале су на привредне токове многих земаља (однос с јавношћу представља перманентан процес – устале релацију, али у овом раду се посматра само изузетна, кризна ситуација).

С друге стране, трагедије типа лансирања летилице „challenger“ падова авиона познатих авио компанија и потапању трајекта „Estonia“ шокирале су светску јавност и изазвале жаљење и протесте због судбине жртава и њихових породица.

Затим, техничке грешке у производњи и неисправност производа натерали су неке произвођаче, међу којима недавно и „Опел“ да са тржишта „повуку“ такве производе и накнадне штете купцима. Нека хемијска и нуклеарна постројења затворена су због гласних протеста присталица покрета за очување човекове околине. Отпуштање радника у компанијама које су вршиле структурна прилагођавања створило је управи много додатних проблема услед реаговања јавности и бурних протеста радничких синдиката. Због учешћа у аферама и скандалима нарушен је дуго стварани углед неких познатих компанија, а суд јавности нису избегли ни представници влада неких земаља. Још је светској јавности познат пример да је због финансијских спекулативних трансакција свог представника банкротирала и једна од најугледнијих светских банака „Bering Brathers“.

Свим наведеним кризним ситуацијама дат је различит публицитет и третман у јавности. Примећује се велика диспропорција у третману различитих кризних догађаја. На пример, агресији на једну суверену земљу, као што је СР Југославија, сразмерно је дат далеко нижи публицитет него другим врстама криз-

них ситуација. Осим тога, кључни је био различит третман (уволитативан приступ) тим кризним ситуацијама. То зависи од низа фактора из окружења и степена директне заинтересованости и степена коришћења ефеката из изазваних кризних ситуација. Међутим, два су фактора кључна: произвођачи кризних ситуација и управљачи кризних ситуација. У овом тексту покушаћемо да осветлимо један од приступа управљања кризним ситуацијама. При томе, треба имати у виду међузависности: односа са јавношћу, пропаганде и јавног мњења. Осим тога, односи са јавношћу нису *ad hoc* акција него континуелна делатност.¹

МОГУЋНОСТ ПРЕДВИЂАЊА КРИЗНЕ СИТУАЦИЈЕ

Листа кризних ситуација, новијег датума веома је дуга, а број оних који су директно или индиректно осетили опасност и негативне ефекте ових догађаја прилично је велики. У суштини, криза се може посматрати и као неразрешени сукоб.

Иако свака од криза представља посебан догађај (причу за себе), све су оне имале неколико заједничких обележја. Изазвале су велико интересовање и реаговање локалне и светске јавности. Није спорно да су биле (дуже или краће), са различитих аспеката у центру пажње светских медија. Потом, утицале су на судбине многих људи, организација, предузећа и установа. При том, велика већина од актера који су били „захваћени” кризом није очекивала да нешто тако може да им се деси. Истовремено они који су учествовали у отклањању последица криза схватили су, да оперативни програм за савладање кризе и увежбан наступ кризног тима, чине „кључ” успешног управљања у кризним ситуацијама.

С друге стране, са пословног аспекта, у условима повећаног степена ризика и неизвесности на светском тржишту, многа предузећа схватају да постоји све већа реална опасност од могућег суочавања са различитим облицима криза. Искуства из праксе оних који су тај пут већ прошли, аргументовано потврђују потребу да се криза предухитри кроз благовремено приступање озбиљним припремама. Премда је јасно да није могуће предвидети какви све облици кризе (као и обим) могу да се десе, менаџери настоје да утврде и издвоје облике кризних ситуација, поготово оних који представљају највећу реалну опасност за њихову организацију (установу или предузеће). Потом настоје да пронађу ефикасан начин да одговоре на кризну ситуацију.

Имајући у виду могуће последице криза на поједине сегменте или друштво (организацију) у целини, у пракси је створена потреба за експертима и посебним профилем стручњака за управљање у кризним ситуацијама.

Ови специјалисти настали су углавном из редова стручњака за Public Relations, који су најчешће били ангажовани на решавању проблема насталих у кризама.

¹ Многи сматрају да су односи са јавношћу првенствено симболички, комуникативан феномен, а у савременом друштву, последично и медијски феномен. На пример, Богданић, А., Кризне ситуације у односима с јавношћу, часопис „Српска политичка мисао”, Београд, бр. 1-4/1994, стр. 131.

Мада су, до сада, они углавном „ступали на сцену“ тек када се криза догоди, у савременој пословној пракси они све чешће имају проактивну улогу. Од ових експерата се очекује:

„снимање“ окружења и предвиђање сценарија потенцијалне кризе, припрема кризног програма и утврђивање задужења кризног тима, увођење прецизне процедуре управљања у случају кризе, организовање ефикасног тренинга потенцијалних учесника у решавању очекиване кризе.

При томе, треба имати у виду да криза, са аспекта односа са јавношћу, представља у доброј мери и симболички процес који изазива неуравнотеженост у комуникативним односима између организација и њених стратешких јавности (јавно мњење).

СТАВОВИ РУКОВОДСТВА – ТОП МЕНАџМЕНТА

Припремљеност организације (предузећа или установе) за успешно савлађивање могуће кризне ситуације или догађаја, у великој мери, зависи од става руководства према инвестирању у развој кризних програма.

У савременим условима многе организације имају позитиван став и овим програмима придаје се све већи значај. Ангажовање експерата и специјализованих агенција на изради таквих програма и инструктажи запослених, као и повећање улагања компанија са том наменом, најбоље илуструју нови позитиван тренд.

Тако на пример, око 45% клијената познате агенције Burson-Marsteller² има развијен кризни програм, а растући тренд тражње консултантских услуга, у овој области бележе и друге специјализоване агенције. Исто тако, клијенти се овим агенцијама све више обраћају пре него што се суоче са кризом, док су у прошлости позиви стизали углавном кад се клијент нађе у сред кризе.

Нови приступ указује, да за разлику од раније праксе, (када су кроз инструктажне програме углавном били увежбавани руководиоци организације за сусрет са новинарима) тренинг се све више практикује за упослене на свим нивоима²

За све ангажоване организује се више „briefinga“ да би им се објаснило како се активира кризни програм. Потом следе објашњења о њиховим задужењима и каква је процедура у случају кризе. Преко бројних симулација кризних ситуација све се ово редовно увежбава више пута у току године.

На пример, у обуку својих кадрова неке компаније годишње улажу и преко 50.000 фунти, а „Emergency planning College“ годишње одржи преко 25 специјалистичких курсева на којима се полазници тренирају да управљају у кризним ситуацијама и да брзо проналазе адекватна решења.³ Дакле, у управљању

² Ђурић, М., Public Relations – кључ успешног наступа на тржишту, ИЗИТ, Београд, 1992.

³ Pr Week, 17 February 1985, Haymarket Business Publications, Ltd. London, 1995.

кризним ситуацијама време може да буде одлучујући фактор (ако се на време отклони сукоб, спречи саботажа или неутралише негативна пропаганда, онда се штета најчешће спречава.

Потенцијална криза може истовремено да значи и велику опасност за организацију али и велики комуникацијски изазов, поготово за тзв. мас медије. Међутим, уколико се унапред предвиди њен појавни облик, а при томе се обаве благовремене припреме за ефикасну акцију кризног тима, негативни ефекти могу осетно да се ублаже. При томе, организација или служба својим одговорним понашањем и ефикасним комуницирањем, може да се заслужи поштовање јавности и добар углед. Мада је свака кризна ситуација специфична, неке препоруке које су резултат искуства из праксе могу да се примене у већини случајева. При томе, треба имати у виду да кад се догоди кризна ситуација за односе са јавношћу, штета је такоређи, већ начињена, те је то полазна претпоставка.

Менаџмент, треба, пре свега, да отпочне са припремама за управљање у кризној ситуацији. Процес управљања у кризној ситуацији започиње израдом кризног програма и обучавањем кадрова, у координацији с осталим организационим деловима.

МОДЕЛИ КОМУНИКАЦИЈА У ОДНОСИМА С ЈАВНОШЋУ

Продубљивање разумевања у разрешавању конфликта, проишавших из кризних ситуација, међу комуникаторима у односима са јавношћу може се обављати на више модела, односно начина. Примењивањем класичних елемената односа с јавношћу (информисање, убеђивање и кооперација), могу се извести најмање четири модела комуникација, који обухватају углавном највећи број оперативних техника.⁴

1. Модел: МЕДИЈСКА АГЕНТУРА ИЛИ ПУБЛИЦИТЕТ (једносмеран комуникативни процес)
 - креирање и презентирање разноврсних једносмерних порука које, углавном садрже само лепе и позитивне ствари о некој заједници, личности или организацији,
 - при томе не треба поистовећивати публицитет и односе са јавношћу, јер понекад претеран публицитет има сасвим супротне ефекте.
2. Модел: ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ (једносмерно информисање јавности)
 - објективност, тачност и избалансираност информација о организацији или клијенту,
 - примењују га, односно треба да га примењују: јавне и научне институције, владе и владине организације, здравство, међународне организације, итд.

⁴ Grunig, J. & Hunt, T., *Managing public relations*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1984.

3. Модел: АСИМЕТРИЧНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ИЛИ УБЕЂИВАЊЕ (утицање и мењање јавног мњења)

- пошаљилац шаље прелиминарне поруке примаоцима, да би повратне поруке искористио за креирање наредних порука којим жели да убеди примаоце у свој став,
- садржи: анализу „фидбека“, у виду интервјуа, емпиријских истраживања, писма, отворених телефонских линија, скупова, дебата итд.

4. Модел: СИМЕТРИЧНО ИЛИ РАВНОПРАВНО КОМУНИЦИРАЊЕ

- вишесмерни комуникациони процес, са коришћењем повратних порука,
- процес изискује и промену става и понашања пошаљивоца поруке.

У свим моделима организације и њихове јавности су увек у односу одређене међусобне зависности. Међутим, треба имати у виду да су медији (посебно тзв. електронски) кључни фактор за односе с јавношћу.

Исто тако, за сваку организацију је врло битно да познаје своју јавност, те да не губи енергију у односима са „непостојећим“ примаоцима порука. Нарочито, у кризним ситуацијама, познавање јавности представља апсолутно одређујући фактор при анализи ситуације и планирања комуникација.⁵

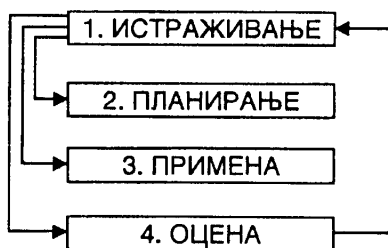
У том смислу, треба имати у виду да је основни циљ успостављања односа са јавношћу успостављање и продубљивање веза, те стварање позитивног утиска о организацији или служби (како за екстерну, тако и интерну публику). То имплицира и друге факторе који утичу на живот организације: економске, друштвене и политичке. При томе, треба имати у виду, да у постиндустријском друштву, свет симбола постаје доминантнији од појавног света. Стога и многи сукоби и кризе настају: разрешавају се на нивоу симбола. За многе, само оно што чују или виде у медијима представља стварност, односно потврду о неком догађају да се стварно одиграо.

Један од најчешће примењиваних модела у односима са јавношћу састоји се од четири елемената који су међузависни:

- (1) истраживање и анализа проблема у односима са јавношћу,
 - идентификација кризне ситуације, величину проузроковане штете узрока кризне ситуације, кључних публика, (истраживања се примењују у формулисању циљева и задатака).
- (2) Планирање деловања (дефинишу се поруке, стратегије и тактике),
- (3) Примена плана деловања (писање, креирање, продукцију и слање порука које треба да достигну формулисани циљеве и задатке),
- (4) Оцена резултата деловања (анализирају се повратне везе и односи).

⁵ Богданић, А., Кризне ситуације у односима с јавношћу, часопис „Српска политичка мисао“, бр. 1-4/1994. стр. 134.

Преглед бр. 1 Четворостепени модел процеса односа са јавношћу

Извор: Heibert, R. E. Ungurait, D. F. & Bohn, T. W., *Mass media IV: An Introduction to modern communication*, New York: Longman. 1991.

При свему томе треба имати у виду да јавно мњење не мора да буде скуп индивидуалних мишљења о некој теми у одређеном тренутку него друштвени комуникативни процес.⁶ У том процесу постоје разни фактори (изузев медија) који утичу на формирање и мењање мишљења (ранији ставови и предубеђења, идеолошка опредељења, животна средина, конгнитивне шеме – здраворазумски ставови о људима и ситуацијама, мишљења саговорника и група, гласине, заинтересованост за одређену ствар итд.). Исто тако, треба имати у виду да људи често имају приватна мишљења и јавна мишљења (односно псеудо мишљења које појединци јавно изражавају на основу утиска о већинском мишљењу).

ИЗРАДА КРИЗНОГ ПРОГРАМА

Основни део система управљања у кризним ситуацијама представља кризни програм. Међутим, да би био оперативан и применљив, програм треба да буде једноставан и јасан. У суштини у њему треба да буду садржани одговори на три кључна питања са којима се свака организација или установа може да суочи⁷:

- (1) Шта (непредвиђено) може да се деси?
- (2) Шта када се деси криза?
- (3) Шта после кризе?

Дакле, израда кризног програма састоји се из три групе елемената који дају одговоре на горе постављена питања.

Почетак израде кризног програма отпочиње „снимањем“ окружења и уочавањем специфичних проблема и опасности који су у блиској вези са активностима организације (предузећа или установе) и који могу да се развију у кризу.

⁶ Price, V. & Roberts, D. F., *Public Opinion Processes*, in C. R. Berger & S. H. Chaffee (Eds.), *Handbook of communication science* (p.p. 817-846), Newbury Park: Sage, 1989.

⁷ Cutlip, Center & Broom, *Effective Public Relations*, 8th ed, Prentice - Hall International, Inc. Englewood Cliffs, 1995.

Зато је неопходно утврдити следеће:⁸

- (1) на које стручњаке и кадрове може да се „рачуна“ у тим ситуацијама,
- (2) који су експерти доступни изван колектива и
- (3) какву подршку може да пружи руководство.

Израда детаљнијег сценарија за савлађивање кризе са јасним задацима извршилаца представља деликатан део програма. У том делу треба дати важне инструкције за чланове кризног тима и помоћно особље, које у таквим ситуацијама може да пружи драгоцену подршку.

Затим, унапред треба да се разради процедура за успостављање и одржавање двосмерног тока информација између организације на једној страни, и медија и заинтересоване јавности на другој страни.

Припремање листе са важним адресама и телефонима и одређивање начина њеног ажурирања веома је важан корак ка брзој и ефикасној комуникацији. Исто тако, потребно је припремити и листу са могућим питањима и одговорима кроз које може да се објасни кризна ситуација, и да се информише јавност о активностима које се предузимају у циљу санације или елиминисања кризне ситуације или догађаја.

Све инструкције треба да буду припремљене у писаном облику и престављене на јасан начин у оквиру посебног „приручника“ који ће бити доступан свима у колективу. Ради лакшег коришћења, добро је да сва упутства буду систематизована по фазама у подсетнику.

При томе је јасно да израда кризног програма и његово представљање на папиру представљају само први корак у инструктажи и тренингу за успешно решавање кризе.

Друга фаза кризног програма треба да пружи одговоре шта кад се деси криза.

Централно место у кризном програму заузима план комуницирања.

Премда свака организација припрема овај план на специфичан начин, процедура која означава редослед извођења појединих активности углавном је веома слична. На основу вишегодишњег искуства и сарадње са бројним клијентима, у овој области, у консултантској агенцији „Hill & Knowlton“ припремљен је једноставан и практичан подсетник који може да буде користан свима који се суоче са неким од облика кризе.⁹

При томе је врло важно да се сачува присебност и поштује унапред договорена процедура. У том смислу стручњаци и препоручују поштовање десет фаза, односно правила:

⁸ Dilenschneider & Forrestal, Public Telationg Handbook, 3thed., The Dartnel Corporation, Chicago, Illionis, USA, 1990.

⁹ Communication World, the International Association of Business Communications, San Francisco, CA, 1994/1995.

(1) Дати „узбуну“ свим члановима тима

- ако постоји криза не сме да се игнорише,
- о насталој кризи одмах треба да буду обавештени сви они који су задужени за интерно комуницирање и комуницирање¹⁰ медијима, као руководеће структуре,
- на хитном састанку они треба да се упознају са свим битним детаљима и чињеницама у вези са насталом кризом.

(2) Објавити почетак примене процедуре за кризну ситуацију:

- сви чланови у колективу треба да се обавесте о активирању кризног програма и о потреби да са пуном одговорношћу следе утврђену процедуру,
- посебно треба да се нагласи шта се од чланова организације очекује,
- захтева се од чланова кризног тима да се уздрже од давања било каквих изјава у име компаније, сем у случају ако их кризни тим за то делегира.

(3) Именовати свог представника за штампу;

- све учеснике у реализацији кризног програма (посебно особе „везане“ за телефон) треба обавестити о томе ко је изабран на ову функцију да би му проследили сва питања која се односе на кризу, а која стигну на адресу организације,
- изјаве за штампу треба да даје само та особа на основу свих доступних информација и уз пуну сарадњу чланова кризног тима.

(4) Утврдити све чињенице;

- на лицу места треба да се утврде и провере све познате чињенице, на основу којих треба припремити саопштење за јавност,
- чињенична саопштења треба понудити медијима,

(5) Обезбедити простор и место за пријем новинара;

- бити на услузи представницима медија у прикупљању информација и ставити им на располагање технику за ефикасно комуницирање и слање извештаја,

(6) Бележити сва питања у вези са кризом;

- посебно лице треба да буде задужено да бележи сва питања и захтеве који се упуте на адресу организације,
- исто тако, посебно лице треба да буде задужено за сва саопштења и одговоре које даје представник за штампу.

(7) Пажљиво састављање саопштења за штампу;

- на изради саопштења треба да буду ангажовани стручњаци којима ће бити доступне све информације, са којима се у датом тренутку располаже,
- не треба саопштавати информације пре него што се провери њихова тачност, јер су у журби грешке могуће,

¹⁰ Communication World the International Association of Business Communications, San Francisco, CA, 1994/1995.

(8) Уздржаване од спекулација са информацијама;

- не треба прикривати истину, ни нудити двосмислене изјаве,
- уколико се не располаже одређеном врстом информације то треба посебно нагласити,

(9) Демантовати нетачне информације;

- информације које медији прибаве из других извора, а које нису тачне, одмах треба демантовати,
- с друге стране, треба изнети аргументе и понудити додатно објашњење.

(10) Омогућити слободан ток информација;

- доставити медијима нове информације у вези са истрагом и током кризе и обавештавати о акцијама медије,
- обавештења о акцијама и процесима предузетим да се криза реши, односно превлада.

Трећи сет одговора у управљању кризом, произлази из питања: шта после кризе?

Након савладавања кризне ситуације, односно догађаја, треба настојати да се објасни шта је криза значила за организацију (предузеће или установу) и шта је све предузето да се отклони опасност и надокнади настала штета.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Друштвене кризе, попут инфлације, ратова, насиља, штрајкова и демонстрација, настају због тога што се различити сукоби који их изазивају не успеју пребродити. Кризе се решавају или разрешењем или нестајањем сукоба. Сукоби се разрешују хармонизацијом конфликтних појава, или нестанком једне или свих сукобљених појава, или, на симболичном нивоу, привидом хармонизације или нестанка појава.

Уколико је организација (предузеће или установа) са пуном одговорношћу приступила решавању насталих проблема и ако је спровела одговарајуће мере да се заштите интереси циљних група које су на било који начин били угрожени, то треба да се искористи као основа за успостављање поверења и унапређења имиџа.

По престанку непосредне опасности коју је узроковала кризна ситуација, кризни тим треба да направи прву процену са колико је успеха организација успела да савлада негативне ефекте кризе и да надокнади насталу штету. То је и прилика да се провери поузданост свих елемената кризног програма и ефикасност у комуницирању са медијима и целокупним јавним мњењем.

У својим даљим акцијама стручњаци организације посебно треба да обрате пажњу на унапређење сарадње са медијима и са свима који су били изложени кризној опасности. Преко ових акција циљним групама и јавности треба да се покаже, шта ће све организација, односно предузеће или установа да предузме како би спречила да се сличан проблем појави у будућности.

БЕЗБЕДНОСТ

На основу стеченог искуства стручњаци за управљање кризним ситуацијама, односно догађајима, своју пажњу треба да усмере на ажурирање и на унапређење кризног програма, са надом да неће морати, поново да га активирају и спроводе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Богданић, А, Кризне ситуације у односима с јавношћу, часопис „Српска политичка мисао”, бр. 1-4/1994.
2. Ђурић, М., Public Relations – кључ успешног наступа на тржишту, ИЗИТ, Београд, 1992.
3. Pr Week, 17 February 1995, Haymarket Business Publications, Ltd. London, 1995.
4. Cutlip, Center & Broom, Effective Public Relations, 8th ed, Prentice – Hall International, Inc. Englewood Cliffs, 1995.
5. Dilenschneider & Forrestal, Public Telationg Handbook, 3th ed., The Dartnel Corporation, Chicago, Illionis, USA, 1990.
6. Comunication World, the International Association of Business Comuncations, San Francisco, CA, 1994/1995.
7. Grunig, J. & Hunt, T., Managing public relations, New York: Holt, Rinehart & Winston, 1984.
8. Price, V. & Roberts, D. F., Public Opinion Processes, In C. R. Berger & S. H. Chaffee (Fds.), Handbook of communication science (p.p. 817-846), Newbury Park: Sage, 1989.

О ПИТАЊУ ДОПУШТЕНОСТИ ДОКАЗА ПРИБАВЉЕНОГ ПОВРЕДОМ ЛИЧНОГ ПРАВА

Др Мирослав ЖИВКОВИЋ,
Полицијска академија

1. И у кривичном и у парничном поступку може се поставити питање о допуштености одређеног доказа уколико је прибављен повредом правила о доказивању односно кршењем доказне забране. Ипак, с обзиром на природу поступка и његову деликатност проблем допуштености доказа прибављеног повредом личног права има већи значај у кривичном поступку. Најчешће,

реч је о недозвољеним потражним радњама полиције или недозвољеним истражним радњама којима се прибављају докази на начин супротан правилима закона о кривичном поступку. Реч је, пре свега, о повредама правила о прикупљању обавештења од грађана која врши полиција¹ или повреди правила о вршењу истражних радњи која се односе на претрес стана и лица (чл. 206–210 ЗКП) или привремено одузимање предмета (чл. 211 – 215. ЗКП). Ове повреде могу учинити истражни судија или полиција када јој је поверено вршење истражних радњи. У појединим случајевима прибављања недопуштеног доказа могу постојати и елементи кривичног дела нпр. изнуђивања исказа (чл. КЗРС) нарушавања неповредивости стана (члан 68. КЗ РС), или противзаконитог претресања (чл. 69. КЗ РС).

Нејасност норми о овлашћењима полиције и истражног судије за интервенције у домен личних права грађана може имати велики утицај на ефикасност кривичног поступка. У ситуацији када није рашчишћено да ли постоји ваљан правни основ за интервенцију у приватни живот грађанина и друга лична права путем тајног прислушкивања и визуелног снимања постоји опасност да ови докази у кривичном поступку буду проглашени за недопуштене.² Међутим овде ваља разлучити два одвојена проблема. Један је питање допуштености односно законитости радњи којима се врши интервенција у сферу личних права грађана док је други проблем допуштеност употребе резултата ових радњи као доказа у судском поступку, тј. допуштеност одређеног доказа у процесном смислу.³

¹ О овом питању види шире: Др П. Кобе, О обавештењима прикупљеним од грађана и њиховом значају за кривични поступак, ЈРКК, бр. 2, 1979.

² Др В. Водинелић, Правне основе тајних оперативно-тактичких радњи, Архив, 3/94; и др З. Миловановић, примена средстава за прислушкивање и тајно осматрање у кривичном поступку, Анали правног факултета 1–3/91.

³ Г. Свилановић, Употреба доказа прибављеног повредом личних права, Правни живот бр. 9/1995. стр. 607.

2. У упоредном праву постоје у основи два схватања (са неколико подваријанти) о допуштености употребе противправно прибављеног доказа. По једном схватању које даје превагу принципу материјалне истине, у циљу ефикасног прогона учинилаца кривичних дела у начелу се узима да се као доказно средство може користити сваки извор информација погодан за утврђивање чињеница осим оног који је законом изричито забрањен.⁴ Другим речима, када је реч о томе шта је доказ све је дозвољено осим онога што је изричито забрањено. Овим принципом, како образлажу његове присталице, не дира се у принцип да је државним органима, када је реч о интервенцији у сферу личне слободе грађана дозвољено само оно на шта су они изричито овлашћени, јер овде није реч о интервенцији у сферу личне слободе већ о питању шта може бити доказ, односно о питању допуштености доказа. Доказ, пак по природи ствари може бити сваки извор информација погодан да се њиме нешто докаже, изузев уколико закон неки извор изричито, из посебних разлога забрањује.

Овакав став образлаже се и начелом слободне оцене доказа по коме суд када оцењује постојање чињеница није везан посебним доказним формалним правилима. Ово начело такође значи да суд има слободу не само када оцењује доказе, већ да када одлучује шта ће уопште узети као доказ, односно које ће средство сматрати подобним да буде доказ. Домет начела о слободној оцени доказа, по овом схватању, може се ограничити само законом, стога су недопуштени само они докази на које се односе изричите законске забране. Чињеница да је одређена радња према неком пропису недопуштена, тј. противправна не значи аутоматски да је доказ који је њоме прибављен противправан тј. недопуштен, јер се допуштеност доказа не цени с обзиром на противправност радње којом је прибављен, већ с обзиром на процесне прописе о доказивању. Уколико, пак, ови не предвиђају доказну забрану, доказ је дозвољен.

Ово питање повезано је и са начелом материјалне истине и дометом који се придаје овом начелу. У светлу начела материјалне истине неприхватљиво је да се неки доказ аутоматски сматра недопуштеним, тј. да се не сматра доказом само зато што је прибављен противправном радњом. То је исто као када би се рекло да нека чињеница није истинита, мада смо је лично видели, само зато што нам је посматрање било забрањено. Начело материјалне истине тражи заштиту истине. Онтолошки посматрано на постојањеједне истине не утиче начин њеног сазнања, конкретно законитост, односно незаконитост начина њеног сазнања. Ипак, право не може дозволити да се истина тражи по сваку цену и на сваки начин. Зато право уређује начин тражења истине. Начело материјалне истине, начело слободне оцене доказа и друга правила о доказивању, у која улазе и доказне забране представљају принципе и правила правно уређеног тражења истине. Циљ овог уређења је да се све вредности доведу међусобно у склад, те да се истина тражи на начин који не би битније повредио друге правне вредности. Право стога не признаје истину односно доказ до којих се дошло тортуром. У позадини овог правила је став да се живот, достојанство и телесни интегритет човека вреднују више од истине. У том смислу поставља се и следеће питање везано за одмеравање

⁴ Код нас ово схватање заступају др Ж. Алексић, *Научно откривање злочина*, Београд, 1972, стр. 200 и А. Макра, *Органи унутрашњих послова и закон о кривичном поступку (студија)*, Приручник Загреб, 1978, стр. 22.

и уравнотежење вредности: да ли би истину и доказ требало увек одбацили због противправности радње којом су прибављени или овако поступити само у случају квалификоване противправности, односно у ситуацији када је продор у лично право осумњиченог односно окривљеног исувише озбиљан и несразмеран с обзиром на кривично дело које му се ставља на терет. Поједини писци сматрају да би критеријум за квалификовану противправност могло бити постојање кривичног дела.⁵ У извесним пресудама донетим од стране судова у Сједињеним Државама изражен је, пак, став да квалификована противправност постоји само у случају ако је доказ прибављен радњом која је истовремено противставна.⁶

По мишљењу које недопуштенос доказа везује за постојање кривичног дела докази прибављени кривичним делима којима се вређају лична права, као што су кривична дела повреде неповредивости стана, повреде тајне писма и других средстава комуницирања, неовлашћеног прислушкивања и неовлашћеног фотографисања, недопуштени су. Нама се чини да овај став није заснован на правилном одмеравању примата различитих вредности. Зар заштита приватности лица осумњиченог или окривљеног за најтежа кривична дела може бити изнад захтева да се сазна истина и задовољи правда поводом тешког злочина. Уколико је лице окривљено за напад на живот, тело и слободу грађанина претежност правних вредности и друштвеног интереса налази се на страни захтева да се сазна истина, обезбеде докази и казни злочинац, макар се то морало учинити на основу доказа прибављеног уз повреду личних права. Чак и у случају када је доказ прибављен кривичним делом мора се водити рачуна о међусобној сразмери тежине кривичног дела које се осумњиченом односно окривљеном ставља на терет и кривичног дела које је према њему учињено са циљем сазнања истине и прибављања доказа. Систем у коме би се сваки доказ прибављен кривичним делом сматрао самим тим недопуштеним је једностран јер не води рачуна о потреби свестраног сагледавања једне сложене и деликатне ситуације. Са друге стране постоји схватање да је доказ прибављен путем кривичног дела ипак допуштен с обзиром да води утврђивању материјалне истине мада ће починилац кривично одговорати.⁷ Доказ је поготову допуштен ако нема елемената кривичног дела при његовом прибављању. Овакво схватање прихватили су судови у Сједињеним Државама у више случајева у којима је тужилац који је противправно прибавио доказе била приватна особа. На исти начин резоновали су и судови у Финској.⁸

Са друге стране не могу се дозволити крајње озбиљни продори у сферу слободе и приватности грађанина који би се правдали потребом да се разјасне и докажу лакша кривична дела. Укратко, у оваквој ситуацији неопходно је применити принципе сразмерности, уравнотежења различитих вредности односно интереса и социјалне адекватности.⁹ У том циљу суд мора располагати

⁵ Др П. Кобе, Резултати прислушкивања као доказ у кривичном поступку, *Наша законитост*, Загреб, бр. 11–12/85, стр. 1277.

⁶ Пример оваквог става постоји у пресуди Врховног суда САД поводом бракоразводне парнице у случају *Sacler v. Sacler*, 1964.

⁷ Овај став изражен је у већ наведеној пресуди Врховног суда САД *Sacler v. Sacler*.

⁸ Раиникаинен у: *Fundamental Guarantees of the Parties in Civil Litigation*, уредници М. Cappelletti, D. Tallon, издавачи Giufre i Oceana Publications, Milano, New York, 1973; наведено према Г. Свилановић, стр. 612, фуснота 27.

⁹ Н. Bindokat, *Mehrerlei Unrecht?*, „Juristenzeitung“, бр. 18, 1958, стр. 555; К. Rogall, *Gegenwärtiger Stand und Entwicklungstendenzen der Lehre von den strafprozessualen Beweisverboten*, ZStW (91) 1979, 1, 1–44.

релативно широким дискреционим овлашћењем када оцењује шта ће уопште узети као доказ, односно који ће доказ сматрати подобним или допуштеним. Увођење апсолутне доказне забране за доказе прибављене противправном радњом било би из изнетих разлога сасвим неадекватно.

Ни немачка клаузула која омогућава изузетак од правила о забрани употребе противправних доказа за „ургентне и неуобичајене ситуације” не оставља довољно дискреције суду јер априорно једну врсту интереса штити правилом док друге интересе занемарује предвиђајући да се могу заштитити само изузетно путем правила о изузетку. Пошто се изузеци по правилу уско тумаче јасно је да је суд у оваквој ситуацији усмерен и ограничен, мада би му с обзиром на многозначност ситуације коју треба решити требало оставити шира дискрециона овлашћења. Стога, у оваквој ситуацији по нашем мишљењу не би требало формулисати „опште правило и правило о изузетку” већ би било боље да се суду оставе шира дискрециона овлашћења тако да он може подједнако заштитити било који интерес односно вредност за које оцени да им треба дати приоритет. При томе, наравно, законодавац треба да усмери суд путем широких и еластичних правних стандарда којима би формулисао одређене критеријуме за коришћење дискреционих овлашћења. Међутим, као и другим случајевима, конкретно одмеравање би требало да буде на суду а не на законодавцу.

3. По другом схватању доказ прибављен противправним продором у уставна односно законска права грађана је недопуштен на суду. Ово схватање захтева стриктно поштовање права и слобода грађана, чак и по цену да се тиме угрожава ефикасност кривичног прогона учинилаца тешких злочина. Циљ овог става је да дестимулише полицију и судске истражне органе да на противправан начин прибављају доказе с обзиром да унапред знају да они неће моћи бити употребљени у кривичном поступку. Овај став доводи до једног значајног проблема који се састоји у томе да починиоци тешких, често и гнусних кривичних дела бивају ослобођени због недостатка доказа, иако ти докази постоје али су због њихове противзаконитости недопуштени. Чест је случај да управо полиција због недовољне стручности у области права обезвреди одређене доказе. Као илустрација овог става може се навести чувени пример спора Миранда в. Аризона из 1966. године у коме је Врховни суд Сједињених Држава одлучио да је доказ недопуштен јер приликом испитивања особе у притвору ова није била упозорена да има право да не одговара на питања, да одговори могу бити коришћени као доказ против ње, те да има право на присуство адвоката.¹⁰

Судска пракса да су противправно прибављени докази недопуштени чврсто је укореењена у Сједињеним Државама, Немачкој и Италији. Међутим у Немачкој овакво схватање нема упориште само у судској пракси већ и у закону. Чланом 383. став 1. тач. 1. Немачког грађанског процесног закона утврђено је правило о недопуштености противправно прибављеног доказа, али уз значајан изузетак за „ургентне и необичајене ситуације” у којима је нелегално прибављање доказа неопходно да би се заштитила друга уставна права грађана, која се на други начин не могу заштитити. Оправдање за овај изузетак нађено је у теорији пропорционалности која полази од принципа уравнотежене оцене супротстављених вредности. Изузетак од правила о недопуштености

¹⁰

Пресуда је наведена према Г. Свилановић, наведено дело стр. 609, фуснота број 15.

употребе противправно прибављеног доказа који постоји у немачком праву је веома значајан, јер се њиме отклањају апсурди до којих може доћи у случајевима када би учиниоци тешких злочина морали бити ослобођени због недостатка доказа, мада постоје докази који су додуше противправно прибављени. Проблем са нормом која допушта изузетак је међутим у томе што њена примена почива на дискреционој оцени суда, услед чега може доћи до неједнакости у третману различитих случајева и правне несигурности, без обзира на постојање механизма за усклађивање судске праксе.

4. У нашој науци о питању допуштености доказа прибављеног на противправан начин, углавном се износе исте оне дилеме и ставови који постоје у свету. У нашем Закону о кривичном поступку није изричито предвиђено да је доказ недопуштен због околности да је прибављен противправно. Проблем је у томе што би се апсолутном забраном употребе недопуштеног доказа вређало начело материјалне истине и ефикасност кривичног прогона. С тога је неопходно да наш законодавац реши ово спорно питање. Кораци у том правцу предузети су у Предлогу за измене и допуне закона о кривичном поступку из 1991. године.

Предлогом се предвиђа измена члана 83. ЗКП-а и брисање чланова 84. до 86. ЗКП-а што би за последицу имало забрану употребе недопуштених доказа. Проблем је међутим у томе што у нашем праву када је реч о појединим доказима није јасно да ли су они допуштени или не, односно није јасно која овлашћења и у којој мери поседују полиција и истражни органи правосуђа када је реч о интервенцији у права и слободу грађана. Док су неке ситуације као нпр. забрана самообвињавања, забрана испитивања одређених лица или њихово право да ускрате сведочење јасне, друге ситуације као на пример, тајно тонско и визуелно снимање осумњиченог и окривљеног или снимање у сврхе превенције криминалитета није уопште правно уређено или је уређено на крајње нејасан и сегментаран начин. Пошто није јасно да ли државни органи у овим ситуацијама имају или немају овлашћења за продор у права и слободу грађана и њихов приватни живот не може се са сигурношћу тврдити да овакве интервенције представљају недопуштене доказе у судском поступку.

5. Посебан проблем произлази из несклоности наших судова да непосредно примењује поједине одредбе устава. Тако рецимо у члану 23. став 4. Устава СР Југославије стоји да „лице које је лишено слободе истовремено мора бити упознато да није дужно ништа да изјави”. У ставу 5. истог члана предвиђено је да лице које је лишено слободе има право да узме браниоца кога изабере. Ове одредбе устава по својој природи су такве да могу бити непосредно примењиване од стране судова. Ипак, оне се у пракси не примењују, ни од стране полиције ни од стране судова са образложењем да наши закони, а пре свега Закон о кривичном поступку нису усклађени са уставом, нити разрађују наведене одредбе. Члан 23. Устава СР Југославије представља пример када се већ на основу Устава може основано закључити да је одређени доказ недопуштен. На основу наведеног члана недопуштено је коришћење исказа лица које је саслушано после притварања или фактичког лишења слободе уколико лице није било упозорено да није дужно ништа да изјави, те да може одмах узети браниоца. У истоветном случају Врховни суд Сједињених држава у већ наведеној пресуди Миранда в. Аризона из 1966. године одлучио је да је доказ који је прибављен на изнети начин недопуштен.

Непосредна примена устава у ситуацијама законских празнина представља начин да суд пронађе оријентире, ако не већ и сигурне правне ослободнице за процену о правној ваљаности интервенције државних органа у права и слободу грађана. При томе суд треба да има у виду чињеницу да начин остваривања појединих слобода и права човека и грађанина може бити прописан законом само када је то Уставом предвиђено или када је то неопходно за њихово остваривање, док ограничење слобода и права човека и грађанина може постојати само када је то Уставом изричито утврђено или када произлази из неопходности поштовања једнаких слобода и права других (чл. 11. Устава Републике Србије).

На крају, када је реч о евентуалним изменама закона о кривичном поступку, треба указати да би било веома корисно, ако не и неопходно у будући закон унети одредбу која би предвидела принципе на основу којих би суд у оправданим случајевима могао одбацили одређени доказ као недопуштен. Начело пропорционалности односно уравнотежене оцене супротстављених вредности налаже да се у извесним специфичним и оправданим ситуацијама дозволи продор у права и слободу других лица уколико се њиме штити нека виша вредност, односно неко сопствено важније уставно право, а пре свега право на живот, здравље, физички и психички интегритет. Исто важи и за кажњавање тешких злочина. Интервенције у туђу сферу слободу и приватности по нашем мишљењу имају основ у наведеном члану 11 Устава Републике Србије према коме ограничење слобода и права човека и грађанина може постојати када то произлази из неопходности поштовања једнаких слобода и права других. Теорија пропорционалности, према којој продор у уставно право или слободу губи својство противправности уколико је неопходан да би се заштитило друго уставно право, које се на други начин не може заштитити, има према томе непосредан основ у нашем уставу. Штавише, сваки устав имплицитно подразумева ово начело јер се ниједно уставно право, ни слобода, не могу схватити апсолутно, већ само у коегзистенцији са другим слободама и правима.

ЛИТЕРАТУРА:

1. М. Дамашка, Потајна употреба справа за прислушкивање у кривичном поступку, Зборник ПФ Загреб, (X) 1960, 1–4, 196–209 (Дамашка 1960а).
2. М. Дамашка, Процесне последице употребе доказа добивених на недозвољени начин, Наша законитост, Загреб (Наша законитост) 1960, 220–230 (Дамашка 1960б).
3. В. Водинелић, Криминалистика (пето пр. и прош. изд.) Београд 1984.
4. Љ. Валковић, Правна заштита поштанских пошиљака телеграфских и телефонских приопћења, Наша законитост 1979/3.
5. З. Јелић, Кривично-процесно право, Београд, 1997.
6. М. Милошевић, Кривично-процесно право, Београд, Полицијска академија, 1998.

УРЕД ЕВРОПСКЕ ПОЛИЦИЈЕ – ЕУРОПОЛ

Доц. др Милан МИЛОШЕВИЋ,
Полицијска академија

ПРЕТХОДНЕ НАПОМЕНЕ

Међународна полицијска сарадња немета-ла се као ургентна друштвена потреба паралелно са развојем саобраћајних и телекомуникацијских средстава, који је криминалцима омогућио да избегавају полицијске потраге у земљама у којима су учинили кривична дела. У том смислу је још на почетку XX века постало очигледно да одељеност националних полицијских служби погодују ширењу злочина (нпр. тешких облика разбојништава). Упркос томе, сарадња међу државама у области унутрашње безбедности и наредних неколико деценија је остала спорадична и неорганизована, а чак и до такве ад нос сарадње најчешће је долазило захваљујући личним везама полицијских органа у различитим земљама. Превазилажење оваквог стања условило је појаву постепене институционализације међународне полицијске сарадње у различитим облицима на билатералном, регионалном и универзалном нивоу.

У међувремену је таква сарадња постала *conditio sine qua non* спречавања и сузбијања неких од најтежих облика савременог криминалитета. Шта више, експанзија међународног тероризма и организованог класичног криминалитета са елементима иностраности (кријумчарења наркотика, тзв. прање новца и сл.) максимално је актуелизовала планове за стварање једне наднационалне полицијске организације у другој половини XX века. По замисли иницијатора и оснивача, а донекле и по реализацији те замисли, таквом организационом облику међународне полицијске сарадње најближи је Уред европске полиције – Еуропол.

Полазећи од изнетих чињеница, а у контексту неминовне сарадње СРЈ са земљама чланицама Европске уније и самом Унијом у спречавању и сузбијању криминалитета, јавља се потреба ближег сагледавања устројства и функционисања службе Еуропола. Сигурно је, наиме, да разумевању свеукупног функционисања Европске уније, па и сагледавању савремене администрације уопште, у значајној мери доприноси упознавање унутрашње организације, конкретне надлежности и одговорности појединих органа и тела Уније. То посебно важи за службу Еуропола, посматрано индивидуално и у склопу других

сегментата Европске уније, будући да се она са правом убраја у најзначајније елементе Уније у овом тренутку.

Истовремено се овим остварује и додатни циљ који проистиче из потребе сталног праћења и прилагођавања реалном окружењу СРЈ, па тако и актима припремљеним и усвојеним од стране Европске уније. У том контексту је упознавање са радом ове специфичне службе, унутар једне саме по себи специфичне међународне организације, од несумљивог значаја за постојеће и предстојеће односе и интересе наше земље. Другим речима, познавање правне технике и принципа на којима је фундиран Еуропол, може даље да допринесе очувању интереса СРЈ и омогући благовремену припрему активности локалних прописа за случај активнијег уклапања у овакве међународне токове.¹

Сагласно наведеним интересима и потребама, Еуропол ће у даљем тексту бити размотрен не само са нормативног аспекта, већ и у домену садржаја и начина рада, особља и институција, механизма одлучивања и практичног деловања уопште. Претходно ће у најкраћем бити изложени неки од узрока и услова за његово оснивање и, с тим у вези, побројани други видови међународне полицијске сарадње на мултилатералном плану. Том приликом биће донекле апострофирани само они облици међународне сарадње у области унутрашње безбедности који су у блиској прошлости на неки начин тангирали Југославију (групе Квантико и Помпиду) или су од посебног значаја за саму службу Еуропола (група Треви). С друге стране, уопште неће бити речи о оним видовима међународне полицијске сарадње који су већ били предмет сагледавања бројних монографија, чланака и других радова у нашој земљи и иностранству (Интерпол, тзв. систем Шенгена и сл.).² Најзад, с обзиром на то да је Еуропол до сада претежно деловао кроз своју Јединицу на друге (EDU), сасвим на крају биће изложени неки од резултата који су том приликом остварени.

ОРГАНИЗАЦИЈА И ОБЛИЦИ МЕЂУНАРОДНЕ САРАДЊЕ У ОБЛАСТИ УНУТРАШЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Сматра се да је први институционализовани облик мултинационалне сарадње европских полиција био непосредно условљен распадом Аустроугарске монархије. Наиме, крајем 1919. године испоставило се да је полицијска префектура Беча остала у поседу криминалистичке документације за коју је било заинтересовано више постојећих и новостворених европских земаља. Размена информација између полиције Аустрије с једне и полиције Мађарске, Југославије, Италије, Чехословачке, Румуније и Пољске с друге стране, интензивирана је у толикој мери да је Беч убрзо постао први интернационални полицијски

¹ Упореди: Преглед европског законодавства, год. 2, бр. 3-4 (1999), стр. 23, 26.

² Тако нпр: К. S. Rodionov, *Interpol: Mif i dejstvitel'nost*, Москва: *Mezhdunarodnie otnosnija*, 1982, Будимир Бабовић, *Полиција у свјетском поретку*. Београд НЕА, 1997, стр. 138-247; Драгутин Газали, „Међународна организација криминалистичке полиције – Интерпол”, у: *Југословенска ревија за међународно право*, бр. 3 (1975), стр. 284-299; Душко Лопандић, Милутин Јањевић, *Споразум из Шенгена: За Европу без граница*, Београд: Правни факултет и др, 1996; Tuffner Martin, „Das Schengener Informationssystem (SIS)”, in *Kriminalistik*, vol 53, no 1 (2000), pp. 39-44; итд.

центар. Све ово је резултирало оснивањем Међународне комисије криминалистичке полиције (Ц.И.П.Ц.), чијим статутом је била предвиђена међусобна сарадња полицијских органа „свих културних држава”.³

Приближавањем крају XX века у Европи долази до новог таласа институционализације међународне сарадње у области унутрашње безбедности. Ови процеси су, међутим, условљени околностима дијаметрално супротним од оних који су фунгирали непосредно након Првог светског рата. Конкретније речено, мултинационална полицијска сарадња у овом случају директна је последица процеса интеграције већег броја европских земаља. Познато је да је постепено економско и политичко обједињавање готово свих земаља западне и северне, а донекле централне и јужне Европе произвело потребу бројних реформи и интервенција на легислативном и организационом плану, па тако и у сфери унутрашње безбедности. Конкретни потези у том смислу испољавају се у распону од хармонизације одређених прописа (нпр. о возачким дозволама, о дозвољеној количини алкохола у крви возача) до иницијатива за „развој механизма обавештајне сарадње” тј. за стварање националне обавештајне службе земаља чланица Европске уније (покрет „Енфопол 98” и слично.)⁴. Сигурно је, међутим, да посебан значај у том смислу има институционализација међународне полицијске сарадње у домену јавне безбедности, која се базира како на класичним, тако и на неким „нетрадиционалним” методама (нпр. „контролисана испоруке” дроге и оружје). Она се до сада реализовала кроз различите организационе облике, чије финале представљају Еуропол у целини и његова Јединица за дроге посебно.

Институционализована сарадња у области унутрашњих послова и правосуђа се у међувремену толико еманциповала да се сматра „трећим стубом” европске интеграције” (Third Pillar of European edifice). Наиме, сматра се да од момента ступања на снагу Уговора из Маастрихта, Европску унију чине три „стуба” сарадње. Први се односи на јединствену економско-финансијску политику, при чему стварање економске и монетарне уније представља квалитативни помак у односу на Римски и друге уговоре којима су основане европске заједнице, док други „стуб” чине заједничка спољна и одбрамбена политика које, у основи, представљају надградњу циљева и мера у овој области успостављених доношењем Јединственог европског акта у Луксембургу 1975. године.⁵ Разуме се да овде по одређеним питањима која спадају у јавну безбедност ипак нема, нити може бити потпуне и јасне дестинације. Тако превенција и сузбијање промета опојним дрогама заузима једно од централних места у трећем „стубу” интеграције, али једним делом спада и у први „стуб” будући да је област здравства, која у себи укључује и борбу против наркоманије, у директној надлежности Европске уније.

³ Claude Valleix, „Интерпол”, у: Избор, год. 26, бр. 1 (1986), стр. 6 и даље.

⁴ Стварање „Централне обавештајне европске агенције” посебно је актуелизовано након самита Европске уније у Хелсинкију почетком 2000. године. Пројектовано је да нуклеус будуће „еврообавештајне службе” формира главни званичник за спољне послове Савета Еу Хавијер Солана (бивши генерални секретар НАТО), с тим што би се њен рад претежно заснивао на електронском и сателитском извиђању (IMINT, ELINT)

⁵ Thierry Leleu, Jean-Baptiste Siproudhis, „Police Co-operation in the European Union (1993-1997)” In Interpol, vol. 53, no. 468 (1998), p. 24,25.

С друге стране, очигледно је да интеграциони процеси у најразвијенијим земљама Европе нису једини нити основни узрок интензивирања међународне полицијске сарадње крајем XX века. До ње би у сваком случају морало доћи, пошто је борба против међународног тероризма и других видова озбиљног транснационалног криминалитета прерасла у заједничку бригу и колективну одговорност. У савременим условима једноставно не би било могуће ефикасно спречавање и сузбијање бројних модалитета криминалних активности без размене података и уопште без тесне међусобне сарадње полицијских, правосудних, царинских и других одговарајућих државних органа на националном и међународном плану.

У механизму супротстављања свеукупном транснационалном криминалитету као неминовност се наметнула потреба интензивирања старих и стварања нових облика сарадње међу државама, при чему се реално превазилазе границе постављене схватањем о националном суверенитету. Таква сарадња је пре свега у функцији отклањања оних чланица који ометају ефикасну еинтернационалну сарадњу у области полицијског рада (нпр. разлике у погледу валидности одређених доказа, проблеми везани за екстрадицију окривљених и сл.). Растућа интернационализација тероризма и општег криминалитета достигла је на самом крају XX века такве размере да њихово спречавање и сузбијање све више постаје задатак органа државне безбедности. У истој равни је и проблем илегалног промета опасним супстанцама (нпр. радиоактивним материјалом) као и проблем прања новца, а у нешто мањој мери и проблем хулиганства, илегалне емиграције, крађа аутомобила и др.).

Познато је, између осталог, да су у борбу против најозбиљнијих видова класичног криминалитета већ укључене службе за заштиту уставног поретка неких западних земаља (БФВ у Немачкој, ЦСИС у Канади и сл.), али и њихове спољне обавештајне службе (нпр. СИС/МИ⁶ у Великој Британији). Све ово је присутно, али у далеко већој мери и на плану превенције и репресије тероризма. Наиме, борба против тероризма временом задобија доминантно место у програмским оријентацијама готово свих обавештајних служби, а начело јединства обавештајног рада долази до максималног изражаја. Штавише, неке земље су оформиле и посебне службе безбедности за сузбијање унутрашњег екстремизма и тероризма (тзв. унутрашње обавештајне службе). Такав је, на пример, случај са Централним уредом за опште истраге и специјалне операције (УЦИ-ГОС) у Министарству унутрашњих послова Италије, који је, након реформе од 1981. године, прерастао у Централну дирекцију превентивне полиције (ДЦПП), у оквиру које егзистира посебна Служба за антитероризам, као и специјалне противтерористичке јединице (НОЦС).

Аналитичко сагледавање учесталости, облика и модалитета међудржавне сарадње у сфери унутрашње безбедности, показује да се она стабилно увећава ла како се XX век ближио свом крају. У садржинском погледу, ова сарадња

⁶ Детаљније о томе види: Ingmar Weitmeier, Elmmar Fuhlich, „Verfassungsschutz und Organisierte Kriminalitaet“, in: *Kriminalistik*, vol. 52, no 2 (1988), pp. 91-95; Stuart Farson, „Security Intelligence Versus Criminal Intelligence“, in: *Policing and Society*, vol. 2, no. 2 (1991), pp. 65-87; Simon R. Wright, „Joining Forces: The potential for success with targeting and intelligence“, in: *The Police Journal*, vol. 71, no. 3 (1998), pp. 207-212;

се логично везивала за појаве и процесе који су се могли оквалификовати као „додатна претња безбедности“ држава Европске заједнице, као и шире“. Конкретно, реч је о тероризму међународног значаја који је и у Западну Европу „увезен“ са Блиског и Средњег Истока (палестински, исламско; фундаменталистички и др.), као и о тзв. еуротероризму под чиме се подразумева деловање идеолошки усмерених илегалних организација у западноевропским земаљама, које су актима терора угрожавале државне институције сопствених земаља и Северноатлантског пакта (нпр. „РАФ“ у СР Немачкој, „Директна акција“ у Француској, „Борбене комунистичке ћелије“ у Белгији, „17. новембар“ у Грчкој итд.).⁷

У погледу форми до сада остварене мултинационалне сарадње у домену унутрашње безбедности, запажа се да је та сарадња остваривана у оквиру организације Уједињених нација, Савета Европе и Европске заједнице, као и кроз друге видове трансконтиненталне и регионалне сарадње. Тако су у различитим временским периодима под окриљем ОУН деловали Група Квантико, Бернски клуб, Група 15 и Базелски комитет. У оквиру Савета Европе деловали су Европски комитет за проблеме криминалитета („Комитет директора за проблеме криминала“) и Комитет експерата у његовом саставу, Група Помпиду, Консултативни комитет за сузбијање тероризма, ad hoc експертски комитет о правним аспектима азиланата, избеглица и апатрида, као и друга специјализована радна тела. Међу групама за сарадњу у области унутрашње безбедности у оквиру европских заједница издвајају се Група Треби, Координациона група за слободу кретања („Група Родос“), Одсек за усклађивање борбе против кријумчарења, Група за пружање узајамне помоћи „ГАМ“ и „Г-92“, Европски комитет за борбу против опојних дрога, ad hoc експертска група за проблеме токсикоманије, ad hoc група за емиграцију итд.

Уз Међународну организацију кривичне полиције - Интерпол и систем Шенген, свему овоме треба додати и друге облике институционализоване полицијске сарадње западноевропских и других земаља с идентичним циљевима, на пример Медитерански клуб („Миди клуб“) који је основан у Риму 1982. године, а окупља представнике одговарајућих служби појединих европских (Француска, Шпанија и Италија) и северно-афричких земаља (Алжир, Тунис и Мароко) у борби против исламског фундаментализма и организованог криминалитета. Исто важи и за међународна тела формирана с циљем да обезбеде одређене прописе као основу за коришћење „специјалних полицијских техника“. Наиме, ради унапређења сарадње у овој области формирана је неформална „Међународна радна група која, између осталог, треба да креира банку података о искуствима у појединим областима рада полицијских тајних агената. Државе чланице ове групе су Француска, Аустрија, Швајцарска, Белгија, Холандија, Шведска, Норвешка и Канада, а представници се састају два пута годишње. На основу до сада предвиђених јурисдикција оформљено је и јединствено оперативно тело које је непрекидно ангажовано током целе године.“⁸

⁷ На самом крају XX века проблем евротероризма је готово елиминисан, пошто је од наведених организација активна још само група „17. новембар“. О њој види: Andrew Corsun, „Group Profile: The Revolutionary Organisation 17 November in Greece, in: Terrorism, vol. 14, no. 2 (1991), pp. 77-104. О осталим носiocима евротероризма види нпр: International Encyclopedia of Terrorism, Chicago – London, Fitzarou Dearborn Publishers, 1997, pp. 567-582.

⁸ Роберто Тодини, „Тајни операци“, у Безбедност/Скопје, код. 33, вонреден број (1993), стр. 179-181.

Радна група Квантико формирана на иницијативу САД 1978. године и представља један од развијенијих облика међународне полицијске сарадње у оквиру ОУН. Група је названа Квантико (Quantico) по месту у коме се налази њено седиште и, истовремено, седиште Федералног истражног бироа (FBI). Трансконтиненталног је карактера, јер је чине високи функционери органа унутрашњих послова како западноевропских земаља (Немачка, Француска, Италија, Велика Британија и Шведска), тако и Аустрије, Канаде, и САД. Група је формирана ради борбе против усташког тероризма, пошто су у то време припадници „Хрватског револуционарног братства“, „Хрватског народног отпора“ и других екстремних организација хрватске емиграције представљали главне носиоце трансконтиненталних терористичких претњи. Објекат рада ове групе убрзо је проширен и на терористичка дејства емиграције са Средњег и Блиског Истока (Палестинци, Јермени, Курди, Шити). Иначе, група се састављала два пута годишње, а њена активност се углавном базирала на проценама и анализама FBI и других надлежних органа САД.

Група Помпиду у оквиру Савета Европе представља орган међудржавне сарадње у борби против злоупотребе и илегалног промета наркотика. Основана је 1972. године на иницијативу тадашњег председника Француске, по коме је и добила име (Помпиду). Чланице ове групе, са седиштем у Стразбуру првобитно су биле земље Бенелукса, Француска, Италија, СР Немачка и Велика Британија. Касније су им се придружиле Данска, Шведска, Норвешка, Финска, Ирска, Грчка, Турска, Португалија, Швајцарска и Аустрија. У раду групе учествовале су и САД, Канада, Ватикан и Пољска, док је Југославија извесно време била земља чланица. Најзад, рад ове групе се одвијао у виду састанака надлежних министара који су одржавани сваке друге године, као и састанака „сталних кореспондената“ који су се одржавали полугодишње, са циљем припреме министарских састанака и надзора над реализацијом програма рада.

У периоду оснивања група Помпиду није имала званични карактер. Међутим, почетком осамдесетих година она постаје „пилот група“ и бави се најважнијим питањима припреме и увођења нових средстава за јачање унутрашње безбедности, као и израдом заједничких студија. Интзивирање међусобних веза и контаката (разменом посета високи функционера безбедности) и стварања централизованих механизма и структура на националном нивоу усмеравањем на јачање међусобне сарадње, као и израда конкретних планова за оснивање заједничких органа, требали су да омогуће њено прерастање у европску полицију.⁹

Група Треви делује у оквиру Савета Европе, а основана је на иницијативу Велике Британије у Риму 1975. године. Име је добила по чувеној римској фонтани чији је назив, истовремено, акроним француских назива за тероризам, радикализам, екстремизам и међународно насиље (Terorisme, Radicalisme, Extremisme, et Violence Internationale). У почетку је окупљала само министре унутрашњих послова и правосуђа земаља чланица европске заједнице, али је у међувремену унапредила сарадњу са Шведском, Норвешком, Канадом, Аустријом, САД и Мароком („земље – пријатељи групе Треви“. Сматра се да су

⁹ Упореди: Д. Лопандић, М. Јањевић, *op. cit.* стр. 208, 211; Б. Бабовић, *op. cit.* стр. 109.

у суштини представљала ванинституциони орган за међународну сарадњу у области безбедности.¹⁰

Група Треви је интензивирала активности након склапања споразума у Шенгену 1985. године, а на конференцији одржаној 1990. године је усвојила „Програм активности за јачање сарадње између полиција у борби против тероризма и других облика организованог криминалитета“. Састанцима су у почетку присуствовали искључиво чланови а касније им се придружују експерти на нивоу шефова полицијских служби који се баве конкретним питањима и припремом предлога одлука за састанке министара. На крају, познато је да су паралелно са специјализацијом циљева и задатака, у оквиру групе Треви формиране подгрупе за поједина питања и то: Треви I – за борбу против тероризма; Треви II – за технику рада полиције, хулиганство и јавни ред; Треви III – за борбу против организованог криминалитета и илегалног промета наркотика; и Треви IV („Треви 92“) – за изналажење адекватних механизма за очување нивоа безбедности након отварања унутрашњих граница.

Друштвене околности које су биле карактеристичне за моменат оснивања, као и сам назив ове групе, показују да је њена основна сврха борба против међународног тероризма, односно радикализма и екстремизма са елементима иностраности (евротероризам и сл.). То се јасно уочава и из резултата састанака министара унутрашњих послова, односно правосуђа земаља чланица Европске заједнице надлежних за унутрашњу безбедност, који су се први пут састали 1976. године у Луксембургу да расправе проблеме граница своје надлежности на подручју опште сигурности. Том приликом су денесене одлуке о међусобној размени информација везаних за акте насиља, терористичке планове и активности и техничка искуства, затим о размени полицијских службеника и усавршавања полицијског образовања, о сарадњи у заштити цивилног ваздушног саобраћаја, нуклеарних електрана и безбедности цивилног транспорта нуклеарног материјала, сарадњи у сузбијању природних катастрофа или несрећа – посебно пожара, као и међусобном испомагању у конкретним случајевима против тероризма.

Касније, а нарочито од 1992. године, група Треви се развила у праву конференцију европске безбедности. Саветовања министара у оквиру ње обухватила су најважније смернице у сузбијању тероризма са ино-елементом, илегалног промета наркотика, и других видова организованог криминалитета. Поред тога, разговарало се и о мерама за полицијско образовање и истраживања, али и о мерама за јачање оперативне сарадње органа безбедности унутар Европске заједнице. Према томе, група Треви је саветодавно тело високих званичника правосуђа и органа унутрашњих послова, које се састаје два пута годишње да би разматрало политику у вези са тероризмом, опojним дрогама, другим облицима тешког криминалитета и сродним питањима.

Сматра се да, поред Интерпола, само још Група Треви представља потпуно изграђен механизам полицијске сарадње у Западној Европи, те да је Треви као установа својевремено проширила сферу сарадње на област унутрашње политике изван официјелних структура Европске уније. Најзад, с обзиром на

¹⁰ „Пут у Европу“, у: Избор, год. 29, бр. 4 (1990), стр. 332; Д. Лопандић, М. Јањевић. *op. cit.* стр. 214.

чињеницу да је Еуропол средином двадесетих година био подређен „Треви-министрима“, у стручној јавности се најављује могућност да се група Треви и Еуропол у перспективи интегришу у јединствену полицијску институцију. Сматра се да такво решење значајно умањило постојећу „збуњујућу замршеност међународног полицијског рада у Западној Европи.“¹¹

ОСНИВАЊЕ, НАДЛЕЖНОСТ И ОРГАНИЗАЦИЈА ЕУРОПОЛА

Већ је истакнуто да је сарадња у сфери правосуђа и унутрашњих послова, као „трећи стуб“ сарадње Европске уније, до сада реализован кроз различите облике, међу којима је посебно значајан Еуропол. Његово оснивање финансирано је чланом К (К1-К9) Уговора о европској унији, закљученог у Мастрихту 7. фебруара 1992. године, као и Одлуком Европског савета од 29. октобра 1993. године којом је обезбеђено да седиште Уреда европске полиције буде у Хагу (Холандија). Међутим, оснивање Еуропола дефинитивно је окончано актом савета европске уније о доношењу Конвенције Еуропол од 26. јуна 1995. године.¹² Поменути актом се констатује да формирање Еуропола представља питање од заједничког интереса и препоручује земљама чланицама Уније, да у складу са њиховим уставним одредбама, усвоје Конвенцију Еуропол чији је текст дат у прилог са потписима представника влада земаља чланица Уније. Убрзо затим, већ 3. јануара 1994. године, овај новоформиран уред Европске уније отпочео је спровођење ограничених операција делујући преваходно на сузбијању илегалног промета наркотика у форми раније конституисане Еурополове јединице за дрогу (EDU). У међувремену је Конвенција Еуропол ратификована од свих земаља чланица, тако да је на снагу ступила 01. октобра 1998. године. Наизглед, имајући у виду свеукупност легалних активности садржаних у одредбама Конвенције, у смислу надлежности Еуропола, може се закључити да је Уред европске полиције са пуним активностима отпочео тек 01. јула 1999. године.

Упркос одређеним настојањима и очекивањима, Еуропол за сада не представља наднационалну полицијску организацију Европске уније („Европски FBI“) већ облик сталне сарадње држава чланица у неким областима полицијског рада. У складу с тим, одређен је задатак Еуропола да предвиђеним мерама побољша ефикасност надлежних полицијских и правосудних служби држава чланица и њихову сарадњу у превенцији и борби против тероризма, илегалне трговине дрогом и других облика организованог криминалитета до такве сарадње треба да дође у случајевима када постоје конкретне индикације о постојању неке криминалне организације или структуре на подручју две или више држава чланица ЕУ и када се, с обзиром на озбиљност случаја, намеће потреба да држава чланице покрену заједничку акцију. При томе је 1995. године одлучено да се Еуропол одмах укључи у борбу против транснационалног организованог криминалитета (нпр. Албанске, Турске и других етно

¹¹ Cyrille Fijaun, „Policing Western Europe: Interpol, Trevi and Europol, in: Police Studies, vol. 15, no. 3 (1992), p. 105, 106. О трупи Треви и Еурополу такође види: Tony Bunyan (eds.), *Statewatching the new Europe: a handbook on the European state*, London: Statewatch, 1993; John Benyon, *Issues in European police co-operation*, Leicester: University of Leicester, 1992; Andre Craen, „Law enforcement in Europe after 1992“, in: Police Studies, vol. 14, no. 2, pp. 72-75; Edwin Kube, Werner Kuckuck, „Research and technological developments in the police: requirements from the Western European point of view, in Police Studies, vol. 15, no. 1, (1992), pp. 24-29.

¹² Пуни назив овог документа је Акт Савета од 26. јула 1995. о доношењу Конвенције о формирању Уреда Европске полиције (Конвенција ЕУРОПОЛ) на основу члана К.3. Уговора о Европској унији (95/С316/01).

мафија) док крајњи рок за његово ангажовање у борби против тероризма истиче октобра 2000. године.¹³

Пошто је у међувремену практично заокружена раније пројектована надлежност Еуропола, може се закључити да је овај Уред сада надлежан за спречавање и сузбијање тероризма, као и за превенцију и репресију илегалне трговине дрогом, нуклеарним радиоактивним супстанцама, илегалне емиграције, експлоатације људских бића, трговина белим робљем укључујући и злоупотребу малолетника у порнографске сврхе, крађа и илегалне трговине украденим возилима.

Руводећи се изнетим чињеницама Еуропол у првом реду пружа помоћ земљама чланицама кроз размену персоналних и других података између официра за везу и сарадњу придодатих Еурополу у својству представника и националних полицијских служби. Поред тога, Еуропол омогућава компаративну анализу као вид подршке полицијским службама земаља чланица и то путем стратешких и оперативних извештаја и анализа криминалитета, а на основу података добијених од земаља чланица, трећих земаља и тела или самосталним радом аналитичара и другог особља. Исто тако, Еуропол обезбеђује стручне експертизе и техничку подршку истражним операцијама (Investigation) по законима и прописима земаља чланица, а под својом суспензијом и сопственом одговорношћу. Најзад одредбом чл. 3. ст. 3. Конвенција Еуропол предвиђено је да овај Уред под одређеним условима може пружити помоћ државама чланицама и у обуци кадрова за надлежне службе организовања и опремању тих служби, метода превенције криминалитета, метода техничке и научне полиције (Криминалистичке технике) и истражним методама.

Поред ових приоритетних задатака, Еуропол се може укључивати и у заједничке акције сузбијања других облика међународног криминалитета. Такав је на пример случај са нападима на живот, физички интегритет и слободе лица (убиства, тешке телесне повреде, илегална трговина органима и ткивима хуманог порекла, отмице, узимање талаца, противправна лишавања слобода, расизма и ксенофобија, затим са нападима на имовину и јавна добра (преваре, организоване крађе илегална трговина антиквитетима и уметничким делима, рекет и изнуђивање, фалсификовање новца – поготову „Евра“ кривотворење, производа и докумената, компјутерски криминал, корупција и пиратство, као и са илегалном трговином и угрожавањем животне средине (илегална трговина оружјем, муницијом и експлозивом, угроженим животињским и биљним врстама, хормонским супстанцама и другим факторима раста и др. Осим тога у надлежност Еуропола спада и „прање новца“ који потиче из различитих криминалних радњи и разна кривична дела у вези са тим.

Према тексту односних одредби Конвенције Еуропол (чл. 1. ст. 2., чл. 4) Уред европске полиције је у свакој земљи чланици Европске уније повезан са одговарајућом националном јединицом (National unit) која је за то одређена или је пак, специјално у ту сврху формирана. Свака земља чланица задужује по једну такву јединицу која, самим тим, постаје једини орган за везу између Еуропола и надлежних полицијских служби дате земље. Однос између Нацио-

¹³ Упореди: Б. Бабовић, *op. cit.* стр. 116. Доступни извештаји о раду EDU показују да се Еуропол ипак укључио у противтерористичке активности током 1998. године.

налних јединица за везу и надлежних полицијских служби регулишу се уставним и другим правним прописима сваке од земаља чланица с тим што су надлежне полицијске службе дужне да омогуће приступ расположивој криминалистичкој евиденцији и документацији (персонална досијеа и сл.), и да на друге начине обезбеде ефикасно извршавање задатака Националне јединице. Трошкови рада Националних јединица покривају државе чланице јер нису укључени у буџет Еуропола – изузев трошкова прикључења. По потреби, шефови Националних јединица се састају ради пружања помоћи и савета Еурополу.

Национална јединица за везу са Еурополом имају задужење Еурополу, на сопствену иницијативу, достављају податке и информације неопходне за обављање његових задатака, да одговарају на захтеве за информације, и савете које подноси Еуропол, да ажурно воде податке и информације, да користе и прослеђују, поштујући национално право, информације и податке потребне надлежним службама, да Еурополу упућују захтеве за добијање савета, обавештења, информација и анализа, да достављају Еурополу информације које треба да се укључе у информативну базу података, и да воде рачуна о томе да у поступку размене информација са Еурополом не долази до повреде прописа. Најзад, пошто се Еуропол још увек није трансформисао у националну службу безбедности, него је специфични облик међудржавне полицијске сарадње и размене сазнања – логично је да Националне јединице нису у обавези да достављају одређене податке, ако би то угрожавало истрагу која је већ у току, или ако би угрозила безбедност неке личности, а посебно ако би нанело штету основним националним интересима у области безбедности. С тим у вези Националне јединице су експлицитно ослобођене обавезе достављања података Еурополу и у случају када такве информације потичу од обавештајних служби или специфичних обавештајних активности које се односе на државну безбедност (чл. 4 ст. 5 Конвенције Еуропола).

Узгред да напоменемо, да типичну Националну јединицу за везу са Еурополом представља Британска Национална обавештајна јединица за борбу против криминалитета (National Criminal Intelligence Unit-NCIS). Ова централна полицијска служба је основана 1992. године са циљем прикупљања, односно централизације и концентрације података о организованом и другом озбиљном криминалитету у Великој Британији и другим земљама, као и ради координације деловања владиних служби и других релевантних националних и интернационалних агенција у борби против таквих облика криминалитета. Она у ствари обједињава неколико специјализованих линија полицијског рада, међу којима је и делатност посебног уреда за сарадњу са Еурополом NCIS се по томе између осталог и разликује од Регионалних обавештајних јединица за борбу против криминалитета (RCIU) који такође врше прикупљање, обраду и дифузију информација везаних за борбу против тешког и организованог криминалитета, али на нивоу сваког од девет полицијских региона на подручју Енглеске и Велса. С друге стране, NCIS треба разликовати и од Националне јединице за борбу против наркоматика (National Drugs Intelligence Unit; NDIU), која такође делује преко регионалних уреда у Енглеској, Велсу и Шкотској, али претставља опште националну установу. Сагласно томе, и NDIU учествује у

међународној размени информација, али је у надлежности ове специфичне полицијске службе искључиво сузбијање илегалног промета наркотика.¹⁴

Еуропол има статус правног лица тако да може стицати покретну и непокретну имовину и водити управне спорове. Експлицитно је овлашћен да закључи одређене споразуме са земљама чланицама (нпр. споразум о седишту, заштити тајности и сл.), као и неке аранжмане са трећим земљама и институцијама у смислу чл. 26 Конвенције Еуропол. Такође, изричито је одређено да Еуропол као организација, чланови њених органа, заменици директора и службена лица уживају привилегије и имунитете потребне за успешно обављање њихових задатака. Све земље чланице признале су неопходне имунитете и привилегије официрима за везу упућеним из других земаља чланица, као и члановима њихових породица.

У погледу одговорности, менаџмента и надзора (Supervision), одређено је да Еуропол одговара непосредно Савету министара Европске уније који је, иначе, задужен за главну контролу и функционално вођство овог Уреда. Савет усваја буџет и поставља директора Еуропола и његове сараднике – првог и другог заменика. Сматра се да састав Савета министара из свих земаља чланица и обавеза једногласног одлучивања гарантује демократску контролу Еуропола.¹⁵

ОРГАНИ И ОСОБЉЕ ЕУРОПОЛА

Органи Еуропола су Управни одбор, директор, финансијским контролор и буџетски комитет. Управни одбор се састоји од по једног представника сваке државе чланице, који располаже само једним гласом. Члана Управног одбора може заменити његов помоћник који у том случају има право гласа, с тим што се онда неке одлуке доносе квалификованом – двотрећинском већином. Чланови Управног одбора, односно њихови заменици, могу користити помоћ и савете експерата из држава чланица приликом доношења појединих одлука. Управним одбором председава представник оне државе која је у датом тренутку председавајућа у Савету министара ЕУ. Управни одбор се састаје најмање два пута годишње, а сваке године једногласно усваја извештај о раду за протеклу годину и привремени план рада Еуропола за текућу годину.¹⁶

Директора Еуропола једногласном одлуком поставља Савет на предлог Управног одбора, на период од 4 године са могућношћу једног реизбора. Директор је законски представник Еуропола и одговара Управном одбору чијим састанцима присуствује. Одговоран је за извршење поверених задатака Еурополу, текућу управу, руковођење особљем, разматрање и извршење одлука Управног одбора, за израду петогодишњег плана, као и за друге задатке који су му стављени у задатак – надлежност. Он именује службена лица и опозива их. У раду му помажу заменици чији број одређује Савет и

¹⁴ NDIU је створена 1984. године прекомпоновањем и преименовањем Централне обавештајне службе за праћење илегалног промета наркотицима и илегалне имиграције, која је на општенационалном нивоу деловала од 1973. године. О унутрашњој организацији, надлежностима и функционисању NDIU види нпр: David M. Stockley, „Национална обавештајна служба (јединица) за проблематику дрога“, у: Избор, год. 29, бр. 2 (1989), стр. 152-158.

¹⁵ Интернет 22. 02. 2000 (www.europol.eu.int/facts/en.html)

¹⁶ Конвенцијом Еуропол предвиђен је изузетак у смислу да ће први мандати извршних органа бити нешто дужи, и то за директора 5, за првог заменика 4, а за другог заменика 3 године (чл. 29, ст.7).

који се бирају под истим условима као и директор. Њихове непосредне задатке одређује директор. Најзад, директор и његови заменици под одређеним условима могу бити опозвани са дужности, и то одлуком Савета донетом двотрећинском већином, уз претходно мишљење Управног одбора. Осим тога, председавајући савета подноси Европском парламенту једном годишње извештај о раду Еуропола.

У органима Еуропола такође спадају Комитет за безбедност (Europol Security committee), Координатор за безбедност (Security coordinator), и Официр за безбедност (Security officer). Комитет за безбедност чине представници држава чланица и Еуропола, а састаје се најмање једном годишње. Његов задатак је да саветује Управни одбор и директора о одређеним питањима безбедносне политике. Координатор за безбедност је посебно надлежан за праћење имплементације безбедносних одредби, као и за информисање директора о свим случајевима кршења безбедности. О озбиљним случајевима прекршења безбедносних одредби директор је дужан да обавести Управни одбор, а по потреби и ону државу чланицу чији су интереси у конкретном случају повређени. Координатор за безбедност је непосредно одговоран директору Еуропола, док је њему потчињен Официр за безбедност који се стара о практичној примени мера безбедности. У његове посебне задатке спадају: Руководство Јединицом за безбедност (Security Unit of Europol), инструкисање, помагање и саветовање званичника Еуропола и официра за везу, примена одредби о безбедности и истраживање случајева њиховог кршења, трајно праћење адекватности безбедносних мера и др.¹⁷

Почетком 2000. године Еуропол је имао око 200 запослених из свих земаља чланица, од чега 44 официра за везу из редова националних криминалистичких полиција и других одговарајућих служби за спровођење закона (жандармерија, царина, имиграционе власти). С правом се сматра да ти официри за везу, уз службенике аналитичаре и остале експерте Еуропола гарантују постојање целодневне и свекодневне ефикасне, брзе и поуздане вишејезичне и интердисциплиниране службе. С тим у вези процењује се да би Еуропол 2003. године требало да броји приближно 350 запослених, укључујући официре за везу и припаднике обезбеђења.

Особље (персонал) Уреда европске полиције се дели на руководећи састав, званичнике који именују државе чланице сагласно Конвенцији Еуропол и тзв. локално особље тј. лица запослена по прописима земље у којој је лоцирано седиште Еуропола, а која обављају сервисне и физичке послове. Посебан значај међу особљем имају официри за везу (Europol Liaison Officer – ELO) који одржавају непосредну везу са полицијом сопствене земље – државе, односно са њеним криминалистичко информативним системом, и изграђују перманентну међусобну сарадњу. На одговарајуће дужности у Еурополу њих акредитују саме државе чланице. Наиме, свака земља сачињава спискове новоименованих официра за везу и доставља их директору Еуропола, који их затим прослеђује Управном одбору. Услови за акредитацију конкретног лица прописани су Правилима о правима и обавезама официра за везу која су ступила на снагу 16. 10. 1998. године (Act of the Management Board of Europol

¹⁷ Преглед Европског законодавства, стр. 17).

of 15. October 1998, concerning the rights and obligations of liaison officers). Тако, предвиђено је да кумулативно морају бити испуњени следећи услови: да официр за везу, вршећи дужност у складу са локалним прописима земље чланице ЕУ, представља званично лице које је у оквиру надлежности рада Еуропола одговорно за превенцију и борбу против кривичних дела; да официр за везу познаје најмање два званична језика за мања чланица ЕУ; да официр за везу испуњава услове у погледу вештине, која је потребна за вршење ове врсте послова.¹⁸

Иначе су земље чланице у обавези да утврде општа правила за рад својих официра за везу. Њима се заправо утврђују модуси остваривања доступности података официрима за везу укључујући и ситуације када нису физички присутни у Еурополу, њихово радно време и слично, а у циљу осигурања континуитета у њиховом раду. Занимљиво је да официри за везу користе одсуства поводом националних празника сваке године сагласно националним прописима, али су дужни да поштују и посебну листу националних празника која је утврђена од стране Еуропола тј. директора и Управног одбора. Еуропол је дужан да обезбеди ефикасно деловање самих официра за везу, да узима у разматрање њихове захтеве, да им пружи одговарајућу подршку, да решава питања која проистичу из уобичајеног делокруга рада и дужности које су им поверене.

Радноправни односи свих запослених регулисани су посебним Правилником који је донео Савет на предлог Управног одбора у смислу чл. 30. ст. 3. Конвенције Еуропол, а који је ступио на снагу 01. јануара 1999. године (Concil Act of 3 december 1998., Laying down the staff regulations applicable to Europol employees).¹⁹ Тако је прописано да су сагласно датој Конвенцији запослени у Еурополу дужни да се руководе пре свега интересима тог Уреда. С друге стране, њима је забрањено тражење, прихватање и поступање по инструкцијама издатим од било кога изван Еуропола, као и примање одликовања, почаста, услуга, поклона, новца или било какве друге користи изван Еуропола – изузев раније заслужених награда и сл. О активностима запослених изван Еуропола одлучује директор, без обзира на то да ли су те активности лукративне природе. У погледу ангажовања запосленог у политичком – јавном животу, а које је могуће по основу одсуства из личних разлога за период од 3 месеца, такође одлучује директор.

Запослени су обавезни да приватни живот воде на начин којим неће ометати службене обавезе ни штетити угледу Еуропола. Забрањено им је штампање и давање информација о раду Уреда без претходне дозволе директора. Приликом вршења послова, сви запослени су дужни да извршавају налоге непосредно претпостављених. Уколико сматра да је примио нерегуларне инструкције, односно инструкције које би могле проузроковати озбиљне потешкоће, запослени је дужан да се обрати непосредно претпостављеном. По добијању писменог одговора надређеног, дужан је да поступи по датим инструкцијама, изузев ако оне представљају кривично дело или нарушавају правила безбедности. Најзад, у случају да се терети за извршење кривичног дела, запослени је у обавези да о томе одмах извести директора.

¹⁸ Исто, стр. 21 и даље.

¹⁹ Исто, стр. 23-26.

Еуропол је дужан да пружи подршку запосленим у случају када су они лично, њихова својина или њима блиска лица изложени претњама, непријатностима или нападима због или током вршења службе. Штету произашлу из оваквих радњи, такође надокнађује Еуропол, уколико је запослени није на неки начин сам изазвао. За случај наступања смрти, повреде, или болести запосленог изазваних од стране трећих лица, Еуропол преузима на себе заштиту интереса оштећеног. На крају накнада штете коју је запослени нанео Еурополу биће надокнађена делимично или у целости уколико је нанета повредом радне дисциплине. Стварно надлежан суд у оваквим предметима је суд Европске уније. Захтеви везани за персонална питања запослених подносе се на разматрање директору Еуропола. Све одлуке о тим захтевима одмах се писмено достављају подносиоцу, с тим што одлуке негативне по запосленог обавезно садрже основ за доношење такве одлуке. Персонална досијеа запослених садрже одговарајућу документацију везану за њихов статус, извештаје који се односе на њихову способност, ефикасност и понашање, као и примедбе запослених на те извештаје. Подразумева се да се персонална досијеа сматрају поверљивом документацијом. Еуропол не може користити податке из ове документације уколико запослени није био претходно упознат са њима.

У процени способности појединца приликом запошљавања, Еуропол полази од највиших стандарда који гарантују ефикасност и интегритет како запослених, тако и службе. У избору запослених, поред личне подобности и професионалних квалификација, Еуропол води рачуна и о заступљености држављана свих земаља чланица, као и о званичним језицима Европске уније. У овом смислу Еуропол се руководи принципима једнаких права и услова, те води рачуна и обезбеђује да је запослени држављанин једне од земаља чланица Европске уније, и да је пословно способан; да је извршио војну обавезу; да поседује одговарајуће особине за обављање предметних послова; да је физички способан за обављање ових послова; да поседује доказ о добром знању једног од званичних језика Уније и сертификат о задовољавајућем знању још једног другог језика Уније.

Дисциплинске казне према запосленима предвиђене су за умишљај и нехат у погледу повреда поменутих Правила или Конвенције Еуропол. Изричу се у облику писменог упозорења, опомене, новчане казне, умањења коефицијента за обрачун плате до 6 месеци или умањивање плате до 25% у истом трајању, распоређивање на радне задатке нижег ранга, удаљење са радног места и раскид уговора о запослењу. Приликом изрицања дисциплинске мере узимају се у обзир релевантне околности као што су тежина повреде, намера, евентуални поремећаји функционисања Еуропола, штета која му је нанета и друго.

Радни однос запосленима у Еурополу може престати и по другим основима, при чему се прави разлика између уговора на одређено и неодређено време. Код уговора на одређено време радни однос престаје истekom отказног рока, истekom уговора, навршавањем одређене старости (пензија) и смрћу. С друге стране јасно је да радни однос код уговора на неодређено време не може престати истekom уговора. Најзад, уговор о запослењу у сваком случају се може раскинути уколико запослени не задовољава захтеве радног места, уколико након боловања није у стању да преузме своје раније задатке, уколико се утврди да је приликом потписивања уговора давао лажне податке о својим квалификацијама итд.

Посебно треба нагласити да су принципи поверљивости и дискреције у раду обавезни за све особље Уреда европске полиције. Тако је Одредбом чл. 32. Конвенције Еуропола предвиђена обавеза свих органа, њихових чланова, заменика директора, службених лица и официра за везу да се уздрже од сваког чина који може да нашкоди угледу Еуропола, док су поменути субјекти и сва друга лица која имају обавезу на уздржаност и заштиту поверљивости, дужна да чувају као тајне информације до којих су дошла у вршењу службе. Подрозумева се да се ово односи само на податке који су квалификовани као поверљиви, као и да поменута обавеза остаје на снази и по престанку њихових функција, радног уговора или активности. Обавеза чувања тајне се нотификује и писмено евидентира, а њено кршење подлеже кривичној одговорности.

Исто тако сва напред поменута лица без одобрења директора, као и директор без одобрења Управног одбора, не могу давати никаква сведочења или изјаве у вези чињеница и информација до којих су дошли обављањем својих функција или задатака. У мери у којој национално право земље чланице омогућава одбијање сведочења, лица позвана у својству сведока могу сведочити само по одобрењу директора, односно Управног одбора. Уколико се за сведока позива официр за везу, овлашћење се издаје у складу са одлукама државе чланице која је тог официра акредитовала. Осим тога, ако се покаже да се давање исказа може односити на информације или податке послате од стране неке државе чланице, или да се може односити на саму ту државу, у том случају се пре издавања овлашћења мора затражити став те земље.

РАЗВОЈ ИНФОРМАЦИОНОГ СИСТЕМА ЕУРОПОЛА И ЈЕДИНИЦА ЕУРОПОЛА ЗА ДРОГЕ (EDU)

Поље полицијске сарадње на плану спречавања и сузбијања тероризма, организованог и другог тешког криминалитета са ино-елементом, кроз размену и концентрацију информација, развој заједничке стратегије превенције и друге одговарајуће активности, начелно је регулисано Уговором о европској унији, склопљеним у Мадриху 1992. године²⁰. Он је ступио на снагу 01. новембра 1993. године, а ревидиран је 1997. године уговором склопљеним у Амстердаму који је ступио на снагу 1. маја 1999. године. Том приликом су усвојене и потпуно нове одредбе којима се утврђује будућа оперативна улога Еуропола (Чл. 30. Амстердамског уговора), према којима ће Савет ЕУ промовисати сарадњу путем Еуропола кроз:

- а) Олакшање и подршку Еуропола припремању и координацији полицијског рада, односно старања о специјалним истражним акцијама надлежних органа земаља чланица, укључујући оперативне акције заједничких тимова у које су укључени репрезенти земаља у капацитетима за подршку;
- б) усвајања мера које омогућују Еурополу да од надлежних земаља чланица захтева поступање и координацију њихових истрага у специјалним случајевима, те да развијају специјалну експертизу која се може ставити на располагање земаљама чланицама у виду помоћи у истрагама организованог криминалитета;

²⁰ О томе види нпр: Душко Лопандић, Милутин Јањевић, Уговор о Европској унији: Од Рима до Мадрихта, Београд; Правни факултет и др. 1995.

в) Промоцију сарадничких аранжмана између истражних органа и органа гоњења специјализованих за борбу против криминалитета у уској сарадњи са Еурополом;

г) Установљавање истраживачке, документационе и статистичке мреже података о прекограничном (међународном) криминалитету.²¹

Досадања активност Еуропола базирала се, међутим, претежно на размени информација и обавештајних сазнања (интелигенције), због чега је и највећи део Конвенције Еуропола (Чл. 7.–25.) посвећен прикупљању, евидентирању, чувању и дистрибуцији података. На основу таквих одредби Конвенције, посебним актом Савета усвојена су Правила о поверљивости информација Еуропола. (Council Act of 3 November 1998. adopting rules on the Confidentiality of Europol information). Прописивањем ових правила, која су ступила на снагу 01. јануара 1999. године, уговором склопљеним у Амстердаму који је ступио на снагу 1. маја 1999. године утврђене су безбедносне мере које се јединствено примењују на све информације у поседу Уреда европске полиције.

У том смислу, Правила утврђују одговорности Комитета за безбедност, Координатора за безбедност и Официра за безбедност који руководи одговарајућом јединицом. Правила такође утврђују опште принципе из ове материје, посебно у погледу посебног нивоа заштите, избора и измене различитих нивоа поверљивости, приступа информацијама, споразума са трећим странама и др. У анексу ових правила презентирана је табела еквивалентности између националних квалификација степена поверљивости сваке државе чланице и одговарајуће класификације Еуропола. Примера ради, када је реч о систему степеновања поверљивости Велике Британије, изричито се одређује да је ниво поверљивости који се означава као „Еуропол 1” идентичан британској ознаци „confidential” степен „Еуропол 2” идентичан је ознаци „secret”, а степен „Еуропол 3” идентичан је ознаци „top secret”²².

Правила о пријему информација које Еуропол прибавља од трећих страна, тј. од држава које нису чланице ЕУ, осталих јавних институција формираних у оквиру, ЕУ, Интерпола и слично, такође су ступила на снагу првог дана 1999. године на основу посебног акта Савета (Council Act of 3 November 1998. laying down rules concerning the receipt of information by Europol from third parties). Донета су сагласно одредби Чл. 10. Ст. 4. Конференције Еуропол, којом се прецизира да Еуропол може закључити споразум са трећим државама и телима о пријему одређених информација на основу једногласне одлуке Савета, уколико поменута тела не припадају ЕУ, односно на основу одлуке Управног одбора уколико је реч о телима која су повезана са ЕУ. Преговоре о томе води директор.²³

Посебно треба нагласити да је Конвенцијом Еуропол предвиђено установљавање специфичног Информатичког система. (The Europol Computer Systems TECS). Реч је о компјутеризованом фонду података који омогућује ефикасан унос, анализу и коришћење одговарајућих сазнања. У њему се чувају информације и обавештајна сазнања које Уред европске полиције добија од нацио-

²¹ Интернет 02. 04. 2000. (www.ecu-notes.org/atoz997/europol.html).

²² Преглед Европског законодавства, стр. 18.

²³ Исто, стр. 19.

налних полицијских служби преко Националних јединица земаља чланица и официра за везу са Еурополом, односно од других земаља и институција у оквиру ЕУ и изван ње. Осим тога, део сазнања потиче и од криминалистичких анализа који врше експерти у оквиру самог Еуропада (раније EDU).²⁴

Конвенција Еуропол такође предвиђа да Информациони систем Еуропада мора почивати на утврђеним оквирима из области очувања људских права и заштите података, контроле и стручног надзора, те безбедности. Иначе, ТЕЦС сачињавају три основне компоненте, и то: А) Информативни систем података; Б) Аналитички систем; В) Индексни систем, који садржи елементе из аналитичке документације (радне картотеке и сл.). Аналитички и индексни систем су у међувремену потпуно заокружени, док је информативни систем још у развоју и очекује се да ће у оперативној функцији бити тек 2001. године. Најзад, сам ТЕЦС је у техничком и организационом смислу значајно унапређен током 1997. године, када је са нижег (Stage 1) подигнут на виши ниво (Stage 2). Његов буџет је у 1999. години износио скоро 4 милиона екиа, што је нешто мање од трећине буџета Еуропада за ту годину.

У вези са функционисањем информативног система Еуропада у целини, стално је присутан проблем његовог односа према другим фондовима сазнања у склопу институционализоване међународне полицијске сарадње. Тако се, на пример, често поставља питање могућности успостављања директне везе између информационог система Шенгена (СИС) и Интерпола с једне, и Еурополовог система са друге стране, али и СИС-а и Интерпола међусобно.²⁵ Имајући све то у виду, као и сложеност самог информативног система и деликатност прикупљања, обраде и коришћења података личне природе и других сазнања које такав систем садржи, јасно је због чега је претежни део Конвенције Еуропол морао бити посвећен управо овој области.

Тако су одредбама Чл. 7. и 8. детаљно регулисана питања оснивања и садржаја информативног система, одредбом Чл. 9. право приступа том систему, одредбом Чл. 10. прикупљање, обрада и коришћење података личне природе, а одредбама Чл. 11. и 12. остала питања везана за радне картотеке за аналитичке потребе (индексни системи, налог за отварање досијеа картотеке). Осим тога, комплетно четврто поглавље Конвенције Еуропол (Чл. 13.–25.) сачињавају заједничке одредбе у погледу третмана информација, којима се регулишу питања обавезе информисања (Чл. 13.), нивоа заштите података (Чл. 14.), правила за коришћење података (Чл. 17.), достављање података трећим државама и телима (Чл. 18.), права приступа (Чл. 19.), исправљања и брисања података (Чл. 20.), чувања и кориговања података у досијеима (Чл. 22.), органа националне контроле и заједничког контролног органа (Чл. 23.–24.) и безбедности података (Чл. 25.).

²⁴ Тако се из извештаја о раду EDU види да је током 1997. године Аустрија одговорила на 306 захтева, Белгија на 1020, Данска на 333, Финска на 190, Француска на 710, Немачка на 1187, Грчка на 259, Ирска на 269, Италија на 685, Луксембург на 265, Холандија на 1603, Португалија на 330, Италија на 885, Шведска на 261, Велика Британија на 661, док су аналитичари EDU одговорили на 213 таквих захтева.

²⁵ О томе види нпр: Edwin Kube, Reiner Dahlenburg, „Europol und Kriminaltechnik“ in: Kriminalistik, vol. 53, no. 1 (1999), pp. 778–783; Souheil El Zein, „Striving towards common goals: Can European organisations work together?“, in: Interpol: 75 years of international police co-operation, Lyon, 1999., pp. 20–24. Овај проблем је још занимљивији када се има у виду да је 1995. године привремено седиште Еуропада било лоцирано у седишту Шенгенског информационог система у Стразбуру.

Већ је истакнуто да се основним задатком Еуропола сматра координација размене информација о илегалном промету наркотика, прању новца и сродним кривичним делима. Због тога се и досадашња практична делатност Еуропола углавном везује за сузбијање таквог криминалитета, односно за функционисање „једне врсте претходника и лабораторије будућег ангажовања” која је формирана пре одлуке Савета ЕУ Конвенције Еуропол. Наиме, Јединица Еуропола за дроге (Europol Drugs Unit – EDU) основана је аранжманом који су током јуна 1993. године потписали министри Групе Треви. Мада је иницијално створена као специјализована служба за борбу против илегалног промета наркотика, EDU је посебном одлуком Европског савета која је донета у Есену децембра месеца 1994. године, проширила делокруг рада и на борбу против трговине радиоактивним материјама, крађе и шверца аутомобилима, илегалне имиграције и прања новца добијеног поменутиим активностима.

Осим тога, специфичан облик деловања EDU, одн. Еуропола, представља стварање заједничких обавештајних модела како на националном плану, тако и на нивоу ЕУ. У том смислу је EDU својевремено развио „Оквир за обавештајни модел” ради успостављања разноврсних концепција и процедура за размену обавештајних сазнања између држава чланица. У последњој фази екстензивног деловања, EDU се посебно фокусирала на организовани криминалитет источноевропског порекла, у ком смислу је делатност EDU укључивала и активност официра у Русији и другим земљама бившег СССР. Најзад, у години преузимања преосталих послова из своје пројектоване надлежности, а на основу информација из оперативних извора, Еуропол је израдио студију за посебну мултидисциплинарну групу која ће се бавити „Високо техницираним криминалитетом”. У исто време се овај уред укључио и у противтерористичке акције.

Делатност EDU била је најизразитија у периоду који је непосредно претходио успостављању пројектоване функције Еуропола и, самим тим, дерогирању функције ове Јединице (1996.–1999. године).²⁶ Она се састојала у размени информација о илегалном промету наркотика и другим облицима транснационалног криминалитета, усаглашавању тзв., неконвенционалних истражних метода („контролисана испоруке наркотика” и др.), криминалистичким анализама и другим пословима.

У такве активности, између осталог, спада и пријем многобројних студената и припадника националних полицијских служби који посећују Документалистички биро EDU. Тај биро пружа значајан допринос подршци коју EDU, одн. Еуропол иначе пружа међународним конференцијама и стручним службама везаним за прикупљање обавештаних сазнања из јавних извора (Open Sources), тзв. информатичко ратовање, за информативне службе, као и за неке специфичне институције из ове области (World Criminal Justice Library NetWork). С друге стране, основни задатак овог бироа је да руководећем саставу EDU и националним полицијским установама обезбеди новости и друге материјале

²⁶

Извештај о раду EDU/Еуропола Report on the Activities of the Europol Drugs Unit) за 1996, 1997. и 1998. годину доступни су на званичном веб-сајту Еуропола који функционише од 1. октобра 1998. године на Интернет адреси: www.europol.eu.int. Подаци о операцијама „Carl”, „Pristina” и другим дати су у апендиксу извештаја за 1998. годину (Examples of successful operations carried out with the suport of the EDU/Europol).

(елеборате, анализе, моделе), укључујући стратешке и оперативне податке добијене од специјализованих и отворених извора.

Сматра се да аналитичари EDU значајно доприносе борби против илегалног промета наркотика пружајући информације о параметрима који утичу на злоупотребу и доступност дрога, као што су улога организованог криминалитета, статистика заплена, цене дрога и њихова чистоћа. С друге стране, официри за везу EDU укључени су у конкретне акције сузбијања илегалног промета наркотика. Тако су на пример у операцији „Снег” (SnoW тј. Шенгенски Нарко Оперативни Путеви), изведеној током 1998. године, учествовали белгијски, француски и луксембуршки официри за везу са EDU. Они су били подршка при координацији и активностима у Француској, Немачкој и земљама Бенелукса, које су резултирале хапшењем 387 осумњичених и запленом велике количине опојних дрога.²⁷

Конкретна делатност официра за везу, односно EDU и Еуропола у целини најбоље се уочава на примерима операција „Приштина” и „Primo”, и других акција изведених током 1997. године („Karl”, „Bellomo” и „Calabasa”).²⁸ Операцију „Приштина” иницирале су италијанске власти против изузетно организоване, разрађене и распрострањене организације албанских шверцера дрогом, чији су чланови углавном потицали са Космета. Они су своју криминалну делатност обављали на подручју 9 држава чланица Еуропола и 6 земаља изван ЕУ. На основу објављеног годишњег извештаја, закључује се да је Еуропол у овој операцији учествовао у првом реду обезбеђујући аналитичку подршку захтевима Италије и других земаља чланица. Срж тих захтева било је праћење радио-телефонских линкова између чланова поменуте криминалне организације и идентификације кључних бројева телефона, с циљем лоцирања положаја шефова организације. Еуропол је такође учествовао у реализацији значајног оперативног састанка који је окупио представнике укупно 10 земаља, од којих 3 изван ЕУ. Коначни резултат ове акције било је хапшење око 40 криминалаца и заплена близу 170 kg хероина у различитим земљама Европе.

Операција „Primo” отпочела је тако што су средином 1997. године италијанске власти идентификовале тзв. безбедну кућу („гајбу”) за чување кокаина и синтетичких дрога прокријумчарених из Холандије. У циљу реализације ове акције стављена су под присмотру три „објекта” из Италије, Немачке и Југославије. Операцију Еуропола и овде је иницирала Италија, ангажујући своје официре за везу да контактирају аустријске, белгијске, немачке, данске и британске официре за везу. Асистенција еурполових аналитичара у операцији „Примо” састојала се у обезбеђивању свих њима доступних информација. Захваљујући томе је мрежа осумњичених криминалаца лоцирана у кружењу око Немачке и пребацивању у Холандију, а утврђено је да иста тргује кокаином, естазијем

²⁷ Мика Костић: „Производња и трговина дрогом унутар Европске уније”, у: Безбедност, год. 42, бр. 1 (2000), стр. 121–138.

²⁸ Конвенција Еуропола (чл. 45. ст. 5) предвиђа да активност EDU престаје онога дана када Еуропол започне сопствену активност, у складу са заједничком акцијом Савета од 10. марта 1995. године. Еуропол је од тада власник целокупне опреме која је финансирана из буџета EDU, као и опреме коју је земља седишта ставила EDU на располагање и бесплатно коришћење. Еуропол нарочито постаје власник свих архива и система података којима је EDU самостално управљала.

и марихуаном, након чега разрађеним каналима „пере новац“. У реализацији акције лишено је слободе свих 20 криминалаца различитих националности, а одузета је и значајна количина наркотика. Такође, откривено је и тајна лабораторија.

Сасвим на крају мора се апострофирати и једна чињеница везана за професионализам у раду ЕДУ. Наиме, зна се да је Еуропол припремао извештај за европска министарства правосуђа и унутрашњих послова о директној и непобитној вези између тзв. Ослободилачке војске Косова и албанских наркокартела у моменту док су се вође те исте ОВК срдечно руковали са Медлин Олбрајт, државним секретаром САД, на мировној конференцији у Ранбуајеу.²⁹

ЛИТЕРАТУРА:

1. Council Act of 3 November 1998 adopting rules on the confidentiality of Europol information.
2. Council Act of 3 November 1998 laying down rules concerning the receipt of information by Europol from third parties.
3. Act of the Management Board of Europol of 15 October 1998, concerning the right and obligations of liaison officers.
4. Council Act of 3 December 1998, 99/C26/07, Laying down the staff regulations applicable to Europol employees.

²⁹ Michel Chossudovsky, Косово „Freedom fighters“ Financed by Organised Crime, Интернет, 22. 04. 1999. (www.canadianliberty.bc.ca/relatedinfo/freedomfighters.html) p. 1, 2.

**ДР ЖЕЛИМИР
КЕШЕТОВИЋ:
„СОЦИОЛОГИЈА –
ИЗБОР ТЕКСТОВА
ЗА РАДНИКЕ ОУП”**

**Проф. др Мирослав
ЖИВКОВИЋ,
Полицијска академија**

Крајем 1999. године у издању Више школе унутрашњих послова појавила се књига др Желимира Кешетовића под називом „Социологија – Избор текстова за раднике ОУП”.

Као прво, треба одмах рећи да је реч о избору ауторских текстова, а не о хрестоматији састављеној од радова других аутора. Друго, презентирани текстови су тако тесно повезани јединственом концепцијом и садржином да књига у ствари представља ново и самостално дело, а не обичан избор ауторских текстова. С обзиром на ово, аутору се може упутити примедба за донекле неадекватан наслов дела. Очито је да је садашњи наслов последица скромности аутора. Неки есеји из ове књиге већ су били објављени у различитим научним и стручним часописима, док је већина написана посебно за потребе овог издања. По својој природи књига у ствари представља помоћни уџбеник Социологије у коме се третирају теме од интереса за разумевање полиције, криминала и друштвених девијација. Уместо ужег концепта према коме би помоћни уџбеник био усмерен, пре свега, ка проблемима социологије полиције, аутор се определио за концепт у коме су обрађене теме различитих посебних социологија које су од интереса за полицију и њено разумевање проблема са којима се среће. Теме које су обрађене улазе у област социологије религије, социологије града и села, социологије морала, социологије рада, социологије културе и масовних комуникација, криминологије. Сва четири текста у другом делу који носи назив „Полиција и друштво” представљају покушај да се идентификују основни проблеми једне нове социолошке дисциплине – Социологије полиције.

Књига се састоји од два дела. Првог под насловом „Друштвени феномен од значаја за полицију” и другог „Полиција и друштво”. У оквиру првог дела аутор полази од општих теоријских питања која имају значај за разумевање друштвених девијација, патологије и криминала. Први и други текст „Социјална контрола – Темелј друштвеног поретка” и „Друштвени сукоб – Конфликт као судбина” третирају управо ова питања. У другом делу првог текста разматра се питање „Полиције и друштвене контроле”, док се у другом тексту после питања појма, врста и фаза друштвених сукоба разматра питање „Полиција

и друштвени сукоби". По нашем мишљењу, аутор је правилно поступио када се определио за то да на самом почетку дела објасни неке фундаменталне теоријске појмове опште социологије који су од значаја за разумевање каснијих тема. Међутим, и ови појмови су одмах аплицирани на проблеме полиције.

Есеји који потом следе носе називе „Јавно мњење – Vox populi, vox Dei“, „Масовни медији – Свет као глобално село“, „Алтернативне омладинске културе – Симболичка побуна“, „Игра као друштвени феномен – Границе озбиљног“, „Урбана патологија – Прилог за социологију града“ и „Верске секте – Рибари људских душа“. Сваки од ових текстова садржи посебан део у коме се општа тема аплицира на питања полиције, девијација и криминала. Тако срећемо посебне делове есеја под називима „Јавно мњење и полиција“, „Полиција и масовни медији“.

У оквиру текста Алтернативне омладинске културе обрађена су питања појма и функције културе, као и појмови поткултуре и контракултуре. Посебан део текста тиче се феномена скинхедса са освртом на скинхедсе у Србији. Овај текст обогаћен је фотографијама и цртежима који илуструју изглед, начин одевања и симболе скинхедса. У тексту се чак налазе и подаци о местима на којима се скинхедси код нас састају и часописима које издају.

На први поглед може се учинити да је тема Игра као друштвени феномен чисто социолошка и да маргинално додирује полицију. Аутор нас је брзо и успешно уверио у супротно. Класификација игара коју је дао на игре такмичења, игре на срећу, игре заноса, игре прерушавања помаже нам да схватимо сложену мотивацију људске психе и боље разумемо феномене зависности од игре и страсти у игри који објашњавају изопачење игара у девијације и криминал. У делу текста под називом Игра и безбедност разматрају се проблеми везани за коцку, а то су имовински деликти у циљу прибављања средстава за коцку, коцкарски обрачуни у вези другова и питања проституције и трговине наркотицима. У контексту феномена игре аутор разматра и питања „руског и српског рулета“, „ланаца среће“ и посебно оних ланаца среће који су везани за пословне банке и штедионице.

У есеју Урбана патологија разматрају се питања појма и врсте насеља, начина градског живота, урбане експлозије и урбане патологије. Овај есеј је прожет многим криминолошким садржајима, а веома су корисне табеле које указују на различитост стопа криминала у великим градовима, малим градовима и селима. Ови подаци индиректно указују и сугеришу да постоји потреба да се полиција адекватно организује с обзиром на географију криминалитета. У Немачкој и неким другим замљама чак постоји посебна дисциплина са овим називом.

Последњи есеј и у оквиру првог дела рада односи се на верске секте. Изванредан поднаслов „Рибари људских душа“ најбоље указује на њихову суштину. После историјског осврта на феномен секти и разматрања о појму и типологији секти приказане су карактеристике појединих важнијих секти и то: Авентиста, Јеховиних сведока, Баптистичке цркве, Унификационе цркве, Сајентолошке цркве, Реда оријенталних темплара и Сатанске цркве. На крају

овог есеја разматрају се криминалне и патолошке појаве везане за деловање верских секти и указује на искуства других земаља у супротстављању овим појавама.

Други део књиге носи наслов „Полиција и друштво”. У оквиру овог дела налазе се четири текста и то: „Полиција у друштву – Стожер друштвеног реда, „Полиција и политички процеси – Неутралност као недостижни идеал”, „Професионални полицијски морал – Кодекс „плаве” расе” и „Полицијска супкултура – Професија као мисија”. За разлику од првог дела рада у коме се разматрају различите друштвене појаве чије је разумавање од значаја за рад полиције, текстови у другом делу рада третирају пре свега само полицију. Ту се налазе разматрања о појму полиције, њеном историјском развоју, функцији, односу полиције и политичког фактора и облицима утицаја полиције на политички живот. Посебан текст посвећен је професионалном моралу полиције. У вези са овим питањем указује се на значај постојања полицијског етичког кодекса при чему се разматрају његове функције и слабости. На страни 194. у целости се наводи етички кодекс полиције донет од стране ИАЦП – а 1991. године. Последњи есеј се односи на изузетно занимљиво питање полицијске супкултуре. У њему се разматрају карактеристике и варијације полицијске супкултуре. Као њене основне карактеристике се наводе: посвећеност мисији, цинизам, сумња, социјална изолација и солидарност, конзервативизам, мачизам, предрасуде и прагматизам.

На крају књиге налазе се именски и предметни регистар, списак литературе и два веома важна прилога. Реч је о Кодексу Уједињених нација о понашању лица одговорних за примену закона и Резолуцији 690. Парламентарне скупштине Европског савета са Декларацијом о полицији.

У целини гледано, књига Желимира Кешетовића „Социологија – Избор текстова за раднике ОУП”, представља вредно дело у коме су сабрана знања и информације из различитих, пре свега социолошких дисциплина, о проблему полиције и друштвеним појавама које су од значаја за њен рад. Овим питањима се баве различите дисциплине, али свака од њих у оквиру видокруга свог научног предмета и себи својственог аспекта посматрања стварности. Услед тога су знања и информације о проблемима којима је посвећена ова књига разбацана и неинтегрисана. Главни смисао ове књиге је у томе што је аутор покушао и умногоме успео да изврши реконструкцију и доградњу постојећих знања, поставивши у жижу свог посматрања полицију, њен задатак и његов предмет – криминал и друштвену патологију. Овом књигом аутор је попунио неке празнине или недовољно осветљене просторе на месту где се састају различите класичне и нове научне дисциплине.

Имајући у виду садржај књиге сматрамо да она може корисно послужити не само као уџбеничка литература студентима, већ и ширем кругу оперативних радника – полицајаца, и уопште широј јавности која из ње може боље упознати саму полицију и њене проблеме.

ДР СЛОБОДАН Р. ПЕТРОВИЋ: „КОМПЈУТЕРСКИ КРИМИНАЛ”

Драган АНУЦОЈИЋ,
МУП Републике Србије

Министарство унутрашњих послова у оквиру својих активности разматра и питања везана за криминогено деловање у областима примене информатичких

технологија. Констатовано је да у овој области треба едукативно деловати у свим сегментима друштва. Стручњаци Министарства унутрашњих послова се професионално баве заштитом информационих система и корисно је да своја знања ставе на располагање свим корисницима информатичке технологије. У циљу подизања општег и посебног нивоа знања у овој области, што је један од значајних предуслова за спречавање или смањење могућег криминогеног деловања, Министарство унутрашњих послова је издало књигу „Компјутерски криминал” аутора Др Слободана Р. Петровића. Рецензенти су генерал-мајор Драган Илић, из Министарства унутрашњих послова Републике Србије, проф. др Мићо Бошковић, са Полицијске академије, и проф. др Мирјана Дракулић, са Факултета организационих наука. Књига је добродошла јер покрива врло значајну област о којој се пуно прича, недовољно зна и пише. Аутор је на систематичан начин обрадио комплетну област криминогеног деловања уз и у вези примене информатичке технологије. Књига је писана тако да може бити стручна литература за стручњаке у области примене информатичке технологије а истовремено и интересантна књига за широк круг читалаца. Обрађена су теоријска, научна и практична знања и дати конкретни илустративни примери. Посебна додатна вредност књиге су речник појмова и списак коришћене литературе.

Књига има за циљ да, поред стручног доприноса у развоју области којом се бави, скрене пажњу и на тамну страну примене информатичке технологије на коју се, у жељи и потреби да се што пре искористе погодности ове технологије, често заборавља. Требало би да ово буде подстицај даљим истраживањима овог врло озбиљног феномена савременог друштва и иницијатива за адекватне активности у правцу супротстављања овом новом друштвеном злу. Оваква литература је од изузетног значаја и за раднике МУП-а.

Широка примена информатичке технологије отвара простор за појаву новог феномена компјутерског криминала. Брзи развој нових технологија није очигледно праћен и развојем свести о потреби заштите нових вредности и могућности повезаних са њиховом применом. У нашој земљи не постоји сту-

диозно и систематско праћење ове појаве, мада се мора рећи да ни модальности овог криминала у југословенском окружењу нису толико разноврсни, нити бројни као што је то у многим земљама. Ово није оправдање за све оне субјекте који би ову појаву требали да прате и изучавају. Књига **Компјутерски криминал** управо покрива празнине које у овој области постоје код нас.

Комплетна проблематика је подељена у једанаест целина од којих свака обрађује поједине аспекте везане за компјутерски криминал и на тај начин читаоцу даје целовиту слику проблематике и заштите.

У глави првој, у којој се говори о угрожености информационих система, пажња је посвећена објектима заштите, претњама-опасностима, последицама, мерама заштите и политици заштите, у оквиру које се посебно врши анализа ризика.

Све већа и шира примена, као и зависност од информационе технологије у практично свим областима људске делатности представљају посебан изазов и велико подручје деловања за извршиоце кривичних дела. У овом делу књиге су дефинисана питања на која се у књизи дају одговори : шта, од кога, због чега, чиме и како штитити. Главни ентитети заштите, по аутору, су објекти заштите, претње, последице и мере. Дефинисано је 16 различитих типова објеката које је потребно заштитити од података до комуникационе опреме. Претње су подељене у четири основне групе: „виша сила”, хардверско-софтверски недостатци, људски фактор – са атрибутом ненамерности и људски фактор са атрибутом намерности. Последице се могу посматрати као делимично или потпуно физичко оштећење, отуђење, модификовање и компромитовање тајности података и/или успоравање радног процеса, његову потпуну или делимичну обуставу. Мере заштите су класификоване на три основне групе: нормативне, физичко-техничке и логичке. Понуђено решење овог проблема се налази у тродимензионалној матрици и понуђеној формули. **Ово је занимљив начин за решавање једног сложеног, мултидисциплинарног и разноврсног друштвеног проблема (извод из рецензије).**

Глава друга, **место и улога рачунара у криминалу**, обрађује проблематику коришћења рачунара у криминалу, где се рачунар може појавити као објекат напада, средство извршења, алат за планирање или руковођење криминалом, симбол за обману и као средство за спречавање, разјашњавање и доказивање криминалних делата. У другом делу ове главе се говори о потенцијалним циљевима компјутерског криминала, где се посебно истиче атак на хардвер, софтвер програме, податке, заштиту и услуге.

Прве две главе се могу сматрати уводом за трећу главу, која је у целисти посвећена појмовном одређењу компјутерског криминала. Аутор сасвим оправдано наводи већи број дефиниција које дају страни аутори и одговарајућа тела и органи неких страних држава. Посебно треба нагласити дефиницију садржаја појма организованог криминала, која је свеобухватна, јасна и прецизна и по својој ширини може да обухвати главне и основне начине коришћења рачунара у домену компјутерског криминала, а самим тим се и применити на мање значајне модусе употребе компјутера у криминалне сврхе.

У глави четвртој говори се о криминогеним факторима. Аутор, сасвим оправдано и на научним основама, криминогене факторе посматра у ширем и ужем смислу. У односу на криминогене факторе у ширем смислу, посебну пажњу посвећује технолошком развоју и у оквиру тога Интернету, док је код криминогених фактора у ужем смислу посебно обрађен мотив учиниоца компјутерског криминала, где се јасно указује на његову индивидуалност, са навођењем и краћим образложењем оних најтипичнијих мотива.

Глава пета, **класификација компјутерског криминала**, посвећена је облицима криминала који се најчешће испољавају у вези са компјутером. Класификација је адекватна наслову и разматра све оне типичне облике, без обзира да ли они у националним законима представљају кривична дела. Самим тим ова класификација је шира од класификације која би се односила на компјутерски криминалитет, јер обухвата све криминалне радње, односно све врсте деликата, док појам компјутерског криминалитета обухвата само оне криминалне радње у вези са компјутером, које садрже конкретно кривично дело.

Наведени су најпознатији и најраспрострањенији облици компјутерског криминала: крађе, преваре, фалсификати, нарушавање приватности, саботаже, одавање тајни, шпијунажа, изнуде, уцене, порнографија, пропаганда, одређени облици насиља и посебно хакерство, стварање и дистрибуција вируса, пиратство софтвера и крађа рачунарских услуга.

Глава шеста обрађује веома значајну проблематику која се односи на модус операнди. Аутор основано закључује да су се са напретком и сталним развојем технологије мењали и начини извршења криминалних дела у вези са компјутером, при чему критичне тачке, са аспекта заштите рачунарског система од компјутерског криминала, доводи у везу са пет основних сегмената који су саставни део функционисања сваког информационог система. У даљем излагању, аутор детаљно обрађује модус операнди у сваком од сегмената: улаз, излаз, програмирање, употреба и пренос и са становишта заштите указује на могућности криминалног деловања. Посебно детаљно су разрађени модалитети у сегменту програмирања: „сецкана салама“, *supergapping*, ловац, писмо-бомба, надмудривање, тројански коњ, логичка бомба, асинхрони напад, прикупљање „отпадака“, маскирање, прикривен улаз, компјутерски вируси и црви. У ери развоја телекомуникација, пажњу треба обратити и на модалитете у сегменту преноса : лажно представљање, прикривање канала, активна инфилтрација, прислушкивање и електронско прислушкивање.

У глави седмој, **димензије проблема**, су разматрани „ефекти“ компјутерског криминала и то: број извршених кривичних дела, тамна бројка, величина проузроковане штете, просечан губитак, појединачан губитак, распрострањеност, стопа раста, број пријављених деликата, број благовремено откривених деликата и број осуђених криминалаца. Ове „ефекте“ компјутерског криминала аутор стручно истражује и анализира, али углавном са становишта искуства страних земаља, што се може сматрати оправданим, с обзиром да се ради о земљама у којима је развијен компјутерски криминалитет и у којима су присутни његови разноврсни облици. Величина проблема компјутерског криминалитета се јасно сагледава из изнетих чињеница.

У глави осмој, **профил компјутерског криминалца**, су на основу истраживања стране теорије и праксе, презентирани профили компјутерског криминалца. Као и у класичном криминалу деле се на аматере и професионалце, уз специфичност да постоји групација хакери који могу бити у групи аматера односно професионалаца али са својим посебним карактеристикама. Дат је велики број примера, дефиниција, мотива и особености. Сагледавање компјутерског криминала не би било потпуно да се не разматрају и особености починиоца.

Глава девет је посвећена проблематици откривања, разјашњавања и доказивања компјутерског криминалног дела и учиниоца. Аутор износи могуће начине сазнања за појавне облике компјутерског криминала, са посебним освртом на улогу и значај индицијалних чињеница. Презентира криминалистичке методе које се користе у разјашњавању и доказивању компјутерских криминалних дела, с тим што посебну пажњу посвећује компјутерским доказима.

Глава десета разматра веома интересантне садржаје који се односе на предвиђања о компјутерском криминалу. Имајући у виду фактичко стање и актуелну ситуацију у области компјутерског криминала, аутор основано констатује да се у блиској будућности може очекивати талас компјутерског криминала. У том контексту аутор указује на : реалност рапидног повећања компјутерског криминала, повећање броја мобилних портабилних компјутера , немогућност спречавања злонамерног коришћења радних станица које су инсталиране код корисника, на пораст губитака, укључивања организованог криминала у коришћењу рачунара, веће укључивање малолетника и друге значајне чињенице. Међутим, аутор посебно, са аспекта будућности компјутерског криминала, разматра проблематику информационог ратовања и кибер-тероризма. Поред појмовног одређења шта овај тип ратовања обухвата, презентиране су и његове карактеристике са објашњењем. Посебно место има оружје са којим се информационо ратовање реализује.

Глава једанаеста садржи материју која се односи на мере супротстављања компјутерском криминалитету. За ефикасно супротстављање компјутерском криминалу нужно је предузимати адекватне превентивне и репресивне мере од стране надлежних органа, с тим што предност има превенција, што је у духу савремене криминалне политике. Из мноштва корисних информација, аутор правилно дедукује да је, за успешну реализацију превентивних и репресивних мера, нужно обезбедити да се оне остварују на међународном, националном и локалном нивоу, предлажући низ конкретних мера и акција које би требало спровести на нашим просторима у циљу успешнијег супротстављања постојећим и будућим облицима компјутерског криминала.

Књига је резултат великог напора аутора да прикупи и систематизује сазнања која се о овом феномену могу наћи у странијој и домаћој литератури, као и бројним случајевима. Овако конципиран садржај представља вредан материјал за све оне који се желе упознати са овом појавом, а истовремено доприноси њеном бољем разумевању, као и за оне који су се, из разних разлога, са њом већ срели.

При писању овог приказа коришћени су текстови рецензија.

**ПРОФ. ДР МОМЧИЛО
ЛАЗОВИЋ,
ПРОФ. ДР ВЛАДИМИР
МИЛОШЕВИЋ,
МР САША
МИЛОЈЕВИЋ и
МР РАДОВАН
РАДОВАНОВИЋ:
„МЕТОДОЛОГИЈА
ГАЂАЊА НА
СИТУАЦИОНОМ
СТРЕЛИШТУ”**

**Проф. др Љубомир СТАЈИЋ,
Полицијска академија**

Почетком маја 2000. године, у издању Полицијске академије из Београда, из штампе је изашла монографија „Методологија гађања на ситуационом стрелишту” аутора, проф. др Момчила Лазовића, проф. др Владимира Милошевића, мр Саше Милојевића и мр Радована Радовановића. Монографија има 217 страница текста који је функционално илустрован са 25 цртежа, 35 фотографија у боји, 26 графикона и мноштвом табеларних прегледа.

У монографији су презентована верификована, односно експериментално потврђена сазнања о садржајно новом облику обучава-

ња припадника полиције, али и свих других службених лица која су опремљена оружјем кратких цеви, за његову употребу у борбеним условима. Аутори ове вредне књиге, искусни стручњаци и врсни познаваоци проблематике коришћења ручног ватреног оружја и обучавања за његову ефикасну и безбедну употребу, пре више година започели су емпиријско истраживање које је имало за циљ да утврди метод којим би се направио нови квалитативни помак у обуци студената Полицијске академије, али и свих осталих који су заинтересовани за ову проблематику. Основна идеја истраживања била је да се изнађе модел обучавања који би стрелца увео у ситуацију и психо-физичко стање, што је могуће приближније реалној борбеној ситуацији. Наиме, познато је да стресна борбена ситуација има великог утицаја на психо-физичко стање стрелца што се испољава појачаним знојењем, убрзаним дисањем и радом срца, замагљивањем вида, подрхтавањем екстремитета и слично. Предистраживањем, у којем су компаративном анализом упоређивани резултати биохемијских анализа крви и урина узорка припадника полиције чија величина има статистичку значајност, аутори су дошли до закључка да се биохемијске реакције

у људском организму које изазивају описане манифестације стреса у борбеним условима, покрећу и када се организам подвргне великом напору. Ова чињеница послужила је ауторима да идејно разраде пројекат ситуационог полицијског стрелишта за потребе Министарства унутрашњих послова Републике Србије. У монографији, стрелиште је до детаља описано и приказано квалитетним колор фотографијама. Стрелиште је конципирано тако да стрелац мора, у току извршења гађања, прећи низ препрека и савладати доста тешку конфигурацију терена, чиме се замори до те мере да се покрену поменути биохемијски процеси, односно да стање организма стрелца одговара његовом понашању у стресним борбеним условима. Поред овога, спој покрета, тактичких радњи и гађања које стрелац обавља, представља додатни квалитет обучавања. Да би се ситуационо пиштољско стрелиште увело у оперативну употребу, било је неопходно да се спроведе обимно експериментално истраживање ради одређивања адекватних програма гађања и критеријума оцењивања степена обучености, чији су резултати, стручно и методолошки квалитетно, презентовани у монографији.

Монографија садржи увод, четири поглавља, закључак и прилоге. У уводу се говори о настанку стрелишта за ситуациона полицијска гађања, о полазним захтевима за дефинисање његових карактеристика и о испитивањима која су довела до решења за избор и начин распоређивања препрека на том стрелишту, с циљем да се замишљена метна ситуација приближи реалној ситуацији и тако оствари квалитативни напредак у обуци полицајаца.

Прво поглавље је посвећено ручном ватреном оружју и муницији, што је саввим оправдано и логично, с обзиром да су пиштољ или револвер, углавном, основно наоружање полиције, као и то да се гађања на ситуационом полицијском стрелишту изводе управо из ове врсте оружја. У овом поглављу разматрају се теоријске основе ручног ватреног оружја и проблематика тачности и прецизности приликом гађања, односно зауставна и пробојна моћ – као феномени балистике на циљу. Дат је и приказ савремених, углавном, домаћих пиштоља, револвера и аутомата са релевантним тактичко-техничким подацима. Овај део монографије обogaћен је са 18 цртежа који су у функцији лакшег праћења текста.

Друго поглавље разматра проблематику у вези са ситуационим полицијским стрелиштем и садржи опис и опрему стрелишта, препреке (опис и начин савлађивања), основне ставове за гађање, као и ставове за гађање на ситуационом полицијском стрелишту и алгоритам реализације свих пет, до сада дефинисаних, програма гађања. Овај део монографије обogaћен је са 7 цртежа и 35 фотографија у боји који упечатљиво илуструју текст.

У трећем поглављу изложена је методологија истраживања која на научним основама одређује проблем, предмет, циљ и начин истраживања, с тим да су аутори посебну пажњу посветили хипотезама. Критеријум оцењивања резултата гађања на ситуационом полицијском стрелишту дефинише се на основу параметара за оцењивање резултата гађања и представља општу хипотезу овог истраживања. Поред ове, аутори су зналачким методолошким приступом дефинисали и пет посебних хипотеза, а у оквиру сваке од њих и по четири

појединачне хипотезе. Посебан значај ове методологије представљају индикатори за појединачне хипотезе који су систематизовани у четири групе: индикатори за тактичке поступке, индикатори за количину утрошене муниције, индикатори за број погођених мета и индикатори брзине извршења гађања. На крају овог поглавља презентирана је научна и друштвена оправданост оваквог истраживања. Сваки рад који пледира да буде научни мора да садржи и одговарајућу методологију истраживања. Научни радови као што су магистарске и докторке тезе обавезно садрже методологију истраживања, како би се могли пратити добијени резултати и доносити закључци о њиховој валидности и научном доприносу у одређеној области. Није, међутим, пракса, мада има изузетака, да се у монографском делу заснованом на истраживањима уноси и целокупна методологија истраживања. Овај монографски рад управо и представља изузетак по свом садржају и могућностима практичне примене заснованим на релевантним резултатима истраживања до којих се дошло реализацијом презентираних методологија истраживања. Да би се, с аспекта практичне примене резултата истраживања, могао пратити поступак истраживања којим се ситуационо полицијско стрелиште фактички уводи у оперативну употребу и дефинишу критеријуми оцењивања резултата гађања, било је нужно, а са научног и практичног аспекта сасвим оправдано, да се у монографији презентира и целокупна методологија истраживања. Са друге стране, уврштавањем методологије истраживања у монографију аутори су овај материјал приближили свим студентима магистарских студија и свим другима који изучавају методологију научног истраживања, јер су презентовали егземплар како се пројектује и реализује емпиријско истраживање и како се презентирају резултати до којих се дошло током истраживања.

Четврто поглавље садржи анализу резултата истраживања: анализу вредности параметара измерених током експеримента (временски параметри, тактички параметри гађања, параметри ефикасности ватре и одређивање укупне оцене гађања), као и програме гађања који се, за сада, изводе на ситуационом полицијском стрелишту. У току истраживања, односно током спровођења експеримента, аутори су посебну пажњу посветили уочавању тактичких грешака које су стрелци правили при гађању, што је са практичног аспекта веома значајно, јер уз остале податке утиче на одређивање принципа по којима руковаоц гађања цени тактички рад стрелца, чиме се доза субјективности у великој мери смањује. Све то указује на свестран приступ овом истраживању које је обухватило све сегменте ове проблематике, па чак и прикупљање и разматрање оних података за које у методологији истраживања није ни одређен одговарајући прецизан инструмент, чиме се желела избећи методолошка непрецизност. При одређивању укупне оцене гађања, аутори су научним приступом вредновали све елементе обучености стрелца, с обзиром на то да сви елементи немају исту важност, вешто избегавајући могуће замке које се јављају при давању укупних оцена на основу добијених резултата гађања. Због тога изузетан теоријски и практичан значај има класификација елемената обучености стрелца по свом значају, где се, основано, предност даје ефикасности остварене ватре, односно оцени броја остварених погодака. Овај део монографије обogaћен је са 26 графикона који су у функцији лакшег

праћења математичко-статистичке анализе прикупљених података и доношења закључака о критеријумима оцењивања резултата гађања на ситуационом полицијском стрелишту.

У закључку аутори констатују да објављени резултати представљају методолошки обрађене резултате експерименталних гађања студената Полицијске академије на ситуационом полицијском стрелишту. Коректном анализом добијених резултата, аутори основано доносе закључак о потврђености опште хипотезе на којој се и заснивало истраживање, не занемарујући и чињеницу да су ипак остала и нека нерешена питања која се и децидно наводе у тексту закључка.

У прилозима су дати необрађени резултати експерименталних гађања по првом, другом, трећем, четвртном и петом програму гађања, по јединственој методологији која садржи: дневник гађања експерименталне и контролне групе, резултате ватрене ефикасности експерименталне групе и измерене временске параметре за експерименталну групу, посебно за сваки програм гађања. Овај део монографије пружа обиље необрађених података, чиме је омогућена провера анализе и резултата до којих су аутори дошли у свом истраживању, као и заснивање низа других истраживачких пројеката на ову тематику.

Добијени резултати истраживања омогућили су: дефинисање захтева за врхунску ватрену обуку стрелаца, стављање новоизграђеног стрелишта у оперативну употребу, утврђивање програма гађања за обуку студената Полицијске академије, овлашћених службених лица МУП-а и припадника других заинтересованих структура и дефинисање критеријума за оцену извршених гађања по утврђеним програмима. Неоспорно је да су аутори спроведеним примењеним истраживањем у целости сагледали веома комплексну проблематику и дошли до сазнања која се успешно могу применити у пракси, чиме су научно потврдили и практичну важност и значај ситуационог полицијског стрелишта. Монографија Методологија гађања на ситуационом стрелишту представља значајан научни рад који налази своју адекватну практичну примену у одговарајућим областима обуке студената Полицијске академије и других заинтересованих субјеката и по свом садржају представља веома вредан и користан монографски рад.

